

Лукаш Сатурчак

Галіцыя

УДК 82-311.6(477.83/.86) "19"
ББК 84-44(4Укр-9Гал)
С 21

Переклад: *Тарас Прохисько*
Редактор: *Ірина Давидко*
Макет, дизайн, верстка: *Віктор Кузик*

Сатурчак Л.
С 21 Галіція. — К.: Темпора, 2011. — 256 с.
ISBN 978-617-569-052-9

«Галіція» — це повість про історичні рани, шрами після яких до сьогодні викривають українсько-польське порубіжжя, про його мешканців — поляків та українців, які опинилися у вирі драматичних подій попередні та під час Другої світової війни. Авторіві вдалося тонко передати місцеві настрої, фіксацію на минулому та не зведених рахунках — усе це вилилося в експресивний і захопливий твір.

Видаання здійснено в рамках видавничих проєктів «ЕСЕМ Медіа Україна».

ISBN 978-617-569-052-9

© ЕСЕМ Медіа Україна, 2011
© Темпора, 2011

Мамі, бо ніколи не вбивала у мені дитину

*На темному морі вихор розпачу
рве і кидає корабель блукаючий
Я пливу без стерна, без весла,
Щоб буря швидше мене рознесла
Т. Мацінський. «Тамплієр»*

*Тому змирися, що це початок дороги. Причини нашої подорожі —
езотеричні, друже, подорожі у прямому і переносному значенні (...)
Так... двадцятьдруга і одночасно перша карта тафо, тобто Блазень
або Атропа. Їдемо за священним Граалем.*

А. Стасюк. «Білий Крук»

Тепер

*уже осінь Боже а я не маю дому
коли приїжджаю у перемиське
щоб копирсатися у собі і своїх близьких
коли розказують мені казку про те,
хто кого зарубав*

Евгеніуш Ткачшин-Дицький.
«СІ.ХХХІV. Джерело»

Здохни в Перемишлі. О вісімнадцятій годині почни агонію разом зі всім містом. Розбийся навпіл, на Захід і Схід, на Засяння і Старе Місто, сторону ліву і праву, німецьку і совєтську, райони і центр.

Так, саме тоді Перемишль починає здихати, щоби біля двадцятої бути вже остаточно мертвим містом музеїв і костелів. І не йдеться тут про винятково холодну, особливо останніми роками, ранньоосінню пору, лише про літні місяці. Ті, коли галицькі вулички мають бути заповнені дівчатами у літніх сукенках, туристами, що прагнуть потрапити до Львова або у Бещади, місцевими базарниками або пенсіонерами, котрі — як це прижилося у суспільній свідомості — підгодовують голубів на похилому ринку. Нічого з цього всього. З неправдоподібною для цього регіону пунктуальністю, рівно о шостій пообіді, коли сонце ще непогано припікає, в останніх закладах спітнілі власники, втомлені тільки сидінням, зачиняють заґратовані двері, опускають віконні жалюзі і, залежно від місця проживання, вирушають у бік ратуші або вулиці Дворського, щоби встигнути на один з автобусів, які пам'ятають

ще товариша Едварда Герека і курсують, щоправда, рідко, та все ж з надійною регулярністю. Транспорт, будучи однією з найбільших мук мешканців, принаймні з кількох причин — від квитків, дорожчих, ніж у Вроцлаві, Кракові чи Лодзі, до відсутності нічних рейсів, цим самим докладається до цілковитого вимирання міста у вечірні години. Попри все це, ці нарікання, прокльони, лайку, адресовану кондукторам і водіям, відсутність кондиціонера, розхитаність перевантажених машин і ще багато інших речей, більше чи менше пов'язаних з діяльністю перемиського МТО, Наталя, повертаючись стрімким схилом, що вів на Татарський Пагорб, часто шкодувала, що їй випало мешкати в такому, а не іншому місці. Краще вже хай би було підміське село, куди автобус їде трохи більше, ніж чверть години: ліпше п'ятнадцять хвилин у тисняві й смороді, ніж понад півгодини ходи під найвищу точку міста.

Не треба бути знавцем розкладів руху, щоби запитати, чому Наталя не сідає до автобуса номер 28, який завіз би її прямо до самого дому, що тривало би значно коротше, ніж доїзд до межі міста. Якщо вона так злиться, шаліє, кричить і тупає, з виразним несмаком, може, навіть з лютістю, коли їй доводиться підніматися під час особливої спеки, дощу або снігу, то чому не всяде, як інші люди, на вулиці Ягеллонській і, здолавши найбільшу в цьому місці кількість поворотів, не вийде біля самого дому? Відповідь з одного боку банальна, з другого — абсолютно нічого не пояснить більшості. Наталя, вибираючи піший шлях, проминаючи й далі вулицю Татарську, щоразу була впевнена, що не побачить найбільшого в цьому місці цвинтаря.

Вибираючи дорогу автобусом, уже за кілька хвилин, виїжджаючи з вулиці Словацького, минаючи лікарню зліва і будинки справа, перш за все вона наткнеться на головний вхід до некрополя, на продавців свічечок і квітів;

потім за щораз рідшими деревами будуть з'являтися могили, починаючи від тих найстарших внизу, через військові поховання на половині дороги до тих недавніх, викопаних вже під самим Пагорбом.

Страх перед цим місцем, що переслідував від самого дитинства, вона поборювала різними способами. Посеред дня, коли жовторотиком закінчувала уроки, їй досить було втиснутися поміж людей, що обмежувало її погляд до спин пасажирів. Коли ж їхала вранці або не в години пік, то заплющувала очі або вдивлялася в підлогу, мугикаючи зрозумілі тільки собі мелодії. Врешті й це не допомагало, бо щоразу, коли автобус зупинявся на більшому перехресті — знак, що під'їжджає до узвишшя, — її серце починало битися швидше, стискалося у шлунку, їй ставало важко дихати, і через те вона вибрала довший і безпечніший для себе шлях.

Головна проблема полягала в тому, що нікому, так само, як і їй самій, не вдасться відповісти на запитання — звідки взявся цей панічний страх цвинтаря. Адже все інше у її нудному дитинстві зводилося, окрім кількох елементів, що підкреслювали її походження, до звичайних проблем типової дівчинки, якій довелося виростати саме над Сяном, тож виклад її короткої біографії, навіть із зазначенням складних родинних стосунків, зайняв би менше часу, ніж ця нещасна дорога з ринку до її будинку.

Починаймо.

Ідеш ринком, дивлячись на ближні дерева і стрімку дорогу. Піднімаєш погляд вище, але досягаєш тільки крон дивацьких дерев, бездарно підрізаних комунальниками. Небо видно тільки врізками, але через кілька хвилин, коли проминеш костел, коли минеш кілька костелів і камениці, буде вже лишень небо, і почнеш жаліти за тим затінком, який залишила під дивацькими кронами, так, як

полишаєш мільйон інших справ, до яких не вдасться повернутися, бо і гонір, і обіцянки безпідставні.

Зупиняєшся біля архикатедрі. Колись заходила сюди, не тільки ховаючись від спеки, переступала цей поріг з вірою, що це справді допомагає. Собор святого Івана Хрестителя, збудований у 17 столітті єзуїтами біля римокатолицької архикатедрі, біля підніжжя гори, ще при ринку, але вже за мить — кілька камениць і стрімко вгору, як тоді, перед помаранчевою. Перед тим, як ти з'явилася у статті популярного тижневика і тоді захотіла піти на журналістику. Тобі вдалося, і всі подивовані, що далеко, але це однак коріння, бо там, на півночі, більше українців, ніж у всьому цьому граному Перемишлі. Принаймні ти в таке вірила.

Бо треба було звідси виїхати. Ні, не виїхати, утікати, бо виїжджається на хвилику, на якийсь час, на момент, який розтягається від кількох годин до кавалка життя, та все ж виїжджається з тим, щоби вернутися. Втеча є чимось іншим, це спалення мостів, переступ дитячих присяг, обіцянок батькам і друзям, повернення лише тоді, коли вдається заснути самому, і то за умови, що тебе не будуть турбувати більші проблеми, бо прокидаєшся, приймаєш душ і змиваєш ці нічні сумніви, бо знову треба бути у формі й робити своє. Але не завжди так було і не завжди вистачало сил.

Вперше тут, коли мала хіба кілька років. Мала, руда, із синдромом дефіциту уваги і гіперактивності — так це тепер називається, колись казали — живе срібло. І в Перемишлі, бо робота для обох батьків, хоча впевненості не було, і тільки переконаність, що поруч з кордоном, домом, немов ціла армія націоналістів мала би відразу захопити все на правому березі Сяну і приєднати до України, але хто в таке вірить. Це такий самий рівень абстракції, як

втрата Вроцлава або Щеціна. Дехто вірить, але ти від малого крутила пальцем біля скроні і казала йому заспокоїтися. Батько завжди був такий, відколи пам'ятає, але після революції він поїхав зовсім.

Громадянство польське. Національність українська. Проминаєш монастир кармеліток, уявляючи собі — як це жити закритою до самої смерті, не бачити людей, ні з ким не розмовляти. Інстинктивно поводишся, як собака, що виходить з ріки, і більше про це не думаєш, піднімаючись вище, бо до дому ще далі. Будеш тут кілька днів і знову втечеш якнайдалі з хлопцем, слухаючи у його машині пісні з улюблених дев'яностих, коли все було таке просте і невинне.

З мамою проблем не було. Вона звиклася з тим, що донька точно не збереже чистоти крові, бо, знаючи її легкість життя, закохається у першого-ліпшого (що найгірше) поляка. Для батька це було би занадто. Хоча, з іншого боку, він тепер зайнятий будівництвом будинку під Києвом, бо Захід зіпсутий Європою, Схід попсутий Росією, найкраще брати посередині. Так зробили би запорозькі козаки. Кожної ночі вони нашіптують йому, що має робити, як вчинити, але він про це не говорить. До щастя йому потрібно ще пенсійних документів. Три роки до пенсії — і буде зовсім вільним українцем.

Цього гарячого надвечір'я, коли приїхала сюди на три дні, так, щоби тобі дали спокій на найближчі півроку, ідеш побачитися з Лукашем. Так, товаришів-поляків можеш мати, ба, навіть друзів, бо польські друзі кращі, ніж українці, бо надійніші у стосунках і відомо, чого від них сподіватися, незважаючи на те, що часто вони ошуканці і злодії. Приятель Лукаш має додаткову перевагу як носій українського прізвища, хоча він тільки товариш. Чоловік повинен бути українцем, Лукаш — поляк, хоч має українське

прізвище і його дідусь народився у Львові. Цього замало, щоб бути чоловіком Наталі.

Як не достатньо й того, що після восьми років знайомства він похвалиться тобі, що закінчує писати роман, у якому буде багато про її земляків, і то не так, що пише собі до шуфляди, але буде виданий, і то не в Перемишлі, а у Варшаві, і хоча це справляє на тебе враження, Лукаш далі є поляком.

— Знаєш, маю хлопця поляка, — кажеш йому, а він остовпів і навіть усмішкою не відреагував, бо як це, адже бать...

— Але проблема з батьками, знаєш, як то з мамою, звикне, гірше з татом, але за три роки і так йому на пенсію, і знаєш, закінчує будувати отой будинок під Києвом. Зрештою, і так частіше його нема, ніж він є, бо весь час з тими дурнуватими кентами їздить по Україні і переодягається у кольорові строї, то кара Божа, хоча жінка, діти, і він мені читає моралі про якусь чистоту крові — вона запалює сигарету (ти не мав поняття, що вона курить) і продовжує:

— Найкраще, що я в принципі мала тільки одного хлопця з України, це заради нього я їздила до Львова, вчилася, і пощо, та там все більше по-польськи, казала тобі, магазини, магазини, а там скажеш склеп і розуміють, написи на тому вашому цвинтарі також по-польськи, аж смішно, але я ж не про це хотіла.

— Так загалом, то твій дідо чи прадід не був поляком? Ти колись щось мені пояснювала, бо я вже не пам'ятаю ні підходів твого старого, ні навіть того, що він уже на пенсії. Бачиш, не бачимося два роки, і я вже нічого не розумію.

Ти дивишся на нього великими блакитними очима, бачачи, що вони не перестали йому подобатися, і для розрядки атмосфери кидаєш характеристику справжньої українки:

— Знаєш, як виглядає?

— Як?

— Як український прапор: блакитні очі й жовті зуби.

Він лиш грайливо всміхається і схиляє голову, але ти, бачиш, що нормально, швидко надпиваєш друге пиво, бо ви п'єте швидко і пожадливо, мов воду, як бігун воду з банки, раз-два, і далі, не гублячи нитки, розповідаєш від початку:

— Прадід, бо у мене всі скоро народжують дітей, прадід Кароль був поляком і народився тут, у якійсь дірі недалеко під Перемишлем. Справді не знаю, чи то ще існує, бо це, знаєш, така маленька місцина, що як кілька сімей виїде, то сам вітер лишається. Ну, і там негарні акції були відразу після війни. Знаєш, різалися навзаєм, і він один з небагатьох живих, але видно, якось не надто зненавидів українців, раз одружився з нашою.

Вас некоректно перебивають, але одна з них, перепрошуючи поглядом, питає, де можна дешево поїсти і зремонтувати авто, бо вони з великого міста, майже найбільшого, і їм стала тачка, а дуже хочеться у Бещади. Ви, набравшись за студентські роки тієї риси, тієї огидної риси неототожнення себе з місцем народження, переконуєте, що маєте з цим містом небагато спільного і не надто можете допомогти, принаймні ти. А Лукаш? Лукаш теж не знає, хоча деякі точки працюють роками і там точно дешево, але розмовляти з ними вам не хочеться. Вони ще щось мимрять. Ви повертаєтеся до розмови.

— Багаті дітки, — докинула без жодного сенсу.

— Мені до сраки, хоча та висока цілком ОК.

— Боже, ти знову, але добре, про що я ...ага, знаєш, потім вся та акція з переселенням, а змішані родини то були в цілковитій дупі, або в тій, або в другій. І вони на північ, на Мазури. Решту знаєш, прадід дуже перейнявся, діди

вдома вже тільки по-українськи, про Польщу не говорилося. Батько вже на пенсії, бо то служба державна, а...

— Ти далі боїшся цвинтарів?

— Нічого іншого не пам'ятаєш? Холера б тебе забрала.

Замовляєте чергове пиво і дивитесь, як ті, що до вас заговорили, бігають по ринку.

— Ну, подивися, як випущені з клітки мавпи. І як тут мати і пильнувати дітей?

— Перебільшуєш, що, мають сидіти вдома?

— Та ти сьогодні зі мною зачіпаєшся.

Приносять вам пиво.

— Фрі? Трохи зголодніла.

Наступне замовлення.

— Так, але без перебільшення, вже маю двадцять три, скільки можна боятися, хе-хе, але знаєш, це моя єдина фобія, і я не маю уявлення, звідки це взялося.

— І як ми тоді лізли на Пагорб, це капець, як тоді поверталися після п'ятики.

— Мабуть, сьогодні теж так закінчиться.

— Маю ідею. Пофіг фрі, ходи!

Він бере тебе за руку, в напрямку до «Жабки» і вуличками, по-спринтерськи, якнайшвидше, знову їх зустрічаєте, щось кричать, не чуєте. Фляшки у руках, наступні повороти, секунду віддихатися, сорочки мокрі від поту, от-от сонце буде заходити, бо ви трохи засиділися.

Ви позабували в тих своїх великих містах, тих пласко розташованих агломераціях, що за краєвид вас тут чекає, який ви назавжди втратили, вибираючи гамір і розмах. Тепер, сидячи на Пагорбі, точніше лежачи на траві, попиваючи чергове пиво, згадуєте назви мініатюрних об'єктів, граєтеся у розпізнавання маленьких сілець і костелів.

— Я тут цілий час тринджу, а як там з тою книжкою, це та, що ти її мав видати, ще коли був у Перемишлі?

— Ну, гм... до того ж попав у добрий час, не? Помаранчева тоді вибухнула, але бачиш, тут не хотіли.

— А звідки я можу знати, як ти мені ніколи навіть фрагментів не давав почитати.

— Не нарікай, не тобі одній відмовив...

Знову забуваєте про все і, задивившись на Сян, думаєте, що тут навіть можна жити.

— Мож, але якщо звідси не виїжджати. Досить раз зрушити задницю, і вже не збираєшся марнувати життя у місті костелів і аптек.

— Ну, ще банків і секондів.

— Горілчаних і кебабів.

І вигадуйте силует пересічного перемишльця, котрий ходить до церкви, бухає, наминає кебаби, постійно його щось болить, одягається в секонді та влазить у все нові кредити.

— Може, нас також таке чекає, як не вдасться? Знаєш, маємо тут дім, я цього боюся, це життєва поразка, — говориш до Лукаша, але він наче забагато випив і хилить його на сон після всіх тих пив.

— Сорі за зіпсований момент, але мені треба би відлити.

— Ага, читаєш мої думки. Тут є бункер, нема чого у кущах, люди ще бродять.

Кільканадцять метрів униз стрімким схилом і спочатку вона, але за мить кличе і показує на шматок обписаної стіни.

— Бачиш, нічого не змінилося, а перед революцією заляпали, щоби не допікати.

— Коли я був малий, УПА на шибениці була на кожній вулиці, то тепер все одно спокійніше.

— Але мене це не заспокоює.

Дивитесь одне на одного.

- Тебе провести?
- Ясно, тобі й так по дорозі. Коли повертаєшся?
- Завтра, а ти?
- Також.

Вже знаєте, що знову півроку не побачитеся, не напишете, не подзвоните. Зате за тих неповних шість місяців, на свята, цього разу при глінтвейні, знову будете розмовляти перемиською говіркою, так, щоби вас чули, щоби наробити галасу, щоби усміхнутися в місті, де радше сміються, ніж усміхаються.

Тоді

НЕБО

• 1 •

Буде кровити. Як холера ясна і всі святі мученики разом на небі взяті. Надійшов відповідний момент, щоби безповоротно відкинути думку, що коли він досягне цього чоловічого у своєму розумінні віку, то буде сильний, як коваль або хоча б старші хлопці. А тепер? Ще кілька кроків — і буде пагорб. Ставить бідон на траву. Він є недоростком. Неспокійно повертає долоню. Дивиться на неї уважно, як дитина дивиться на мертве пташеня, здохлого пса чи ропуху, розчавлену посеред стежки. Величезний пухир з'єднався з другим величезним пухирем і тепер уже тягнеться аж до основи пальців. Той самий дідько спокушає його і цього разу. Він тисне ножиком у самий центр пульсуючої подушки. Фонтан сировиці і крові вистрілює майже на метр, щоби за мить ліниво стекти зап'ястям прямо на траву. Пече як завжди. Він встає і перекладає тягар у другу руку. Нічого не змінилося. Впродовж усіх років те саме. Болить, як рік, два, три роки тому. До дому ще тільки декілька кроків. Раптом пакунок виривається йому з рук, здираючи рештки шкірки. Метал

падає, тоді починає котитися, набираючи швидкості, залишаючи слід, позначений притисненими осотами і маргаритками. Юзек кидається за ним, як дурний, не думаючи про біль. Як дурний? — він повторює думки вголос. Радше мудрий, бо хоче добре, біжить рятувати молоко, заки з нього від цих струсів не зробилося масло. Тоді мама в крик, плач, ридання, лютє, бо даремно лиш його посила-ла, потратив як час, так і здоров'я, а передовсім дорогоцінний вантаж. Тепер Хованець є спритним звірятком, антилопою, що ледь торкається тими скоками-перескоками землі. Ейфорія, однак, минає у момент, коли він зачіпається ногою об кротовиння, коли у логічному причинно-скурвисинському-наслідковому зв'язку обличчя моментально ударяється до тротуару — ляп, мовби тісто до паркету. Він хоче померти, плакати і до мами одночасно. Нема сили, щоби вхопити хоч дрібку повітря, потрібного тепер найбільше у світі.

Юзек не відчуває липкого місива на губах, тож, ма-буть, крові не дуже. Однак він повільно торкається свого обличчя, щоби цілковито впевнитися, що все гаразд: чи випадково це не злий жарт і чи біль так не спаралізував його відчуттів, що він уже, можливо, мертвий — він без поняття, і тільки десь у найдалших закапелках його тіла починають вигравати поодинокі звуки, які нагадують про безперервність тут-буття; тихі і ледь чутні. Це ті кілька секунд, поки знеболення мине, і нерви послужать інструментом для відтворення всіх тонів цієї гармонії, чи скорше какофонії плачу і скреготання зубами.

— Ех, Юзьку! — раптом почув він, мов з віддалі, та все ж над собою, жіночий голос, сказав би, що делікатний, мов оксамит, якби знав цю тканину, але не знає і не може описати і лише насувається йому думка, що вперше таку барву, тон чи що там чує на свої не зовсім чисті вуха.

Якби не досить швидке розуміння ситуації, вже б він точно подумав, що має справу з ангелом і стоїть перед брамою раю або, принаймні, іншого, ніж цей, світу, бо, чи заслужив на країну вічного щастя, впевнений не був. На ніщо більше його сільське філософство не здатне, тож тільки витискає крізь зуби, вдивляючись у білу постать над собою: Найсвітліша діва! Нічого більше не приходить йому до голови. Вглядається у красу далі, думаючи більше про свій вигляд, не гідний, мабуть, зустрічі з голубокою істотою з-поза відомої йому цивілізації, ніж про те, з ким власне має справу.

— Міркуєш, з ким власне маєш справу? — промовила.

Безсоромно підтягнула сукенку, сідаючи на бідон, і почала безпристрасно оглядати околиці, взагалі не звертаючи уваги на хлопця. Він, ошелешений і переляканий, точно чкурнув би відразу, якби не паралізуючий страх, який, поєднаний з дозою цікавості, перетворив його — щоби вже було цілком по-біблійному — на соляний стовп.

— Перестань, — сказала вона, дальше займаючись радше спогляданням околиці, ніж чимось, пов'язаним з присутністю Юзька.

— Не треба мене боятися, та ж не перетворю тебе на соляний стовп. Якби так було, ти вже б виблискував кристалами. Раз ти так все відчуваєш, і це відчуття з певністю належить до найприємніших, то дай собі на стрим, аби ще не дістав з нервів виразок у такому молодому віці.

Все зближається до остаточної катастрофи, якою буде крик Юзька, чутний у всій околиці, бо вже хлопець розблоковується, вже хапає повітря і налаштовує весь свій голоснокриковий апарат, коли неземна дама, бачачи, що малий хоче зробити, встає і, погрожуючи йому пальцем, виголошує ту саму, що завжди, формулу:

— Не бійся, я не мечем і вогнем, а любов'ю хочу тебе

навернути, і так далі, розумієш? Інакше не буду тобі пояснювати, бо часу не маю, казано мені вирушати у світ, бо дітей, на яких обов'язково має зійти моя ласка, є більше, і я на тебе, дорогий Юзьку, тратити часу не буду. Однак, хоч не хоч, хтось тебе нагорі любить, human resources, мабуть, це ліве і особисто мною перебільшене, але раз я вже тут, стою так над тобою, то слухай. Тож слухай уважно, бо вісті будуть тільки погані, і тебе і твоїх близьких чекають виключно катастрофи. Жодних позитивів. Цей вогонь і меч — то трохи метафора, як я тепер собі думаю, бо війна буде, але після війни не кінець, бо сусід з сусідом будуть убиватися. Про співчуття ні слова, зате крові і страждання багато і такі речі, про які тобі, Юзьку, не снилося. Зрештою, я не знаю, навіщо я тобі це кажу. Знаєш, хочу добре, а потім виявляється, що обранці, як ти, пізніше мають більше скорботи і не можуть спокійно жити. Знаєш що? Найліпше би тобі забути про цю розмову, ось, капличку можеш тут поставити через роки, буду рада, як не забудеш. Хоча користі більше буде, коли почнеш до інших добрим бути, і пам'ятай, ти не сам, маю на тебе око, і волос тобі з голови не впаде. Решта у твоїх руках.

Що діялося після цього в голові того хлопця, сам Бог знає. Пакунок він піднімав з землі добрих чверть години і навіть не глянув, як вона відходить. На її гарні ноги, які з кожною миттю все більше зникали вдалині, бо вона не пропала відразу, як мара, лиш поволі і з грацією. Якби тільки Юзек хотів, то побачив би красу у всій своїй дивовижності. А так дуля, опа і кінець сеансу. Він втратив лік часу, але положення сонця дало йому зрозуміти, що як зараз не наздожене втрачене, то чекає його не лише темрява, але й гнів матері. А з цим нема жартів, бо так, Бог може насилати ангелів, свою маму і прийти сам особисто, але перед гнівом неньки то навіть сам Творець його не врятує.

Де чорт не може, там пошле бабу, а кого Бог не покарає, то мама надолужить.

Тож несе він далі той бідон, як хрест. А в бідоні молоко. Молоко він несе від старого Міхала. А Міхал є жидом. Він є старим вісімдесятилітнім жидом з довгою бородою, яку лишень жиди носять, і ніхто, крім них, такої не має, бо це як код, розпізнавальний знак, особливість і що там ще хочете, то можете собі дописати. Старенький роками сидить у лозяному фотелі перед домом. Має на собі той самий светр і куфайку. Відколи лиш Юзько пам'ятає, то невід'ємним елементом, що супроводжує Міхала, була ще люлька, котру він церемоніально кутив при хлопцеві й часом, коли забувався, дмухав йому сірим димом прямо в лице. Ну, кашляв хлопець, але за якийсь час йому це почало навіть подобатися. Тож він ловив похапливо той димок, аж крутило йому в носі і пекло в горлі, випускав перед себе вже невидиму смугу, вдаючи при цьому жести Міхала і наслідуючи його, як мавпа у цирку, як міг би хтось сказати, але й цього порівняння хлопець скорше не зрозумів би.

Старий Міхал завжди був для хлопця старим Міхалом. Одні казали — жид, інші — дід. Для нього старий і по всьому. Сам дідок волів, щоби до нього звертатися за іменем. Але чи можна вимагати від шмаркача, який не так давно пив мамчин корм просто з великої груді, аж такого панібратства? Очевидно, що ні, тож до нічого все роздратування жида, коли він аж кричав, тупотів і погрожував страшними наслідками включно з виправленням шкіри. Отож Юзек лаконічно звертався... Міхал, додаючи стиха, ну так, прикметник, який означав його похилий вік. Повага мусить бути. До нікого, навіть до народжених пару років після себе, він не казав «гей, ти». А що вже до старого. Тепер би сказали, що це така побудова галицької ерархії цінностей. Тоді це була просто повага.

Повага повагою, але ходити треба було. Навіть якби він ненавидів Міхала найбільше на світі. Його і всі ті нудні й моралізаторські розповіді, включно з найдовшою з чутих у житті, про те, як його, тобто Міхала, родина тут опинилася. Жид не був би собою, якби, снуючи оту історію, не згадав усіх предків у майже кількастолітній мандрівці із землі іспанської до землі перемиської. Мати посиляла до нього, бо він мав корову, котра начебто давала найкраще молоко в цілому регіоні. Для Юзька не було жодної різниці. Іноді він злостився, бо ходити такий шмат дороги через забіганки матері було надміром. Тут кожен другий має корову або козу — казав він. Мама, як то мама, знала своє. Прийшов Юзек такий туди, де вона вішала одяг на шнурку. Батька не було. Хлопець, попорений, як светр, з порізаною і напухлою долонею, теоретично мав ще час для себе. Сонце, однак, вже майже сховалося за дальшими дворами, тож він залишався вдома, з одного боку, через втому, а з другого — щоби нічого нового з ним, не дай Боже, не приключилося, бо, незважаючи на молодий вік — а Юзек мав десять років — він міг би, присягаюся на місці, дістати розрив серця, і до чого тоді обіцянки гарної пані, що саме він буде жити у доброму здоров'ї ще дуже довго.

• 2 •

Лопушки. Сільце. Найменше, яке лиш можна собі уявити. Незрозуміла простота, знана з багатьох книжок про малі батьківщини. Місцина, яка нічим не відрізняється від своїх галичанських ровесниць. Для Юзька це було метрополією, агломерацією, столицею того єдиного світу, який він знав. Заховане від очей людей не звідси. Оточене горбами, які — коли лиш надходив сильніший вітер — гладжені його подувам, старалися вселити спокій у голови мешканців.

Танцюючі мільйони билинок заспокоювали тривоги простих людей так само, як молитва. Досить було на них дивитися — як переносяться вітром із сходу на захід, з півночі на південь чи в інших, лиш собі відомих комбінаціях — і це присипляло всіх, незалежно від віку. Притуляючи втомлені тіла до м'якої подушки. Лиця, пещені гущавиною зелені, притиснені до неї, аж до того моменту, поки відчують твердість землі. Тоді з'являється легкий неспокій, викликаний поверненням до реальності, але тільки на мить. Тоді благословенний стан триває годинами. І не йдеться про якийсь там кусник зелені, лиш про велетенські простори, що, зливаючись із небом, утворювали щільну стіну, яка захищала від усього поганого. А поганством було для лопушанців усе, що походило ззовні. Означене як чуже, інше, а передо всім — нове. Диявол ховається в цьому більше, ніж у деталях — повторювали вони. Як нашестя когось без попередження. Це просто не годиться. Господар і його закон. Він, яко пан і володар, роздає карти при тому самому, потертому за роки, столі. Не повинен повторювати двічі. Якщо щось йому не подобається, то він просто каже — досить! Винятком були священики. Цих вірних слуг Божих завжди очікували з сердечністю, хоча самі мешканці, часто всупереч власним засадам, давали їм себе повчати і картати, як дітей. То за пияцтво, іншим разом за лінивство чи недбайливість до речей і часу. Весь добре відомий ряд галицьких вад.

Лопушки знаходилися на південній межі Перемиського Підгір'я, на самому його краю, зазначеному кількома притоками Сяну, одна з яких — Райв — була рікою, що своєю течією захоплювала, крім місцевості, де жив Юзек, два інші, близькі хлопцеві села: Горби і Малу Лучинку. Я пишу в минулому часі, бо її вже нема. Тепер, мабуть, це маленьке поселення з доступом до струму, каналізацією і розвиненою мережею апартаментів, що пропонують

всілякі розваги з галузі зеленого туризму, такі як верхова їзда чи спостереження за забороненими мордами на автобусній зупинці чи біля магазину, або last but not least сидіння перед телевізором з доступом до мільйона каналів і писання есемесів до знайомих, наскільки дико і гарно є у спокійному польському селі. Кількість мешканців: кількадесят сімей. Усі з них римо-католицького віросповідання, і лиш іноді хтось згадає, що костел, до якого вони вчащають, служив колись за східним обрядом. Таких місць багато, села, що тягнуться від межі Перемишля, як Корівники чи Негрибка, заселені перед війною українцями, аж до найдальших лемківських осель у глибині Бескидів. Окрім нечисленних ентузіастів, вони вже мало кого обходять. На місці спалених хат і дерев відразу після війни з'явилися нові будівлі. Садиби, розміром з курник, побудовані для того, щоби притягнути хвилі людності зі сходу. І їх з часом замінили модерні чотирикутники з розбитим склом на фасаді, які в свою чергу також відходять у забуття. Як усе.

Найважливішими в селі були святині. Три. На стільки частин ділилося населення. Рідкість для таких малих спільнот. Переважно було так, що одне село було українським, у другому переважали жиди, натомість у наступному — поляки. А тут порівно, тому стільки святинь, а не більше чи менше. — Якби Бог хотів більше, то було би й дві або чотири, а якби не хотів узагалі, то ходили би і до каплички під дерево, але це тільки тоді, коли тепло, бо зимою її навіть не видно, і молитися до Бога, коли сніг до пояса і б'є по яйцях, нелегко, — говорили лопушанці хором. Тож побудували ці святині, і кожна інша, щоби вже точно не помилився зверху, бо ніби він той самий, та все ж трохи інший, і кожен гостив його по-своєму. Бог у дім, гість у дім.

Костел, до якого ходив Юзек, був дерев'яним. Скромно облаштовані невеликі нави, маленьке захристя, вівтар

і вежа, на якій гордо висів ледь позеленілий дзвін. За якийсь час поміняний на новий. Його повісили вже не на вежі, а побудували спеціальний дашок відразу біля святині. Стоптане дерево підлоги і гарно вирізьблені тутешніми столярами лавки. Кожної неділі не було де ногою ступити, натомість у звичайний день стояв пустою. Винятками були травень і листопад. Весною всі ходили на так звані маївки. Місяць літанії. Зо п'ятдесят звертань до Найсвятішої Матері, проспіваних хором. Від пісні, яка виникла десь в італійському Лорето, мороз ішов по шкірі. Мешканці сусідніх сіл говорили між собою, що найгарніше слухати цю пісню було таки тут. Кількадесят горлянок виводило визнання Марії, стиха переплітаючи їх з дивацькими проханнями: Мати, пошли ласку Божу. Мати Непорочна, молися за нас. Мати, заступися за прощення наших гріхів. Мати Діво, дай мені крихту спокою. Мати Бездоганна, не дозволяй, щоби те, що ми отримали, було втрачене. Мати, будь нам наймилішою. Мати, ти предивна, але наша. Або й те викричане хором у фінальному екстазі «Королево Польської Корони», не тільки бабцями, старими і порізьбленими зморшками, але буквально всіма. Навіть пияки з-під сільського шинку не соромилися молитви, бо хто співає, молиться двічі, і саме за гріх пияцтва, щоби він врешті відійшов, як рукою знятий. Дивовижна сила, незбагненна навіть для священика, діяла на всіх, як магніт. Примушувала їх відірватися від щоденних занять і рушити, як у трансі, один за одним, до своєї святині. Так і восени. Листопад — це вервиця. Ксьондз розповідає міністрантам, що це на честь перемоги венеціанського та іспанського флоту над турками. Вони покійно вклякали перед вівтарем, і кожен один раз промовляв «Богородицю». Люди приходять до святині тільки заради Божої Матері. В інші місяці до костелу заглядав тільки вітер. Було щось

магічне в тій чорній жінці з великими очима і порубаним обличчям, якщо тільки на неї покладали надію, коли щось було недобре. Тільки вона могла допомогти.

Він справді рідко буває вдома. Неймовірна нудьга, яка охоплювала його між роботами та їдою, наводила страх, що прогавить щось вартісне; досить тільки ворухнути пальцем, щоби потратити мить, яку він міг би використати набагато цікавіше. Він знав це вже тоді. Цінував кожну хвилину і робив усе, щоби скористатися нею якнайкраще. Неважливо — сам чи з хлопцями. Йшлося про те, щоби **ЩОСЬ РОБИТИ**. Щось означає будь-що. Будь-що інше, ніж лежати на боці. Тому вдома він бував переважно тоді, коли потрібно було допомогти. Не мав вибору. Одинак, до того ж він дуже відповідальний, бо, що не кажи, другий чоловік у господарстві. Але без перебільшення, не самою працею живе людина, а особливо, коли має десять років. Він завжди знаходив спосіб, щоби хоч на хвилю втекти від хатніх обов'язків, бо хіба худоба чи чотири морги поля, яких навіть батькові не хотілося пильнувати, як то зазвичай у селян, що прокидаються на світанку і дивляться, чи стебла підросли на міліметр від землі або картоплиння не полягло впродовж однієї теплої ночі, — це багато? Безсумнівно, що ні, тож він дає драпака. Стрімголов. Біжить куди очі ведуть. Щоби оббігти Лопушки, досить години. А йому треба ще менше. Якби містечко складалося виключно з трьох святинь, шинку «Під когутом» і кількох господарств, оточених рікою Райв, це тривало б, якби Юзько хотів побити черговий власний рекорд швидкості, яких пару хвилин. При цьому не забуваймо, що в одному місці ріка робить дивний вигин і просто зникає в густому Лісі Хороброго, де знаходиться став. Колись це також був Райв. Тепер він є окремою водоймою, біля якої місцеві проводять вільний час. Діти зникають у високих заростях,

підтримуючи традицію гри у хованки. Дорослі тим часом дискутують про поступовий ріст цьогорічного збіжжя, яке може бути небувало добрим, але так триває вже кілька років, і тому, мабуть, точно надійде рік голодний, повинь абощо, бо вічно так добре бути не може. Також це місце знає вся молодь; їхні велосипеди і копиці одягу знищили там чимало зелені. На другому боці ріки ліс проростає багатством зелені. Ця місцева пуца простягається далеко на південь. Дехто стверджує, що коли увійти туди самому, то кінець, пропав чоловік. Опиниться аж на іншому світі. Легенди про великий океан, у який впадає Райв, були досить сильно вкорінені у свідомості, передовсім старших мешканців села. Зрештою, Ліс Хороброго — це суцільна безконечна легенда. Юзек мав чути історії про те, як дикі люди зі сходу полюють на поляків, відрубують їм голови і з'їдають сирі тіла. Чув також про людину, повністю зарослу волоссям, про упирів, які, не маючи блідого поняття, що мусять покинути цю святу землю, полюють на дівиць, котрі самотньо блукають у цій особливій гущавині. Досить було тільки глянути в бік темряви між високими деревами, щоб на тілі з'явилася гусяча шкіра. З часом малий забув, що ліс взагалі існує. Важливішим були Лопушки, а пізніше багато інших речей. Ще слід згадати про урвища і залізничну станцію, котра кожної зими стає одним великим заметом. Вона непроїзна, поки всі місцеві чоловіки не візьмуться відкопувати рейки. Та й усе. Цілий світ.

• 3 •

— А Бог добрий.

Юзек заплющує очі, накриває лице ковдрою, намагається заснути. Тисячі образів навідуються до його голови.

Щоночі одне й те саме; не мати, батько, отець Станіслав, Юлія чи Кароль. Він заплющує очі й відчуває запах свєтра. Заплющує очі й чує тріск лози крісла-гойдалки. Заплющує очі і бачить його, старого жида, причину своїх перших фрустрацій, бо до кого міг мати претензії, як не до діда, котрий мешкав у Горбах, до якого мусив марширувати з металевою банкою такий шмат дороги, оскільки мама собі вигадала, що той має найкращу корову в околиці.

Однак ситуація виправлялася цілком несподівано.

— Тож-бо бачиш, світ добрий!

Старий зустрів його усміхом, відразу за порогом хати. Молоко стояло приготоване у відрі. Делікатний запах білої рідини піднімався над смородом сіна, не міняного кілька днів. Стривожена присутністю хлопця худоба справляла враження наляканої, що підтверджувала надто помітна рухливість. Він, однак, не швидко відпустив хлопця зі свого дому. Не раз-два — перелити з відра до банки, випити горня на дорогу, щільно накрити, щоби не розливалось дорогою — і готово.

Надто він його любив.

— Бог добрий і світ добрий, бо сотворив його Бог. І бачиш ці горби між Лопушками і Малою Лучинкою? Вони також є витвором Бога. Творець може все, і завдяки йому ми живемо, і завдяки йому підемо з цього світу щасливими. Все в його руках. Нічого не стається без його участі. Є він. Тільки йому можемо вірити. Бачиш Став Хороброго і прекрасний берег Райву? Все є творінням Бога...

Старий Міхал міг так безконечно. Завжди снував власну літанію на хвалу Ягві. Потім швидкий перехід до справи диявола. Швидший, ніж його вигнання до пекла.

— Все зло світу походить від жінки.

Юзек напів спить, напів ні... Тріск дерева на його хресті.

— Слухай мене, бо зблудиш, а з тебе мають бути люди.

Пожовклі сторінки в тонкій палітурці ліниво перепортаються то в один, то в другий бік. Він підпер книжкою крісло, щоби та не розлетілася.

— Зло, пам'ятай, зло!

Старий Міхал говорив це йому перший. А він? Нічого, нічогісінько.

— Про Єву нема потреби розповідати, мій дорогий. А Сара? Її краса мало не погубила Абрагама. Що це означає? Що ніколи б не з'явилось вибраного народу! Потім не було нащадка і Хагар! Добре, що Бог втрутився. Дякує Лота, аж соромно казати. Мусять закінчити, як їхня мати. Прибігла Ребека, жінка Ісака. Великий цар Давид також піддався жінкам, покорився Бетшебі, але пам'ятай, це вона його звабила. Жінки — це чорт. Вони все нівечать. Це через них грішив Соломон. Непомильний син Давида мусив пожертвувати людину на війні, щоби отримати жінку. Зате Сусанна була непристойно гарна, і диявол ховається у красивих жінках.

Юзек слухав, не довіряючи. Перед кожним казанням він засинав. Швидкісна побудка, заки Юзька досягне важкий кий, чи що там було у Міхала під рукою. Не завжди вдавалося. Біль у спині. Старець плював за плече. Відштовхувався ногами і приводив у рух ціле крісло.

— Так написано. Не дозволиш жити чарівниці! Мета часом освячує засоби.

За мить його образ перетворювався із показного поважного проповідника на турботливого дідка, що надається лише для гостинців і розпещення, не мав часу для власних дітей, то надолужить на внуках. Усмішка від вуха до вуха з'єднує всі зморшки і відкриває стерті зуби.

— Неймовірно, що вони далі ходять по світі... Ну, йди вже, йди. Додому. Вже, вже, вже.

Він біжить якнайшвидше. Бідон б'ється об коліна і раниць долоні. Тепер шкіра тверда. Здається, що це панцер. Однак і він тріскає. Болить, як дідько, а дідька бояться усі.

• 4 •

Зогнили картопля і буряки смердять так сильно, що хочеться відірвати ніс від лиця. Шкробаєшся, але це не допомагає. Затискаєш ніс пальцями, щоби не чути смороду, але тоді все одно залишається сопух. Відчуваєш, як усе в тобі піднімається догори. Шлунок протискається через горло. Точно так, як під час розкидання гною. Сухе, як перець по обіді. Тобі здається, що можна звикнути. Дурниці. Досить раз вдихнути носом, і сморід зогнилих плодів викликає сльози. Очі стають вологими, хочеться позбутися лиця. Ти втікаєш. Робота закінчена. А чи ще ні? Швидше закінчиш, з надією, що нічого тобі більше не докинуть, пішли спати, забули, страждають на амнезію. Нема нічого більш помилкового. Перебрав картоплю, добре, та недобре, міг би постаратися більше, але хай тобі буде. Тепер — гній, із гноем вже легко, вила і пішов у поле, кінь допоможе, що би ти, лінюху, без нього зробив. Постійно морочитися з тобою, як з королевичем. Хто тебе навчив так працювати, та хіба не я? Мабуть, мама, вона взагалі багато тобі дозволяє, любимчика собі знайшла, з сина ніякої користі, точно закінчиш під плотом і будеш в мене смагу красоти. Ох, боюся за тебе, сину, біда буде, та йой, тобі треба було вродитися в якомусь місті, навіть виделець тримати не вмієш. Стільки років науки намарно. Одна лапа вище, другою хапаєш посередині і затискаєш. О, зробив собі водянку. Це, мабуть, від бідона. Добре, помалу, але добре, це тебе зміцнить, раз, другий, ропа піде, витече, пізніше, як

блггько, будеш мати лапи, як буханці. Дивися, роки труду — і видно ефект. Хоч, як дивлюся на твої худі як патички, ручки, сумніваюся: ти хіба зовсім у маму вдався, але й тут сумніваюся, бо вона в сто разів більша і вже точно сильніша від тебе, сину. Ну, давай далше, бо ніч тебе застане, ніч з гноєм — то трохи слабо, що, сину?

Говорячи так, він ішов спати. Мораліст від семи болячок. Проповідь у долині гівна, з якого має з'явитися ціло річний урожай. І Юзек у цій країні клоаки тільки радіє, що кінець, бо краєм примруженого від смороду і втоми ока бачить, що кінь везе вже порожній віз. Він будить батька і чекає на лекцію, яке добриво вживати, і чому якраз вони в цьому році зберуть найкращий урожай, натомість решта у цьому не розуміється і всі будуть дивуватися полем Хованців, заздрісно зітхаючи, бо саме про це йому йдеться. Навіть коли пшениця мала і не на продаж, лиш для власного вжитку, але найкраща в селі, то це достатня причина, щоби ходити по селі з піднятою головою і сідати у костелі ближче, ніж усі.

• 5 •

Вона вирізає дірку в головках капусти і розкладає їх частини, як акушерка причандалля перед процедурою. Тоді картопля. Тре її на терці, як на пляцки. Додає яйця і те, що опиняється під рукою, — раз м'ясо, іншим разом сипне каші чи підсмаженої цибулі. Варить листя і, коли надходить час, виймає їх, солідно начиняючи фаршем з картоплі. Замотує, наче пеленку, і складає у найбільший баняк, який тільки є в домі. Приблизно годину Юзек з татом сидять, капаючи в єдиному ритмі слиною на стіл. Через пів години не залишається і сліду. Мама хитає головою і не вірить.

— Скільки би я не зробила, однак нічого не залишиться.

Вони з батьком дивилися одне на одного. Батько запалював люльку. Сідав перед хатою і кутив. Якби запус- тив бороду і мав лозовий фотель, виглядав би зовсім як Міхал, іноді повторяв собі хлопець. Жінка мила, чи радше шурувала пригорілий баняк. Юзек вискакував з-за сто- лу і біг до Кароля. Сьогодні будуть стріляти у качок між вербами. Хлопців прийшло більше, а так не мало бути. Але Юзек не знітився. Вибрав з-поміж трав відповідний камі- нець і жбурнув ним у потрібному напрямку, квак, влучив. Загальний захват. Він почувався як пава, і так поведився, хоча про існування такого птаха Юзек із зрозумілих при- чин навіть не підозрював. Він почув, як здалеку кличе ма- ти. Змовницьки підморгнув, що мало означати його швид- ке повернення. Ця обіцянка виявилася хіба що знаком на потім. Знову похід до Міхала.

— Нині візьмеш іще масла! — крикнула в хресну дорогу.

Вітер хилить трави на горбах. Буде буря. Щоб мене, точно буде. Мама могла мені сказати. Знала, вона знає такі речі. Як не вона, то хоч би тато. Вони це зробили навмис- но. І це точно. І так щоразу. Батьки на це є, бо до чого би ще мали бути? Сам собі даю раду, зрештою, не пам'ятаю, що- би було інакше. Аби я не вмів варити, попрали собі? Теж мені, страшно. Світ дорослих — це найпростіший із сві- тів, і все там так впорядковано, що нема проблеми там пе- ребувати. Гм... Фіолетовий гаркається з голубим і білим. Їх скріплюють час від часу жовті пробліски. Літні бурі — це не жарти, особливо після стількох днів спеки. Шляк би то! Ні, не тепер. Пізніше! — думає Юзек. Він дивиться зі страхом на металевий бідон, який тримає у тремтячих від страху руках. Часом людина забуває, як вона кляне. Сло- ва приносять урожай або біду. Нікому не слід бажати зла. Будь-кому, навіть ворогам, і вже передовсім не слід клясти

собі. Особливо, коли може від тебе залишитися сам попіл. Спалення на купі власних прокльонів. Покараний природою за взивання до неї всує, супроти власного здоров'я і життя. Надгробка мені навіть не поставлять і поховують під плотом, як Франка Войновича, котрий повісився рік тому в саду власної хресної мами — сичав він до себе, як проклятий. Це буде моя вина, і сам на себе накличу кару, що прирівнюється до самогубства, тобто одного з найбільших гріхів. Треба тримати язик за зубами. Тут нема пробачень. Могила під плотом, аби завдати сорому матері й вітцеві, священникові і взагалі всім у селі. Борони Боже! О, знову взиваю без потреби, краще заткнуся і якнайшвидше побіжу до Міхалового оазису, поки не напивав біди, більшої, ніж сім болістей.

Тепер бігти вперед, трохи допомогти удачі й ще трохи пожити. Хоча б до наступного урвиська. Коридором, попри хмару, на щастя, вниз, тримаючи порожню посудину за плечима, як носій в екзотичній країні, хоча тут так само багато екзотики — це він зрозуміє, коли побачить, як безповоротно все зникне через кілька років. Гоп, між деревами і стежкою, поворот, поодинокі дерева і перші оселі. Задушне повітря перед першими теплими подувами, які в свою чергу попереджають про потужний буревій.

— Що, ночуєш нині тут? Я цього сподівався, адже не випущу тебе, аби тебе забрало до лісу, ти цього хочеш?

— І я вже не вийду? — він ледь вжахнувся — навіть коли...

— Так, навіть коли будеш йти краєм, але любий хлопе, те, що ти загубишся, — це проблема найменша, врешті хтось зможе тебе знайти, хіба ні? Та скільки людей ходить по гриби, солдати, лісники, на полювання, обов'язково хтось знайшов би, але страхи...

— Духів нема! — гордо заперечив він.

— А хто тобі, Юзьку, таке сказав, га?

— Мама говорила, що...

— А про упирів також говорила, про лісоруба з пущі, про банди дикунів?

Він відчув мурашки по тілі, але не здавався.

— Мама казала, що упирі полюють тільки на жінок.

— Та де — махнув рукою — їм якраз все одно. Мають подвійні зуби і два серця. Не можуть піти з цього світу. Не треба далеко шукати, вчора я сам знайшов біля стайні мертвого зайця. Про голена також казали, що його нема, а я його на власні очі бачив, але, якщо не хочеш цього чути, то піду собі закурюю, а тобі бажаю добре спати.

— Ні! — вигукнув, перш ніж хоч щось подумав. — Зачекай!

Хлопець мусив визнати, що слово «голем», що засіло в його голові з того часу, як він прочитав книжку в червоній палітурці, яку отримав від Міхала, щоби вчитися читати, не давало йому спокою. Знав, звідки той узявся, але ж це легенда, ніхто його на власні очі не бачив, ніхто про нього не говорив, то ж був він чимось, як ті духи в лісах. Але про них не було в книжках, лише про нього, і якщо вірити Міхалові, то досить багато.

— Справді?

Юзек похитав головою, і старий сів на край ліжка, сховав люльку назад за светр і почухав потилицю. Було видно, що він неймовірно втомлений.

— Ей, мав я колись дівчину, гарна, зачудуєшся, справді. Мешкала у Львові, її батько був офіцером і не любив жидів. Мене не любив, ба, скільки то разів я втікав, бо — але ні, іншим разом тобі розкажу, іди спати, бо не встанеш, пізно повернешся і дістанеш. До обіду мусиш бути вдома.

Він вийшов, легенько примкнувши двері. Підлога за скрипіла. Потім було чути лише свист вітру, який блукав

під дахом. Щось ледь загойдалося. Якась тінь, і знову ця самобутня симфонія, виконувана щораз інакше. Неповторність звуків, яких не повториш і не почувеш вдруге. Після всього — кілька секунд, під час яких нічого не відбувається. Ніби довкіл не було жодного Духа, жодної людини. Тиша. У Міхала він спав справді рідко. Переважно тоді, коли була буря, або зима, коли ніч западала дуже швидко. Він знав цей дім напам'ять, і лише одне питання непокоїло хлопця, як ніщо інше. Під час вилазок по його хаті — бо Юзек був цікавим хлопцем — він ховався у шафі. Чорній і великій. Важила, мабуть, стільки, як усі інші хатні речі разом взяті. Коли відчинялися ці великі ворота, то скрипіло так голосно, що лунало не лише в хаті, а й на подвір'ї і доносилося аж до ближніх дворів. Розкладаючи ці два крила, він спричинявся до того, що світло вривалося в неї всією своєю потугою. Освітлювало купи одягу, коробок і дивовижних предметів, серед яких було власне це. Бігме Боже. Довгі шнурки ліниво розтікалися бічною стіною шафи, потерті й тверді. Він не на жарт перелякався й утік під грубу ковдру, з-під якої, однак, його витягнула найспокусливіша людська риса, загально звана цікавістю, ведучи цього разу до дерев'яних віконниць. Ненадійно хитаючись, вони впливали на хлопця так само ефективно, як божевільні розповіді Міхала, бо наскільки біблійні та родинні історії присипляли хлопця, настільки духи й тому подібні істоти здіблювали волосся і пускали мороз по шкірі. У жодній іншій хаті, які знав Юзек, вікна не були такі великі, як у цього жида. Більші то хіба лиш у церкві, — подумав він і захопився тремтячою рукою за рухливу фіранку, нерішуче відхиляючи важку масу тканини до обдертої стіни і відкриваючи таким чином жахливе видовище, від якого його, на щастя, відділяв тонкий шар скла. Він боязко оглянувся в бік шафи, щоби впевнитися, що там нічого

нема, підсунув нестійке крісло і, спираючись ліктями на підвіконня, повне занедбаних вазонів, вдивлявся у простір, який час від часу освітлювали блискавки.

Бурі захоплювали його завжди. Небезпека, яку несли ці грози, що відвідували лопушан влітку, вела до того, що найлютіші пси ховали морди, скиглячи зі страху в тісних будах, а всі жінки виставляли свічки, спеціально приготовані для такої okazji. Дехто міг, коли була така потреба, і цілу ніч непорушно сидіти біля жовтого полум'я і молитися, не піднімаючи погляду від підлоги, щоби зловісна — напевно, самим дияволом паслана — сила ніяким чином не торкнула їхнього господарства. Найвправніші, очевидно, що старші, мали на припасі й дві чи три свічки, бо, навчені роками досвіду, знали, що влітку це швидко не закінчиться. І цей Юзек, але без свічки, навіть молитви не може із себе витиснути, і тільки розбурхана уява може примусити його до розмови з Богом, сидить, вираховуючи відстань, яка відділяє його від чергових вибухів. Засинає.

• 6 •

Згадана пора, вже задовго до народження героя, влітку остаточно починається від моменту, коли жовтий відтінок кульбаби після бурхливої битви перемагає зелений колір трави. Поле бою, яким були всі луки, вже давно не бачило такої запеклої боротьби. Врешті через кільканадцять днів ці квіти перемогли без ніякої допомоги, і дівчата — в нагороду чи за кару — плели з них кілометри вінків. Гнучкі трубки були ідеальним матеріалом у руках цих вправних істоток, які й з маку могли невдовзі створити справжні дивовижі. Десять хвилин — і готово. Золотисті корони на волоссі білявок. Їхній сміх, їхні білі зуби, їхні рухи і грація. Власноручно вигаптовані сукенки тріпочуть на вітрі, коси

поспішають за ними, мов шнурок за повітряним змієм. Стрічки, які іноді відщіпалися від них і самі летіли у невідомому керунку, де ніхто ніколи не бував і не буде. Трава — спочатку низька, потім висока, пізніше вгиналася під власною вагою, м'яко накриваючи землю над самою поверхнею, утворюючи таким чином ідеальне ліжко, яким однаково користалися як селяни під час перших жнив, так і дівчата у своєму солодкому нічогонеробленні.

Для них солодкі лінощі — це, зважаючи на ціле життя, якась мить. Розкішно лінивий день, спокій якого може перебити тільки стрибок у воду неслухняних дітисьок або набридлива, як жодна інша звірина, муха. Якби лиш цей жук розумів, то був би найбільшим щасливцем у цілих Лопушках. Сів би скраю верети, задивляючись туди, куди ще кілька років ніхто інший не буде дивитися, насолоджуючись, якщо сидітиме надзвичайно тихо, цим видовищем аж до заходу сонця, коли будуть вдягнені сукенки, і ноги, попи і животи до наступного пообіддя залишаться прикритими шматками тканини, замащеної глиною і травою. І тепер потирання литки п'ятою, бліді коліна, рябі плечі і виступаючі волоски, що означають невблаганне зближення кінця дитинства, діяли б на нього, наче магніт, якби лиш хлопець був крихту старший. Однак не в голові йому ці ігри. Тепер інше йому в голові, і з висолопленим язиком, серед собі подібних, усіх однакових як дві краплі поту, він стоїть на березі ріки.

Далі. Давай далі. Ти хлоп чи баба? Не давайся йому! Та ще трохи!

Вболівальники перекрикуються у натовпі. Вискакують один одному на плечі та голови. Дряпають нігтями. Розмахують кольоровими прапорцями, вирізаними з усього, що можна було порізати. Були, скажімо, випадки, коли на маленькі трикутники різали кальсони, через що дехто

кілька днів не виходив з дому, соромлячись, що друзі побачать червоні смуги на блідому тілі. Покара за непошану до минутих речей. Тепер ще й співають. Гуртуються у дивні конфігурації і показують акробатичні номери. Свистять. Ойкають. Кричать. Голосять. Все, щоби відволікти суперника. Бартош сьогодні найкращий. Впевнено веде, вийшовши з першого розвороту. Розтинає поверхню на дві рівні частини. Вода не встигає з'єднатися назад в одне, а він ще раз розрізає її, як ніжик. Дві смуги на воді. Стільки ж обводів. Віктор починає його наздоганяти. Бартош викладається повністю. Але його кроль стає надто хаотичним. Він гребе щораз швидше, але вода розбризкується на всі боки. На останніх метрах Віктор значно спокійніший, але ефективніший. Його руки, мов автомати, входять у поверхню, як у тісто. Це не може бути вода. Де краплі? Він має більше сили. Виграє на Ставі Хороброго. Один нуль на користь українців.

— Побачимо деінде! У вас нема шансів.

Забіги поділялися на три різні змагання. Короткі, довгі й естафета. У першому поляки не мали шансу. Зате ті нестримно сміялися. На довгих ледь-ледь.

— Люди, хоч би очко честі!

Натовп не переставав уболівати. Національна єдність. Невідомо, чи хтось вірить у перемогу. Миготять прапорці в повітрі. Дівчата пищать. Є, є. Наш учасник вибіг з лісу! Фініш. Їхній досі не повернувся.

— Шукайте його у Бескидах!

Отримавши очко на цьому етапі, пора до роверів. Ряд залізних велосипедів і менших моделей рівно виставлений, про всякий випадок, в одну лінію. Старт! Рушили. Спочатку повільно. Поки хтось зумів розігнати машину, люди вже цілком знудилися. Наприкінці швидко. Рвуть через поля; це найбільший відкритий простір в околиці. Стежка,

що зв'язує всі закутки. Небезпечно. Сховані тут віддавна ями не зменшилися за роки ні на сантиметр, бо коні зі своїми возами розбивали їх наново. Декілька перевертається вже на першому повороті. Піт і кров. Ніхто не дармує. Кожен тисне на педалі, щоби швидше, лиш би не останній. Хоча польські роверисти слабші, та завдяки витривалості Збишка вони виграють. Бракує вже тільки одного очка. Мов на зло, поляки програють у вилізанні на тополю. Безнадійно. Час потанцювати.

— Вони навіть на паркеті кращі!

Українці і їхні невикористані сили. Зате дівчата воліють наших. Хтось вдає козаків. Всі сміються. Мішані пари і жодна дівчина не опирається, коли її беруть за талію. Хлопці на більше не насмілюються. Юзьку, коли ж це було? Не пам'ятаю, коли це було.

Мабуть, давно. А може, нічого такого взагалі не було. Іноді сні бувають такими реальними.

• 7 •

— Та кого ти бачив, хлопче? Єзус Марія, значить не, не вони, бо ще й мене вхопить через це пусте взивання. Ой, Юзьку, з тобою самі клопоти, нічого вже не говори, бо кажеш самі блюзнірства. І при цьому не уявляєш собі, чим це блюзнірство може закінчитися. Чорт іще в тобі, може, не вселився, але хто знає, сядь тут, отак, тут на кріслі.

Хлопець усе дивився на проповідника, який ходив від шафки до шафки і намагався якнайпереконливіше запобігти тому, щоби його парафіянин втягнувся в танець із самим дияволом. Вже зараз Служба Божа, люди чекають, баби, повсідавшись у лавках, посипають невидимим віночком молитов у бік Чорної Богородиці, однак у Письмі чітко сказано, що залишиш овець самих на себе, щоби рятувати

цю одну загублену, і в цей момент Юзек для Станіслава є саме тим бараном, тобто заблукалою вівцею, і кропи його свяченою водою, бабах над головою, чим більше, це не зашкодить, вкінці «Отче наш» і накласти покуту, щоби допомогло. Крайній час, як людина поспішає, то диявола потішає, але він «спіши помало» і тільки витирає хустинкою піт з чола перед дверима костелу і через кілька хвилин починає піснею пообідню відправу.

Він був важливим для Юзька. Поєднанням усіх можливих крайнощів. Окрім Бога, визнавав тільки залізні принципи. На його круглому, немов соняшник, лиці з'являлася тільки гримаса усмішки, яка займала майже все обличчя. Почорнілі зуби не відлякували. Оскільки він нагадував велику картоплю, то викликав у дітей радше якесь співчуття. Малий і круглий, позбавлений залишків волосся, на коротких ногах. До людей доброзичливий, незважаючи на ознайомлення з їхніми найтаємнішими секретами, розкритими під час сповіді. Він розумів, що не змінить темного народу. Як ніхто інший у селі, викликав довіру лопушан. Використовував ці переваги лише для їхнього добра. Тридцять три гудзики вистроєні вздовж довгої лінії сутани. Білий квадратик під шиєю, який усі називають колораткою. Отець Станіслав був дитям цієї землі. Він, зрештою, народився поруч, десь в околицях Бірча. Потім пішов до семінарії у Перемишлі. Як виявиться згодом, це було незвичайне покоління священників за покликанням. Деякі з них стануть блаженними. Він врешті-решт такої почесності не зазнав, але хто знає, адже світ не скінчився, і ніхто не знає, що там діється в головах тих високопоставлених. Лопушки були його другою парафією. Раніше він служив десь під Сяноком. Час від часу повторяв назву місцевості, якої хлопець врешті не запам'ятав, та й потім ніколи не завдав собі труда, щоби її дізнатися. Правду кажучи, кому це потрібне. Важливим

був отець Станіслав і його діяльність у селі. Сюди він потрапив на початку тридцятих років, заступивши несподівано померлого пароха Яна. Несподівано, бо був він щогло висвяченим, і люди казали, що його смерть через кілька днів після призначення — це поганий знак для села. Єпархія спрацювала швидко, і за кілька днів сюди перевели саме Станіслава. Юзек не може пам'ятати його попередника, але мати часто розповідала йому, яким шоком для лопушан було те, як вони відрізнялися один від одного. Спочатку повний сил молодий брюнет, за яким упродовж тих кількох днів бігали шнурочком усі жінки. А потім малий, круглий Станіслав, який виглядав набагато старшим, ніж був насправді. Тоді йому було ледь за п'ятдесят, а виглядав як старець. Усе через ті нещасні зуби і череп, на якому синіх плям було більше, ніж волосків. І тільки цей усміх. Від вуха до вуха. Як тільки він приїхав, взявся разом з мешканцями ремонтувати костел. Ремонтувати треба було майже все: починаючи від зігнутих дошок і закінчивши позеленілими дзвонами. Чоловіки взялися за будівельні роботи, жінки шили літургійні шати, а наймолодші були відповідальні за виготовлення дзвіночків і калаталок. Юзек сприйняв би це як пробу віри, але він був тоді замалий, хоча пам'ятає перші слова, які почув від священника, що білість альби віддзеркалює стан душі, оскільки всі вчинки записані на небі і від них залежить, куди потрапиш після смерті. Не йдеться тільки про саме виконання найпростіших робіт, але про їхню якість. Дзвіночки мають Бога прославляти, натомість калаталки — оплакувати. Це має зворушити навіть ангелів, бо якщо ні, то вся робота була зроблена, щоби відчепилися, і краще хлопці взагалі могли за неї не братися. Тож вони складали під уважним наглядом батьків елементи простої складанки і з усіх сил вимахували конструкціями, вслухуючись, чи тужить це дерево так, як повинно

тужити, і щоби калатало справді з таким розпачем, якого хотів священик. І Юзек, через кілька років після ремонту костелу, коли трохи підріс, виставивши язик, хоче все сам. Батько помагає небагато і найохочіше не робив би нічого, лиш вилежувався б під ковдрою перед хатою, бо — як він завжди повторює — забагато працює, і колись його все це викінчить, і хлопець лишиться сиротою, коли йому випаде померти на серце. Тому він найважчими роботами не мучився, волів когось намовити за фляшку, це в свою чергу вело до того, що у хлопця вдома функціонував банк, грошима якого був роками гнаний самогон, закритий у щільному сейфі багатолітрової бутлі. Розпоряджатися цим не міг ніхто, крім батька.

Юзек наближався до Бога, але не всі вважали, що цей шлях найкращий.

— Не слухай ксьондзів! Не роби цього ніколи в житті! Якщо є хтось настільки лукавий, як жінки, то це тільки вони. Називають себе помічниками Бога на землі, — сплюнув густою слиною. — А фу, аж мною хитає, аж мороз по шкірі, аж мене нудить, коли їх бачу. Пам'ятаю ще з дитинства, як вони мене обходили стороною, мене, горобчика, гівнюха, карапуза, при цьому хрестилися і поспішно втікали. Знаю, знаю, що хочеш сказати, не всі... не можна оцінювати всіх одною мірою. Погоджуюся! Але скажу тобі, що є два відступництва — це жінки і ксьондзи! Перше є причиною всілякого зла, зрештою не треба тобі цього повторяти. А оті другі натомість — то мало не пси, які виривають собі право на правду. Знаєш, не можна говорити, що лише я або ти маємо право говорити, що ми поїли усі розуми. Знаєш, що нас чекає по смерті?

— Небо або...

— Або що? Принеси мені ту вашу Євангелію і покажи, де це написано, що до неба чи до пекла підете! Ні, не мучся,

це марно, там нічого про пекло нема. Пекло є тут, і ми ще не в цьому переконаємося. Ніби це з тебе... — він вже нахилився до шафи, щоби щось з неї витягнути, але в останню мить спинився. — Та ні, ти ще замолодий.

Він підозріло всміхнувся і витягнув з-під ліжка дерев'яну скриньку, щось таке, як коробка для шахів, але то була не ця гра.

— Кожну грішну думку треба душити ще в зародку, щоби вона не опанувала нами. Голоси, які говорять нам про винагороду за ніщо, про короткотривалу приємність, треба заглушувати. Для цього існують різні способи. По-перше, праця, по-друге, аскеза, по-третє, насамкінець, що мені здається найкращим для тебе, задурювання розуму, ігри, книжки — знаєш, що маю на увазі?

Він вчепився руками у замочок скриньки і потягнув її частини у різні боки так сильно, що на його оранжєвих долонях появилися невидимі досі жилки. Зі скрипом, який тривав навіть не секунду, коробка відчинилася, з неї вилетіло кільканадцять кульок, червоні і чорні. Це була якась дивна настільна гра, яка полягала в переміщенні цих кульок на інший бік. Пфі, — подумав Юзек. Потім він не міг від неї відірватися і приходив до Міхала вдвічі частіше. Щоразу однаково збуджений тим, що на цей раз він виграє, йому вдасться. У житті.

Перемогти майстра? У житті! І досвід нічого не важить. Бо в цій грі якраз досвід мав найменше значення. Хлопця попросту надто швидко охоплювало роздратування. Ця риса, успадкована від предків, які ніколи не могли сидіти спокійно, неймовірно потішала Міхала, який закінчував кожну партію перемогою. Звичайно, після останньої він додавав, для заспокоєння Юзька, що той ще відіграється, але не треба бути пророком, щоби здогадатися, як слабо допомагали слова підбадьорення.

Тутешні люди не записуються на сторінках хронік. Їхнє життя нерозривно пов'язане із землею. Без неї вони ніщо. Власні клаптики поля визначають тутешнє буття. Людина без моргів є прибудуою, чужим, непроханим гостем. Звідси ненависть до циганів, на яких дивляться із зверхністю. Мешканці Галичини розуміють, що праця є важливою, хоча самі вони до працеголіків ніколи не належали і їх число навряд чи помножать. Таке саме з родиною Юзька. Ніщо їх не вирізняє. Вони тут віддавна, і тільки різні мундири окремих держав, котрі пробігали по цих землях, свідчили про те, що хоч якась історія має до них стосунок, що щось має місце, де воно відбувається, і вони не підвішені у порожнечі. Вони завжди говорили польською, і їх за це ніхто не карав навіть під час бранок до війська, за що вони до смерті будуть дякувати Францові Йосифові. Зрештою, оце було щось, як часто згадують старі лопушани, коли за пару крейцерів ішлося працювати кількадесят кілометрів на південь. Кільканадцять днів у полі, ніхто не нарікав і всі дивувалися, яким дивом люди не падали трупом під угорським сонцем. Назад на возах, засмагли, ніби їх з Африки вивезли, і ціла зима спокою, бо лише дати їсти тваринам і напалити в хаті. І так з року в рік, завжди одне й те саме, то про що тут писати.

Однак про ці землі написано цілі хроніки. Народився самобутній культ Галичини, значною мірою неправдивий, висмоктаний з пальця, міфологізований, але яке це тепер має значення. Як це може впливати на Юзька і таких, як він. Усі ці апологети створили світ, який, зрештою, іноді захоплював незвичністю інших, але передовсім здавався магічним власне тим, котрі це писали. Зачинені у тих бідних містечках, де багатство контрастувало з убогістю не

менше, ніж на дикому заході старого континенту, вони писали те, що хотіли побачити, а не те, що там бачили. Насильно створюючи історію людям, яким історія була зовсім не потрібна.

Людям звідти потрібно не померти з голоду і мати святий спокій разом з місцем на костельній лаві. Єдина життєва мета — це сидіти якомога ближче до вітваря, більше для щастя нічого не потрібно. До уваги не береться нічого, окрім єрархії у церкві, котру неможливо змінити. Хоча це не перешкоджає їм вірити, що колись буде інакше. Статус визначений порядком у черзі до причастя і величиною зібраного урожаю.

Батьки Юзька були такі самі. Їх не вирізняло нічого, крім кількох рис, набутих від предків, яким, може, і вдалося мати іншу історію, ніж у пращурів решти мешканців Лопушок, однак похвалитися генеалогічним деревом із відзначеними впливами на долю країни вони не могли. Напевно, вони були тут завжди, не треба було звідкись прибувати, щоби наповнити ці землі, що переходили з рук в руки, багатокультурністю, мовами і звичками, характерними для певної нації; звідси польське лінивство і російська простота вирішення проблем, послух тим, при кому добре, і бунт проти гнобителів. Бог, вітчизна і святий спокій, сто кілограмів мами і вдвічі менше тата, два морги і хата, яка була для них усім. Один син — трохи соромно, костел, поле і кухня.

Мати переважно у хаті або в стайні, бо в полі вона рідко. Це сфера батька, Юзька або помічників за фляшку. Батькові властиво вивищувати себе без жодних на це серйозних причин. Але він був таким завжди, надходить сороківка і переконання, що він має бути принаймні вїйтом, хоча це і з великої ласки — якби добре попросили, бо своє життя він бачив би радше в місті, а не в цьому пропащому

селі, з бабою, більшою від себе, і всі знають, що це вона командує вдома, він може хіба що болями у крижах викрутитися, щоби не дістати по голові, але й це не завжди допомагає, бо мати вже його добре вивчила за всі роки. Так, усі знають, що вона його шматою по голові, по спині, а він вигадує приятелям, що це вона шмата, а він гейби пан і володар, і ті жалісливо підтакують. Посмішки під брудним носом, хоч ні в кого з них не краще.

Нікому не краще, бо жінки за останні роки набралися якоїсь дивної сили, щось наказує їм міцно тримати за вічно скудане волосся, наказує брати за карки і гнати до роботи цих лінивих від народження хлопів, заганяти їх до городів, посилати в поле орати, сіяти і збирати, а не лишень говорити, що будуть орати, сіяти і збирати, бо досить уже того говорення. Врешті все у родині Юзька — як і в інших лопушанських і галицьких родинях — зводиться до балачки. Мама і тато за столом, лікті на столі, бахур бігає між стільцями, і вічний бій — розмови про те, що могло би бути зроблене, що зроблене не було, два морги були би такі файні, якби їх більше доглядати, хоч вони і так найкращі в околиці, і зрештою всі це дуже добре знають.

І все для того, щоби показати, що то не мама навчила Юзька втікати від домашніх обов'язків, а власне він, цей татечко, що вічно спить по обіді, а мав би царем бути, а не селяком у пропащому галицькому селі, і це якась кара Божя, а надія лишень на те, що за ці труди його хоча би бозя винагородить на небесах теплим місцем. У цьому він теж нічим не відрізняється від решти кумплів.

Мабуть, звідси ця помітна різниця між народами, незважаючи на сотні років життя поруч. Праця і лінивість, ощадність і розтринькування всього, каяття і забава, піст і карнавал, велика п'ятниця і пияцтво.

Часами протилежності, навіть не будучи протилежностями, якщо уважно придивитися, визначають ясну межу між ними і нами. На жаль, все помітнішу, чого не хочеться бачити або просто не бачиться. Зрештою, тепер цього не знати.

— Бо бачиш, Юзьку, що твої батьки роблять поза цілою тою стайнею і полем?

— Нічого, сидять, їдять...

— Ну, браво, а як хлопіві прийде який гріш чи злотий до кишені, то що він робить?

— Купує...

— Що купує?

— Ну...

— Смагу купує! Пропиває працю, Юзьку, як не знати що, просто слів нема. А я от ховаю заощадження у сховку, як кожен, хто здорово мислить або просто мислить і утримує сім'ю...

— Але ти не маєш..

— Але, але, що але? Але міг би мати і якби мав, то за що послав би дитину до школи?

— Школа задармо...

— Задармо, знаєш, що можна — дістати буком по ребрах. Пошли бахура у світ, отоді щойно заплатиш, дим би за то збудував або купив би десять моргів, але ж не хочеш, аби він до кінця життя гарував тут у селі, лишень аби до міста, за кордон послати, аби мав ліпше життя, то мус відкладати. Ви, дурні ляхи, відкладати не вмієте і лиш багато говорите, бо вам найважливіше гроші, але щоби все було задармо.

І власне за це їм найбільше заздрили. Здатності ошаджувати, часами абсурдній сварці за кожен гріш, до останку, задушив би, але з цього буде користь і нікому не вдасться так, як їм, і тільки заздрість залишалася, бо як це, що ці жиди нічого не мають, але мають гроші.

Вони ж витріплюють злоті з нічого; і в плач, у крик, рвати на собі волосся — під'юджені ксьондзами бідні поляки дивляться на нові сервізи і дітей, відправлених у світ. Бідні поляки дивляться крізь закопчені шиби, бідні поляки дивляться через вікна корчми, через ноги, викладені на стіл, один за одним дивляться на інших і чухаються у жирні потилиці, чухають свої неголені щоки, лягають спати з товстими жінками і аж їм жити не хочеться, і залишається лють, яка допомагає, від якої стає легше і падає тиск.

• 9 •

— Ну дай спробувати! Ну, не будь жидом, ну!

Линви, почеплені на трухлявому дереві, не були чимось особливим, але кращого місця вони не могли собі уявити. Яр, над ним високе дерево з галуззям аж до води; і питання — чому таке раніше нікому не спало на думку.

— Бо вони дурні, а ми мудрі, — сказав Кароль, і це викликало хвилі сміху серед присутніх. У всіх, крім Юзька, котрий не мав права на помилку. Коліна тремтіли, а він, затискаючи линву в долонях, ліз і молився, щоби все закінчилося добре. Цього разу молитви не були почуті, і вже перед самим кінцем одна з галуз трісла, і хлопець звалився у воду, від чого всі на мить завмерли. Ніхто не ворухнувся, запала тиша, немов смерть на власні очі, нарешті Юзек, що не належав до найкращих плавців, з'явився, відкашлюючись водою. Доповз до єдиного пологого спуску, не випускаючи линви з рук, що не скомпромітувало його остаточно, і його навіть визнали героєм, бо він не випустив скарбу, а якби він собі таке дозволив, то міг би відразу вертатися додому і не виходити тижнями, бо серед хлопців громадянська смерть загрожувала за найменшу провину, а за зіпсуту забаву — вже точно.

Дай мені, — промовив Миколай. Широкоплечий бронеет, котрий не виглядав на свій вік, і всі думали, що в цьому сенсі хлопець як дуб усіх дурить. Хіба що сам живе, не знаючи, і буде вічним хлопцем, бо батьки вирішили, що так найкраще.

Раз уже його порівнюють з деревом, то треба йому дати шанс, бо, може, це порівняння додасть йому магичної сили, і галуззя — це його стихія, і відразу всі будуть бунтувати і стрибати у воду. Не знати. Минає кілька довгих секунд, і все ясно. На нині забава закінчена, і всі похнюпилися після того, як і найбільший з них гепається у воду, ще й випустивши линву. Шляк би то — чути поміж хлопців. Розходяться кожен у свій бік, коли за мить Юзек кличе Кароля — щоб іти з ним.

Вони йдуть мовчки, і хоча цікавість приятеля велетенська, все ж питань він не задає, бо вірить йому і знає, що прешті-решт його цікавість буде задоволена. Вниз по ріці, де не так глибоко, а камінці з гілками утворили маленьку греблю. Невже? Кароль починає щось підозрювати, і заки Юзек щось скаже, той говорить:

— Вона там, я її бачу!

Сильна течія робить своє. Вони йдуть, зануривши ноги у студений Райв, хоч кількасот метрів вище вода була тепла, як кип'ячена. Юзек ловить важку від увібраної води линву, і друг уже хоче вигукнути клич тріумфу, коли той, майже погрожуючи пальцем, лаконічно запевняє:

— Це не кінець!

Не минуло і кілька хвилин, як Хованець знову лізе на дерево. Тим часом Кароль заплющує зі страху очі, ніби все знову мало б закінчитися мокрою катастрофою. Успіх. І гордість, як завжди, коли можна стрибати майже на другий берег, але що тут робить дівчина?

Вона стоїть перед ними, мокрими до нитки, червона

шапочка, старша на кілька років. Кароль зацікавився, Юзек тягнеться по гілку, бо всяких він вже надивився див і за-рікся, що наступне вже точно від самого диявола, і він б'є дівчину (яка виявилася не духом, що доказано її страшним писком) трухлявою різкою. Він почувається дурнем, вона у плач, він скрегоче зубами і думає, як би її заспокоїти, бо недобре, коли баба плаче, ціле нещастя, до того ж сам він виглядає дамським боксером, що точно скомпрометувало його в очах Кароля, який, чого доброго, розкаже про це далі, бо до мовчазних друзів він не належить.

— Є, — каже він стихлим голосом і подає їй ливну, яка мала б викликати у неї радість, подібну до тієї, яку викликала у хлопців.

Однак дівчата мають інші пріоритети, і заки чоловіки це з'ясують, мусять не раз ступити на міни, закладені цією іншністю, як от тепер, і вони, ці пастки, будуть розставлені на ціле життя, бо ж ніхто не сказав, що жінку можна зрозуміти, а добрі ради Міхала тільки посилювали тривогу. З одного боку, він став недовірливим стосовно всіх гарних сотворінь, за винятком своєї мами, а з іншого — якась сила пхала його до них, через що потерпали хлопці, бо мав для них менше часу.

— Що, маю на цьому повіситися? — вигукнула вона. Юзек не зрозумів. — Зрештою, ці ваші гівняні забави мене взагалі не цікавлять, — продовжувала вона з кокетством, яке роки віднімало, замість того, щоби їх додавати.

Вони стояли як вкопані, а вона далі:

— В житті є важливіші справи, ніж стрибання і бути мокрим, так каже тато. До того ж я чула, щоби не водитися з Чеканом, а тим паче з Хованцем, бо ви батяри, і це дійсно так, бо росте мені отут синяк, от, тут! Бачиш!

Кажучи це, вона показує, і за мить безпомилний доказ вини Юзька проявляється так, що буде на кілька днів.

Ця червона шапочка могла би так говорити без кінця, якби хлопця знову не підхопили емоції, і він вирішив усунутися, вважаючи, що втеча від проблем є найкращим вирішенням. За мить до нього приєднується Кароль, закінчивши дівчину і її життєву мудрість далеко за собою. Вона ще щось покричала і полякала наслідками за хлоп'ячу витівку, що не заперечило того факту, що в селі готується щось важливіше, ніж свара. На це прийде час.

• 10 •

Наприкінці липня людям цілком напекло мозок. Сварилися добрий місяць. Суперечки і переговори про долю злодія, якого упіймали і хотіли лінчувати замість того, щоби подати під суд, тривали кілька днів. Він уже всім набрид, бо скільки можна пробачати провини і відпускати з такою покутою, що вже через кілька тижнів він знову може ходити, і залишаться тільки шрами. Тепер нова проблема, для когось дивна, для інших смішна, для більшості зовсім не проблема. Школа і обов'язкова освіта до чотирнадцяти років, яка нібито існує, але як то у реальності — тобто на практиці — усі бачать.

З обов'язковою освітою на цих землях було нелегко, і більше неписьменних хіба що на Буковині — сміялися колись, але це скорше сміх крізь сльози, бо за більше ніж п'ятдесят років не змінилося нічого, навіть у цих реформаторських тридцятих роках, коли нібито кожен мусить уміти читати й писати, але ж це не робота — зауважували при цьому. Роботу видно відразу, а ефектів науки — ні, і втовкмачити селянинові, що це є інвестицією в майбутнє, годі. І з цим отець Станіслав мав найбільше проблем.

У Лопушках перемовини тривали кілька днів. Найстарші в селі сиділи у плебанії, обмінюючись аргументами,

які зводилися до взаємних криків, хто голосніше. Найсильніші аргументи, як відомо, ідуть на початку. До того ж вони виявляються єдиними, і їх використовують аж до розгрому супротивника. Парох також не належить до м'яких, і можна стверджувати, що у своїй витривалості вислуховувати — не біймося вжити цього слова — дурниць він є справжнім марафонцем.

— Хто буде робити в полі, як підуть до школи?

— Ми зуміємо поєднати рілля зі школою, — пояснював він слухачам, які відразу ставали мирними.

Справа виглядала так. Найближча школа була у Бірчі, тобто за кільканадцять кілометрів. Обов'язок обов'язком, але у селянина дитини не забереш, бо сам він не дасть собі ради з господарством. Все ж їх щось іноді торкало, і найпотрібніших речей діти вчилися вдома, бо знали, скільки і власне чого вирощують, як це зібрати, порахувати, часом продати і поставити підпис. Сумно ставало тоді, коли дитина не могла назвати, яку тварину побачила, прочитати молитовника або відміряти відповідної кількості складників для обіду. Перше не потрібне взагалі, бо яка різниця, чи знає, як то називається, важливо, щоби відрізняла бика від корови, молитву запам'ятає на слух, а складники може виміряти долонями. Так собі товкмачили з покоління в покоління, і ніхто не міг обірвати цього абсурду. Ніхто, заки не з'явився цей парох.

То вже свідоміші мешканці як Лопушок, так і Горбів і Малої Лучинки послали діточок аж до тої Бірчі, нехтуючи таким чином помічником, бо вони ходять далі, ніж Юзек по молоко, отож цілий день на похід і всю ту науку. Тому одного тримали вдома, переважно найсильнішого, а решта до школи, бо не зашкодить. Ця явна несправедливість також кидалася у вічі Станіславові і сприяла переконаності, що польські та українські діти мусять мати

Школу саме тут, тим паче село лежить між двома вже згаданими, тож таке вирішення буде найсправедливішим.

На цьому крапка. Одні кричали. Інші слухали. Як завжди, хтось вийшов, бо каже, що нічого не розуміє.

· Я своїх не пущу.

· Я — з радістю.

Він індивідуально, кожному зокрема пояснює переваги освіти. Успіх, але оплачений значним зусиллям. Іноді священник мусив зачіпати найуразливіші сфери, згадуючи про вищість жидівських дітей, котрі вчать за кордонами і за певний час будуть командувати католицькими. Це було незаперечним аргументом. Польща і Марія передо ним, а звідси виходить — ніхто крім них, ми самі собі розпоряджаємося, і ніхто цього не може змінити, і якщо наука має запобігти порушенню існуючого стану, потрібна жертвовність.

Добре, але попереду найважче. Побудувати школу і зайнятися учнями, поки вони доростуть з каганцем освіти до міської. Недалеко від костелу стояв будинок, що мав служити світлицею чи чимось таким, щоби люди не мусили збиратися в костелі для обговорення найважливіших у селі питань. Однак охоти ніколи не було, і він стояв повен пороху, павутини, і молодь знає, чого ще. Взяли в руки себе, запал, деревину, і закипіла робота. За тиждень і дитина побачила б результат неозброєним оком.

Далі ставало ще гарніше, і аж отець не міг надивуватися, як це їм усім захотілося.

— Але ж гарно, гарно, — повторював він, спостерігаючи за роботою.

Вікна, шкільні дошки, книжки, свіжість.

— Тут буде ліпше, як у тих великих, — повторяли усі з гордістю, що виказувало ще одну погану рису тутешніх людей.

Вже як щось зробиться, треба цим хвалитися на кілометри, ясно, що не згадуючи при цьому, як усім глибоко в дупі було це раніше. А тепер гордо, як пави, ходять, оглядають, дивуються і розповідають своїм безсумнівно найліпшим і наймудрішим дітям, як то чудесно буде сюди ходити і вчитися, щоби потім іти в світ і розповідати про Лопушки. Кара Божа в котрий раз.

• 11 •

— А руські?

— Що руські?

— Ну, скажи, вони...

— Ну, які? Дивні? Страшні?

Хлопець підтакнув. Старий щиро розсміявся.

— А є вони, подивися на їхні долоні, є чорні, як земля, котру обробляють. Але не небезпечні, цілком. Єдиного, чого потребують, то власної землі. Ой, ненавидять вони лінивих. А поляків, то взагалі. А як кульки? Ба, ти далі не можеш ковтнути гіркоти поразки?

Хоча вони грають уже кілька тижнів, це нітрохи йому не знудилося. Вони з Міхалом завели окремий зошит, куди записують результати. Хоч він загалом не потрібний, бо Юзькові жодного разу не вдалося перемогти поважного чемпіона трьох тутешніх сіл, а то й цілого регіону.

— Ну, але розкажи більше.

Міхала, хоч він дуже балакучий, ніяка сила не могла змусити висловитися на якусь тему, якщо він цього не хотів. Однією з його невралгічних тем були, невідомо чому, українці. Якщо Міхал не раз переживав ненависть через своє походження, то переважно з боку поляків. Хоч саме це було випадковістю, бо, як він любив повторяти, не має значення, де живеш, ненависть усюди виглядає однаково,

І не можна впевнено сказати, який народ добрий, а який, навпаки, кипить злом.

Знаєш, бо це навіть не руські, може, русини, не руські, а найкраще українці, бачиш, бо вони трохи відрізняються, я так мов не знаю, але кажуть, що вони то майже польськи говорять, але що я там знаю, майже нічого. І бачиш, ми, жида, теж не маємо де жити, але пощо, як мені тут добре і на старості не буду транспортуватися до якоїсь Америки чи іншої Палестини, але з ними є така проблема, що або поляки, або руські, і вони самі не мають поняття, з ким їм ліпше.

Таке саме Міхал говорить і тепер, сидячи на хиткому кріслі, під яке підклав згорнений папір, роблячи це так еспритно, що хлопець навіть не зауважив. Він кидає кості, одночасно прикушуючи язик зубами мало не до крові, і знову нічого не вдається, ця партія вже програна. Він аж хоче якось надурити, підмінити комбінацію, коли Міхал підвернеться, або взагалі пожбурити стіл і елементи гри якнайдалше, щоби більше гіркоти поразки не куштувати. Він солодкого хоче, життя і гри, забави і сміху. А тут то бі стискається у животі, тремтять долоні, і ненависть, яка хоче його вести, Юзек ледве опановує.

— Тому, Юзьку, нічого тобі про них не скажу, бо нічого не знаю. Якби це від мене залежало, то дав би їм шматок держави, бо знаю, як то бути без землі, і для нікого це не є приємно. А поза тим, то люди як люди, раз їх б'ють, іншим разом вони бити будуть. Ось і вся філософія, Юзьку, і більше не маю що додати. Хочеш реваншу?

Хлопець не запам'ятав нічого з того, що розповів йому Міхал, бо це не було найсуттєвішим, зрештою, як і багато чого, що він оповідав Хованцеві. Натомість величезна частина цих історій була найпростіше побудованими повістями, котрі мали його переконати, що цей короткий

час він спілкується із кимось справді важливим і цінним, тому кожна розповідь мала пробудити в ньому відчуття вірного учня, котрий беззастережно вірить своєму вчителю. Через те, що Міхал не мав власних дітей, він усю свою любов і всі знання скерував саме на цього прибуду, який з'являвся у його господарстві щоразу, коли того хотіла мати.

І Юзек нічого не дізнався про українців, званих русинами чи також руськими. Зрештою, більшу частину дитинства ця тема його не обходила, бо про них надто багато не говорилося і не згадувалося про їхні вияви бунту супроти окупанта, як вони називали Польщу з усім її апаратом для нищення непольських мови і культури, головним знаряддям чого є — чого Юзек знати не може — школа. Однак той факт, що після літа він буде ходити до класу з українцями, не давав йому спокою, і це породжувало у дитячій голівці щораз більше запитань, на які не відповідали дорослі, що викликало ще більшу цікавість до тих мешканців села Лопушки, інакших ще більше, ніж жиди.

• 12 •

Він частіше буває в костелі, бо, як каже парох, це не праця, це поклик. То не жарти, то служба самому Богові.

Приходить завжди за тридцять п'ять хвилин перед відправою. Робить так від кінця липня. Стук у двері плебанії. Щойно тоді він одягається. Згідно киває головою. Тоді подивляється у бік дзвону, щоби рівно за півгодини перед службою шарпнути за грубий шнур. Зробити це треба так, аби звук гіганта розносився на ціле село. Строго і глухо, а одночасно гідно і з повагою оголошуючи запрошення, яке чути не тільки на ближніх полях, в околицях Ставу Хороброго.

Блискавична хвиля спиритно оминає кожне дерево і горбик. Спів лемків з півдня і українців зі сходу. Люди шіпати. Без поділу. Поляки, жида, українці, навіть мандрівні цигани. Вже не так, як було колись. У часи маминої молодості, вона колись розповідала, а він пам'ятає тільки обривки. І не тільки її оповіді. Ще кілька років тому так було. Аж не хочеться вірити. Однак пам'яттю можна сягнути дуже далеко. Зазвичай відправи були короткі. Рік пролітав від свята до свята. Навіть не встигав втомитися. Час під часу вервиця чи літанія. Посвячення, хрестини, причастя, похорон... В українців зовсім інакше. Він пам'ятає борода і царські строї. Мова, незрозуміла не тільки йому. Служба Божа тривала безконечно, і всюди розносився біло-сірий дим, що виривався із срібного кадила, яким священник кадив натовпи тих, що зібралися. Люди вдихали ці магічні випари і наркотизувалися запахом скрупкульозно підібраних трав. Співи впливали через велетенські вікна. Слова крутилися під куполом і вистрілювали через мосяжні вікна у бік полів. Дим танцював і зникав десь у Лісі Хороброго. Останні удари дзвону. Тиша. Ще тільки шнурок танцює, крутиться і підскакує. Він біжить із в'язкою ключів, важкою, як ровер Кароля, до величезних воріт. Колись завжди відкритих на розстіж. Тепер, після недавніх випадків зі злодіями, їх треба зачиняти. Прокручує два рази. Скрип роками незмащених завіс розносить ся всередині ще порожньої святині. Він заходить. З обох сторін нави, поміж дерев'яними лавками стоять хоругви. Усі на випадок процесії. Червоні та білі. Червоні та чорні. Патериці запхані у металеві кайдани. Палітра кольорів. Пими користуються, залежно від урочистості. Захристя зліва від віттаря. Дерев'яні двері та шафа з альбомами.

Він завжди перший. Не пам'ятає дня, коли б приїшов хтось перед ним. Я згорів би від встиду і згорів би зі

злісті — цідив він гордо. Шати для літургії висять на вішаку, вішак на металевій трубці, вмонтованій у великій шафі, а вона в свою чергу стоїть у кінці приміщення, напроти дверей, що виходять назовні. Такий аварійний вихід, рідко вживаний, але придатний для того, щоби не порушувати тривання церемонії, якщо хтось зомліє або забракне вина для причастя, яке зберігається не в костелі, а на плєбанії. Він вдягає альбу. Виймає з шуфляди шнур. Зав'язує спеціальний вузол. Обов'язки. Починає з того, що відкриває віттар. Знімає з нього червону накидку. Відзначає закладкою читання. Наливає води і вина до мірки. Кладе до келиха причастя. Щойно тоді приходять наступні. Часто прямо зі стадіону. Хтось запалить свічки й одягне священика. Служба Божа. Він стоїть рівно. Все повертається до того, як було перед відправою. Він накриває віттар, ховає келихи. Священик зачиняє костел. Бігом додому. Подумки він неточно рахує секунди. Дорогою на все налітає. Швидкість вітру. Майже рекорд. Завтра вдасться. Амінь. Гордий, що став міністрантом, заки ступив до причастя. Він перший, кому це вдалося. Латина шуміла гордо, як звуки дзвону, постійне зачитування з молитовника усіх молитв на вхід, перфекційна префація і не гірше закінчення. Сутула спина Станіслава і спів.

— І чим ти вихваляєшся, мій хлопче? Добре, що Богові служиш, недобре, що саме у цій святині. Ти знаєш, що там колись був цвинтар. Там ховали дикунів, бігме Боже, тутешніх з лісу, без похорону, як би мало бути, мабуть, це тільки я пам'ятаю, бо мені тато розказував, коли тут він тут будувався, а пізніше послав мене до міста, було лише кілька могил, але я би боявся, бо з духами, як знаєш, нема жартів, вони неймовірно злісні, і краще їх не зачіпати, бо Бог знає, що можуть зробити ці безликі сотворіння. Заледве кілька могил, думав, що це жарт, робить тато з мене

Дурного, хоче лиш настрашити, а я замешкав у Львові, бо мав бути студентом, але не вийшло, мама захворіла, то я вернувся, бо тато сам, і ясно, у цих Лопушках уже костел, і саме там, ну ніякої поваги до померлих, і той ваш Ксьондз-хам, красується як пава, ще лиш бракує, аби оголосив себе королем, бо, мабуть, важливіший від вїйта.

Юзек крутиться на стільці. Знає, що до костелу сьогодні не встигне, у футбол не встигне, нічого не встигне, лиш мусить сидіти і слухати діда, який починає його все більше нервувати, і чекати, яку ще неправдиву історію той вигідає, кого понапридумує, а може, то він сам є випадкою, карою Божою, яка на нього, Богу духа винного, наслана для відпокутування провин на віки віків і без імінь, бо хто йому обіцяв, що буде власне так, як є. Однак є, є, прийшла ізбавителька від проповідей, повчань, нудьги і спання. Жінка Міхала, чорноволоса, невідомо яким ще дивом, бо така ж стара, худа, руки трясуться, наливає йому компоту зі сливок, і хлюп, фрукт у шклянці, хлюп, другий, і Юзек моментально втрачає знуджену міну, перетворюючись на ласуна фруктів, які несподівано отримав, тобто є несподіванка, ну, а він на несподіванки ласий, як на смаколики.

Міхал змінив тон, наче нікого не звинувачував, лиш оповідав хлопцеві байки. Вона суворим поглядом на нього.

— Знову хлопця лякаєш? Ой, старий ти і дурний. Наобіцяй, полякай, потім буде совість гризти, що забагато Юзкові наговорив. А ти так його не слухай, бо він такий був завжди, і ліку на дурість іще не знайшли, то що зарадиш. Ти його бачиш раз на якийсь час, а я мушу з ним жити щодня.

Вона зникла так само швидко, як і з'явилася. Він, на хвилю задумавшись, тримаючи свій довгий язик за зубами, боронячись як міг, тримаючись руками і ногами, хоч

і надувався, червонів, але нічого не відказав своїй дружині, жодної відповіді, атаки, навіть речення, за яке й не було би ніяких наслідків, нічогісінько. Сидів, принишклий, як щеня, вислухав, а коли вона зникла за порогом хати, почав спочатку.

— Не, від початку не, бо ж тобі два рази повторяти не треба, ти є бистрий, і добре, що будують вам школу, бо, може, помудрішають там усі ті діти, бо чого можна навчитися на полі, не знаю, і для щастя цього ніяк не вистачить. Життя, може, і навчить, хоча і в цьому я не впевнений, але я знаю, я вже тебе знаю, ти вже хотів би побігти до костелу, що, що? Ех, і так уже не встигнеш, то, може, партійку зіграємо?

Двічі просити не треба. Юзек, хоч за останні місяці і дрейфував від дружби польсько-жидівської до дружби польсько-польської, та можливість виграти партію, яка тішила його вже добрий місяць, була надто великою спокусою, щоби він міг відмовитись, і він мусив спробувати, навіть якщо це мало означати тимчасовий відхід від Бога на кілька кілометрів. Хоча вкотре все закінчилося сподіванням реваншу.

• 13 •

Він прискіпливо шукає тієї відповідної. А їх тут сотні. Одна подібна до іншої. Двадцять шостого серпня почалися парафіяльні відпусти. Служба триває дуже довго. Весь час він бігає довкола ксьондза. Тримає, подає, забирає, відносить. Кінець. І бігом до будок із солодощами. Він усе собі продумав наперед. Знає, чого шукати. Не купить у селянина. Також не підійде до старої баби, яка, коли ніхто не бачить, цупить булки і з'їдає їх, ховаючись за будкою. Костел обставлений малими святинями. У них рух більший,

ніж будь-де. Запах глазуру і теплого хліба полонить. Ніщо не пахне ніжніше. Він обминає вітрини, обклеєні всіма барвами веселки. Речі, зроблені з лози і тонких дротиків, нагадують неземні постаті з розповіді Міхала, які мали би бути десь тут. Десь. Мали би. Вітрячки крутяться на вітрі. То швидко, ніби зараз відлетять, то зупиняються, втрачаючи таким чином весь свій чар і причину, через яку на них хтось дивиться. Ятки тягнуться за горизонт. Губляться в повітрі. Він біжить, щоби побачити, де вони зникнуть. Нема кінця. Нема скарбу в кінці хвоста семибарвної смуги. Птахи почали співати. Все як у казці. Приносять добрі вісті перед тим, як утекти далеко звідси. Він говорить до них. Вони не слухають. Цвірінькають, але не до Юзька. Це тут. Жінка відганяє зівак. Б'є долонею по пальцях, липких від мацання поливи. Немов лунатики, вони мають надію, що помацають ще, що відчують смак дотиком. Заміна чуттів. Його долоні білі. Трохи тверді від праці, але чисті. Не можна служити Богові брудними лаписьками. Так, як не можна приходити у брудному одязі. Все віддзеркалює душу — пригадує собі слова пароха. Вся скатертину закладена рогалями, плетінками, булками, хлібом. Кожен елемент цього набору, навіть найменший, обліплений різнокольоровими масами. Невеличка пірамідка. Не торкнена лаписьками. Її ретельно охороняє стражниця у червоному фартусі. Дивиться на Юзька з-під чола. Примружує одне око, потім друге.

— Яку?

Він шукає по кишенях надійно захованих грошей. Одночасно киває головою на велетенську булку з шоколадною начинкою. Жінка, не відриваючи погляд від хлопця, усміхається і подає омріяний презент. Не хоче оплати. Юзек і так знає, що продавчиня звернеться до мами. Він відходить. Тепло дня вдаряє у сам центр подарунку. Шоколад

виливається назовні. Тече по пальцях. Голод стискає живіт. Він з'їдає зі смаком, облизує пальці й не вірить, що це кінець. Напроти нього дві жінки.

— Молоду картоплю не мнеться. Її з'їдається цілою. Тільки политу маслом.

Він облизує губи і знаходить рештки шоколаду в кутиках.

— Можна додати кропику.

Іноді йому здається, що все крутиться довкола врожаю. Коли найкраще зібрати. Де зберігати. Розмови, в яких головним завжди було слово — яре. Яре, гречка. Яре, кукурудза, яре, просо... Яре, яре, яре, соняшник, гірчиця, мак. Може, це тому всі виглядали Юзькові однаковими. Розмови на подібні теми приводили до того, що люди ставали подібними. Всі обличчя були сухими. Всі сивіли в одному віці й одному віці помирили. Рівно сімдесят, і ані дня більше. Лише жидам вдавалося дотягти до ста. Вони ніколи не признавалися, як це роблять. Міхал переконував, що це бздури. Люди знали своє. Знали також, що цяцьки є тільки у жидів. Свічники і сервізи. Торги тривали безкінечно. До самого заходу сонця. Коли старші пішли спати, молоді забавлялися під циганську музику. Цигани знали, як зачарувати людей. Не тільки музикою. Це тільки початок. Трохи магії нікому не зашкодить. Вони вміли зберегти таємницю. Втікали під ранок, нікому не признавшись, яким чином на білому простирадлі з'являлися живі звірі. Таємницею залишалося й те, звідки на небі іскрилося стільки помаранчів, освітлюючи цілі Лопушки. Ніхто не вловив, як дерев'яний рогалик, пожбурений зі всієї сили, повертався в руку, яка його кидала. Вони лиш усміхалися до здитинілих людей, водячи їх за ніс. Спектакль тривав цілу ніч. Предмети зникали, а тоді з'являлися вже в інших місцях. Циганки, вбрані у широкі сукні, крутилися

Навколо власної осі, роблячи дим з пороху, над яким вони підлітали. Люди вірили у магію. Вірили тим більше, коли впили. Під ранок ніхто нічого не пам'ятав.

І це був також один з небагатьох днів у році, коли виникала ненависть до людей без батьківщини. Може, Мішал має рацію? Українці, жиди, цигани... їх поєднувала відсутність власної держави, а саме це визначає, ким ми є. Можливо, те, що ми живемо якраз на польських землях, є випадковістю? Більшість має рацію? Але нехай помирє трохи наших, і більше буде українців, а якби потужно плодилися жиди чи цигани, що тоді? Звідси ненависть? Зі страху, що саме так станеться, що якогось дня польська щезне, і Юзек буде говорити українською, яку ще так-сяк розуміє, але циганську? Та ж це навіть не мова — він чув таке не раз.

І питання року, може навіть життя, на яке в цьому житті відповіді він не почує. Чому не може бути так, як сьогодні? Як це відбувається, що завтра, після сходу сонця повернуться старі чвари, цигани не будуть магами, жиди — гречними купцями. Перші знову почнуть смердіти, а другі полювати на католицьких дітей. І так до кожного світанку. От карнавал — це добра пора. Карнавал повинен тривати вічно, аж до втрати духу, щоби ніхто не мав часу швищуватися і говорити, що має рацію, стоячи перед кимось на чомусь вищому, хапаючись за зброю, якщо це загойдається.

• 14 •

Він зайшов червоний, як цегла. Пурпур уквив веснянки. Зміряв його поглядом і сказав лаконічно, що розберуться після відправи. Став під стіною так, щоби його не бачив священник. Біля нього двоє менших. Юзек не мав що

приховувати. Чого мав боятися? Швидкий іспит совісті. Він чистий як сльоза. А той впродовж цілої служби стояв на дверях захристя, показуючи Хованцеві страшні міни. Спочатку він впаде. Щойно пізніше дізнається, що було причиною цього. Він є донощиком! Ніколи би не повірив, а все ж той чорний хлопець, чийого імені він не знав, усе йому розповів. Говорив, що це той від Хованців ходить до ксьондза і говорить йому про все. Сидить там від ранку і патякає, як вони забирають злоті з таці, як їдять причастя і коли п'ють вино, а потім додають до нього води.

А Юзько завжди стоїть на двох позиціях. Він говорив правду і хотів за всіляку ціну страждати. Бути, як той мученик з півдня. Ксьондз про нього розповідав. Про те, як той ніс хрест. І не можна вихвалитися його чинами в присутності українців. Треба було про нього думати, водночас не хвалитися знанням про нього. Обітниця мовчання. Він сидів випростовано. Задивлений у стіну. Але погляд втікав і зупинявся на катові. Напевно, це сприймалося як виклик. Юзек знав, що той вигидає щось більше, ніж биття шнуром з вузлами по спині. Хресна дорога тривала, поки не приходив ксьондз. Найбільше боліли удари свічкою у спину. Решта — це іграшки. Вішання у шафі й насипання грані за комір. Навіть биття колотівкою і стискання шнурком. Все кпини. Але тут. Вже перший удар звалив його на землю. Кінець? Копняк заболів більше. Гурба щось кричала Рудому. Щоби сильніше, щоби кровило, щоби запам'ятав. Не запам'ятав. Також і того, що було трохи пізніше. Усе лице пульсувало. По губах і бороді текла тонка цівка крові. Загусла. Пекло. Хотілося заснути. Болить голова. Він воскрес наступного дня, відразу після чергового видіння.

— Ото вже себе, Юзьку, довів, що ого! І як тут мені обіцяти тобі довгих років здоров'я, як ти сам собі робиш

печиремності. Ти маєш бути взірцем, подавати приклад іншим, а ти на дівчат з києм, а від хлопців у зуби. Це трохи не так, як має бути, як думаєш?

Лежить той бідний, побитий, на одне око не бачить майже зовсім, морить його сон, рухнутися не може і залишається тільки слухати, що гарна пані скаже йому цього разу. Вона сіла на край ліжка, демонстративно заклавши ногу на ногу, і виглядає, що цікавить її все, окрім хлопця. Повертає голову, оглядаючи кімнату, театральню гладить довге волосся, поправляє одяг і тоді виливає свої жалі:

— Гіркі жалі, хочу відзначити, бо лише такі, Юзьку, приходять мені тепер до голови. Знаєш, скільки дітей під моєю опікою? Не відповідай, багато! Стільки, скільки не порахував би навіть за сто років. Але з тобою клопоту найбільше. Побиття, розумію. Дістати самому, ОК. Але що ти собі думав, вилізаючи на дерево і молячись про успіх, що ми там сидимо, виконуємо на замовлення твої прохання, що як вимовиш моє ім'я даремно, то я прийду і рукою своєю тебе на дереві буду підтримувати, щоби шановна дупа не впала і не потовклася на квасне ябко?

З кожною хвилиною він бачив її все детальніше. Завдяки світлові місяця, яке проникало до хати, коли те око, що менше підпухло, могло блукати по силуеті жінки. Нічна сорочка, а не сукенка, як йому весь час здавалося, прилягала до її тонкої фігури. Сніжно-біла шкіра свідчила про те, що вона не працює в полі на сонці, і взагалі не працює, щонайменше. Задертий носик, маленькі вуха, й очі, які, незважаючи на час — а було вже добре за північ — пронизували наскрізь незвичайним відтінком блакиті. Вона тримала стопи на дерев'яній балці, яка виступала з-під лужанки, шкрабаючись ними час від часу по литках, ніби підганяючи комарів. Хоч це було оманною, бо жодна, абсолютно жодна комаха не наважувалася на неї сісти, наче це

мало вказувати на незвичайність з'яви. Попри всю неприродність вона справляла враження дівчини звідси. До того ж дуже задиристої і певним чином вульгарної.

— Ну, нічого, Юзьку, я тут цілу ніч не просиджу і, як то кажуть, задираю спідницю і полетіла. Вернуся не скоро, маєш зі мною трохи спокою. Я рада, що ти нікому про мене не розповідав, і хоча так тебе рятую у всій цій безнадійній ситуації, в якій ти опинився і з якої, маю надію, скоро вийдеш, бо ми там за тебе кулаки тримаємо, пам'ятай — не схиб. Хоча з тим ксьондзом, ох, але він і так забув, і ксьондз не рахується, бо вони до щастя скептичні.

Збожеволіти можна, і не на жарт. Юзько ледве пережив декаду, і його сміливо можна визнати сильним спеціалістом у ділянці непрочищення собі мозку. Жид йому втирає, що зло — це жінки і ксьондзи. Ксьондз каже, що все добре і служити треба, а сама посланиця Бога, може, у вигляді Марії, хто може знати, прискіпує його, бо він поганий і погане робить. Юзек тримається хлопців, але він не сильний, бо саме дістав у зуби. Він би віддав, але не може, бо ксьондз накричить, але та, що його відвідала, підтримує, а вона, мабуть, стоїть у єрархії вище. От лиш чи не сниться йому все це, чи не крутиться просто в голові. Може, все це один великий злий жарт, і він стане єретиком, і шукати допомоги марно. Він надто молодий, жити треба далі.

Але життєвий вибір — це найголовніше, адже кожен знає, що найскладніше розгризати тверді горіхи молочними зубами, бо й незчуєшся, бабах — і передній зламаний. Через кілька років він дізнається про дріб'язковість цього всього, але заки таке станеться, то мусить з цим жити і переконувати себе в тому, що найголовніше — не збожеволіти. Аж тоді він залишився би сам-один як палець, а цього він, незважаючи на свою самостійність, боявся майже так само, як пекла, в яке, попри запевнення Міхала, продовжував

глибоко вірити, і часом, коли не міг заснути, уявляв собі, що його чекає в тій країні вічних мук, і від самої думки йому ставало душно і так хотілося пити, що він вливав у себе ціле відро води. Але тобі треба ще довго жити — згадав слова Марії. Це почало його поступово заспокоювати.

• 15 •

Ще два тижні можна було втішатися свободою. Проміння зачіпало і лоскотало засмагли тіла, які гралися неподалік ставу, біля яру чи на галявинах. Змушувало знімати одягу й занурюватися у прохолоду води на багато годин. Шкіра ставала м'якою, потім тріскала, залишаючись уже наввсеред згадкою про найбільшу спеку століття. Гра у переховування від цього єгипетського бога, який знаходив їх у кожному закапелку і наносив удари, надовго позначаючи свій вплив коричневою шкірою і сверблячими пухирями. Вони втікали, але ця битва була програна наперед, тому врешті вони заспокоїлися, стрибаючи з копиці сіна на наступну, ловлячи мишей і конструюючи все новіші гойданки в саду Кароля. Пошанували кількамісячне панування зірки і не згадували їй нічого злого. Під кінець серпня вона вгасала й перебувала у лопушан щораз коротше. Вкінці зникла за хмарами і згасла після щедрих дощів.

— Та йой. Ще тобі знудиться та школа.

Батько знав краще. Він лиш ходив з люлькою і немилосердно курив, змушуючи сім'ю кашляти. Мама погодилася відразу. Батько знав своє. Повторював свою літанію, щоразу переважно із та йой. Та йой те. Та йой се. Та йой зроби отаке, та йой. Навіщо школа, та йой. Коли він думав уголос, повторював це також. Так само, коли був заклопотаний. Пся косць, та йой. Отак, такий галицький зворот. Ходив туди-сюди. Курив.

— Дай йому спокій, — мама.

— Та йой, — батько. — Болять мене крижі. Іди по дрова, бо зимно.

Юзек часто думав про школу, яка завдяки численним розповідям перестала бути для нього загадкою. Його розуміння цієї інституції зводилося до того, що науку треба почати першого дня вересня, бо, здається, тоді до всіх шкіл ідуть табуни однаково вдягнених дітей. Найчастіше поєднуються білий і бордовий кольори. Дічата у беретах, простих костюмах і рогових окулярах заливаються сміхом після кожного сказаного речення. Хлопці, високі та худі, бігають за шматяним м'ячем, з якого час від часу відпадає сіра латка. У Лопушках інакше. Почали дещо пізніше і без уніформи. Десь у половині місяця. Школа мала три класи. Два старші, де був іще поділ на дівчат і хлопців, а також той, до якого ходив Юзек. Мішаний. Національно теж, бо без поділу на поляків і українців, хоча їх і було лише кілька.

У класі розносився запах м'яти. Це пахли руки круглолищої Юлії. Тієї, від Урсана. Крамаря з Малої Лучинки. Їй було чотири, може, п'ять років. Пробиралася до кухні. Мама їй повторювала.

— Юліє, не заходь, коли варю. Юліє, не заходь, коли смажу. Не заходь сюди ніколи! Не наближайся до печі!

Гарячі кахлі огидні, страшні та дуже, але справді дуже, небезпечні. Той великий прямокутник, що видихає гаряче і сухе повітря, яке не має наміру виходити назовні, кружляє сліпо і без мети по невеликому приміщенні, лоскочучи в носі і манячи за собою, промовляє: ходи, ну, ходи. Тут солодко і тепло. Притулися до моїх червоних бляшок, розтопися.

— Не вір йому! Ані кроку далі! Не можна тобі підходити навіть за метр.

Вона дивилася на маму зеленими очиськами, непропорційно великими відносно цілого обличчя. Цікаве товстощоче личко, тягнучи за собою дві довгі косички, сунуло, мов сновиди. Із заплющеними очима, ледь височіючи над землею, заплило до кухні, зупинившись під тим великим і привабливим металевим ворогом. Мідний баняк стояв на розігрітому до червоного бляті. Накривка нагадувала локомотив, який ще донедавна так часто проїжджав між Лопушками і Малою Лучинкою. Колія закінчувалася в лісі й надто часто псувалися. Колія псувалася? Завжди є кілька офіційних версій, і якщо навіть вони цілком абсурдні, то нічого не зарадиш, не маєш влади. А повірити можна в те, буцім щось там на ній псували українці і тепер поїзд їздить раз на день, і то повільно, як ровер, — ні, повільніше, бо ровер мчить, а цей, здається, що годинами, наче має цілий день, щоби справляти враження, що все ж він тут є і рух зовсім необмежений. А Юлія? Пара ледь зволожувала пекуче повітря. Все сталося в мить. Картини перед її очима змінювалися блискавично. Загорнені у шмати руки безпорадно теліпалися, тягнучись до неба, коли мати бігла з нею в село. Що було потому, вона не знає. Натомість у Малій Лучинці говорили про чудо. Жодного сліду опіку. Нічого. Навіть хотіли послати її у монастир. Мати категорично заперечила.

— Донька піде вчитися, поїде до Польщі. У Львові буде вчитися або й далше, але в кожному разі не буде монашкою. Через мій труп.

І не йдеться навіть про відсутність шрамів, червоних плям чи зморщок. Усе через запах м'яти. Окріп, який вилився на Юлію, став причиною того, що до нині її руки пахнуть, як лука над Райвом. Кароль каже Юзькові потягнути її за косу.

Коли той рішуче відмовляється, Кароль дивиться на

нього і, змінюючи тему, питає вже вкотре, чи вони приймуть когось до Легіону Пілсудського.

— Ні, — безсумнівно відповідав Хованець. — Це не забава. До нас не може вступити хто-будь. Як візьмемо якогось осла, який нічого не зрозуміє, то завал. Тупий буде всього боятися. Мусимо всіх перевірити. Кожен має шанс. Маємо час.

І закусив губу.

— Пам'ятай, кому служимо.

— А отой?

Глянув ще раз на Юзька і запитав, вірячи, що є ще шанс уламати Юзька на свої спонтанні реакції.

— Ніколи в житті, здурів. Худий, як палиця. Краще сиди тихо.

Кароль знову:

— Може, він?

— Це дівчина, хлопче.

Дає йому штурхана. Дружбан втихомирюється. Входить ксьондз. За хвилику витягає сірий зошит, розгортає сіру обкладинку і сірим олівцем відзначає присутність:

— Банасек Пйотр, Чекан Кароль, Добровольський Міхал, Добоса Магдалена...

Українці:

— Мартинюк Наталія, Савчук Миколай.

Знову поляки:

— Юлія Урсан, Юзеф Хованець.

— Є.

І ще кільканадцять інших осіб, невідомо чому записаних цілком випадково, не за алфавітом. Сьогодні вони ще могли святкувати вільний день. Від завтра починають роботу, якої багато з них іще не знало. Неймовірно, що до того часу були села, де, незважаючи на обов'язковість, мало хто відправляв дітей на заняття. Очевидно, нема потреби

писати, що лопушани були неграмотними. У більших селах існували заклади освіти, але доїзд туди забирав іноді дві-три години, і мало хто на таке годився. Відправити дитину з дому на цілий день — це одне, а позбутися помічного робітника на господарстві — інше.

— Ти Юсеек... правда? — протягала щоката.

А ти Юлія, — рубанув лаконічно і холодно.

Навіть не звернув на неї уваги. Жінки відчувають щось таке відразу. Досить однієї миті, щоби дівчина знала, які має шанси і чи треба відпускати. Це погляд розчарування. Він усміхнувся, але йому це мало допомогло.

— Я та Юлія, — вона немилосердно шепелявила. — Ну, бо знаєш, я знаю тебе, ти є Юсек Хованець, той, со тут живе. Ходім, мозе, туди? Пройдемося селом?

У її голосі був якийсь чар. Це перекручування кожного слова брало за серце і викликало легку усмішку, яка залишалася хлопцеві на цілий день. Він завжди виростав, коли намагався її наслідувати: Юсеек, я той Юсеек. Мусив відмовити. Обов'язки Легіону були важливішими. Вона набурмосилася, повернулася спиною і пішла підскоками. Тільки залишила після себе запах м'яти. Дівчина з характером. А може би то... — подумав — ні, ні, принципи то принципи.

— А чому ти властиво є Хованцем? — запитав Міхал зацікавлено.

Нарешті щось у Юзьку все ж викликало його інтерес, аж хлопець здивувався, бо це завжди Міхал і його оповіді, цікавинки, повчання, а не Юсек і його генеалогія та дивацьке прізвище, яке мало би писатися через «це га», а не саме «га»¹.

---

¹ Ідеться про особливість польського правопису, у якому звук [x] передається на письмі літерами «ch» або «h». — Прим. ред.

Хлопець, не задумуючись, пояснив, що це просто помилка, що хтось колись, звичайно, помилився, записуючи в канцелярії прізвище діда, бо там працювали такі люди. Але сам він був достатньо кмітливий, щоби побачити через певний час якусь неправильність у прізвищі, якої ніхто не з'ясував і вже не з'ясує після нього.

Раптом увагу Юзька прикувала пара голубів, що пролітала над головою. Голуби зробили швидко коло довкола садиби й залетіли до стодоли через відчинену фіртку.

— Ге-гей, — засміявся Міхал, — нудно мені на старості, то завів собі голубів, трохи давніше, а ти ж, тумане, навіть не зауважив. Ха, то покажу тобі, лиш уважай на голову, аби не лупнутися, бо низько балка і вузький вхід, йди собі подивися, а жінка зготує кухоль молока на дорогу.

Він по тій драбині, не зауваженій раніше, бо стояла де-що осторонь, з боку саду, і вже чути сморід пташиного гівна і задуху на піддашші. Сонце все це підігріває, і літає пір'я, і пече в голову, а голуби крутяться і туркотять, майже як індики. Гарні — думає Хованець і розглядає білих і чорних, тих плямистих, і тих зовсім маленьких, і надивитися не може, аж сховав би якогось під светром і сам заклав голубник.

Дід дивиться на нього знизу, бо вдвох там не вміститися, і сміється, бо відчуває, що Хованець, на що вказує його прізвище, сховав би якогось під пахву і, забувши про молоко, помчав би стрімголов, майже придушивши пташку з любові та прив'язаності. Однак він знає його достатньо, щоби розуміти, наскільки швидко лобуряці проходять захоплення, і воліє його трохи стримати, хай обійдеться першим смакуванням, а як ця любов до голубів виявиться справжньою, то, може, дійсно залишить їх йому у спадок або й швидше подарує якусь пару.

— А знаєш, який бізнес на них тримається, важко уявити. Я продам такого голуба недешево, хлоп щасливий,

що отримав гарний екземпляр, а він фур — вертається до мого голубника назад, і хлоп не знає, що сталося. І думаєш, що приходить по нього? Ніколи в житті, я їх продаю тільки на базарах, і ніхто не знає, куди вони вертаються, одного такого то я вже з чотири рази впихав людям, а вони далі беруть. Ой, дурне то і наївне, як насерматер.

• 16 •

Кілька годин після того, як діти розійшлися зі школи, занепокоєний священик кружляв навколо відремонтованих стін і гриз почорнілими зубами учительський олівець. Справа виявилася такою серйозною, що він вирішив зібрати найповажніших мешканців, щоби її обговорити. Невідомо навіть що він — втомлений цілоденним навчанням — заглянув за західну стіну будинку, заховану серед дерев. На ній стояв невмілий напис: «16 вересня 1930 — ми пам'ятаємо!». Це гасло, хоч і закреслене вуглиною і досить невиразне, а все ж таке, що можна прочитати, нагадувало про пацифікацію українського населення у Східній Галичині, котру він, тоді ще на іншій парафії, теж виразно пам'ятає, і не могло сповіщати нічого доброго. Хто пам'ятає? — промовив він сам до себе. Протягом восьми років, бо стільки минуло від тих подій, він згадував непотрібну жорстокість польських солдатів, яка мала довести, хто править над Сяном. Звичайно, він досі вважає, що сама акція була потрібна, бо це як не-як кордони країни, в якій більшість становили поляки, і ніхто не міг цього підважувати. Це тепер. Натомість тоді його погляди значно більше терлися до націоналізму, і якби він не бачив усього того на власні очі, мабуть, донині вчив би парафіян, що мета освячує засоби.

На попередній парафії він служив досить довго і, можливо, запізнав тамтешніх мешканців навіть краще, ніж

лопушан. З українцями стосунків майже не підтримував, а розмови з попом, якого там називали йогомостю, звів до мінімуму. Приїзд поліції наприкінці вересня він прийняв зі стоїчним спокоєм. Літо було досить спекотне і сухе, а порожні після збору врожаю поля наганяли меланхолію. Серед греко-католиків відчувалася тривога. Підозрювали, що хтось зберігає зброю і нелегальні листівки, але нічого конкретного не було. Також у селі говорили про кількох націоналістів, котрі приховують свою належність до боївок, але й це залишалося у сфері принушень. Навіть пробош, чутливий на найменший бунт проти Речі Посполитої, не зауважив нічого дивного. Цього разу вистачило самих пліток і одного аноніма, щоби на світанку з'явився загін поліції.

Усі сім'ї, а їх було біля десяти, витягли до центру села і сказали їм лягти обличчям до землі. Поляки, окрім кількох чоловіків, не виходили з домів. Кілька цікавих жінок зиркали крізь віконниці, намовляючи дітей, щоби подивилися, як треба поводитися з ворогами. Поки біля сорока поліцаїв стерегло зібраних, двадцять інших обшуковувало хати і, що обурило попа, церкву. Діти скиглили і почали вертітися, що розлютило деяких стражників. Ксьондз тримався на відстані кільканадцяти метрів, спостерігаючи за всім зі сходів до плебанії. Не мав наміру втручатися, вважаючи, що насильства там нема, тому він зайвий, а невеликими погрозами можна заспокоїти вже надто напружену ситуацію, бо ж не може так бути, щоби поляки відчували небезпеку на своїй батьківщині. Все вказувало на кінець акції. Останні поліцаї поверталися з порожніми руками, крутячи головами, показуючи, що нічого нічого не знайшли. Матерям дозволили забрати наймолодших дітей, декілька службовців посідало на коней. Аж тут з хати, дещо віддаленої від поселення, витягнули жінку. Ксьондз, побачивши якусь суетоку, підійшов ближче, щоби оцінити ситуацію.

Шістнадцятилітня Поліна, одягнена у саму завелику вишиванку, яка сягала колін, йшла гордо і, незважаючи на обов'язкові поштовхування поліцаїв, втрішила зберегти рештки гідності, не заливаючись ревно сльозами, як це звичайно роблять люди, які усвідомлюють, що абсолютно ніщо, крім викликаного у катів співчуття, не допоможе їм змінити вже підписаного вироку. Пробоц повернувся з половини дороги на попереднє місце, сперся спиною на балюстраду, склав руки на грудях і, сховавши долоні у рукавах, виразно показав, що дає дозвіл на все, що може зараз діятися. Реальної влади він не має, але чи втручання зашкодить? Ні. Завжди є шанс, і чому б не спробувати. То що ж тоді до холери в ту мить перемогло? Питання множилися з кожною секундою.

Ким була ця довговолоса? Та худенька дитина, яку якраз вели на ешафот. Та, яка тепер стоїть, коли двоє із закованими рукавами прив'язують її руки до паркана. Кого Поліна скривдила? Вона тремтить і боїться, але зміряла всіх гордим поглядом. Той, який щойно ретельно робив вузли, піднімає сорочку і зачіпає тканину за штахету огорожі. Тепер та, що має вигляд ангелика, світить блідими ніжками, на які дивляться, як на м'ясо, думаючи, що могли би собі дещо дозволити. Чорні очі і кругле личко. Відоме з тисячі фотографій, де її ставлять посередині, щоби всі заздрили чудові, яке щойно від землі вирросло, а вже пора поволі шукати хлопа, бо на днях стане жінкою, якщо вже не є нею. Ніхто не рухнувся і навіть вітер немов притих, щоби краще розходилася луна і кожен знав, що тут відбувається. Біля перших хатів, на протилежній стороні майдану, напроти плебанії лежали купи вербових гілок. Принесені днем раніше, деякі вже приготовані до плетіння кошків, вони виявилися відповідним знаряддям. Невдовзі було чути тільки свист і стогони. Сліди з'явилися

досить швидко. Спочатку колір побитого яблука, далі сливки, і аж до перших ран. Легенький писк, ледь чутний, бо виривався крізь затиснені зуби, зовсім не стримував катів від чергових ударів. Важко сказати, наскільки свідомим було непопадання по ногах, що передбачалося цією карою, але цей поліцай, виглядаючи відважним в очах колег, кількаразово помилився і шмагнув Поліну по спині і сідницях. Сорочку не розсік, але вистачило кількох секунд, щоби на ній проступила кров.

— Кінець розмови! — крикнув хтось достатньо владно з відстані, щоб закінчувати спектакль. Немов це мало щось спільного з розмовою. Ніби це була балачка при горілочці про душу Марині. Усі задоволені і пора звалювати, бо важливі справи й мало часу.

— Празник перебила, — пробурмотів хтось під ніс.

Українців теліпало, але ніхто не відважувався підвестися. Покірно лежали і лиш цідили крізь зуби такі речі, яких полякам чути не хотілося б. Принаймні під час від'їзду поліції, залишаючись із ними один на один. Дівчина відразу приєдналася до друзів; опустила на тверду, повну гострого каміння землю і тихенько заплакала. Начальник розглянувся по селі і холодно кинув: Зрозуміли? Після чого сів на коня і поїхав зі всіма. Ксьондз не рухався. Ще того ж дня він відіслав листа до курії з проханням перевести його в інше місце. Так склалося, що за кільканадцять кілометрів на північний захід від його парафії помер молодий священик і з'явилася нагода швидко відірватися від усього, що тут відбувалося. Всі до одного українці лежали ще кільканадцять секунд, вражені тим, що побачили. Врешті пару жінок кинулося до дівчини, хапаючи її під пахи і заносючи до хати, де приготували мокрі шмати, якими їй промивали рани. На щастя, тканина не дуже приліпилася до тіла і відірвати сорочку можна було без великих проблем.

Тож ким була Поліна? Найстарша дитина Осип'юка, нещасливо закохана у далекого кузина, якого бачила на свої очі тільки раз. Цього було достатньо, бо дівчата легко закохуються, особливо в такому віці. Але трудність у тому, що цього кривого, виявивилося, розшукувала польська поліція, і вся родина, стараючись йому допомогти, сама наразилася на неприємності. Чим вона провинилася? Приїхавши на пару днів, молодик заховав у неї пакунок, про що признався у відділенні, начебто надіючись, що нікого, і вже точно Богу духа винної істоти, він не підвів. Але він помилився, покарання повинно було бути виконаним, хоча б для прикладу, щоби побачили, перелякалися, втихли. Вийшло?

Тепер старший на вісім років Станіслав стоїть і далі думає про ту подію. Виразні деталі. Він пам'ятає навіть кількість прутів, вираз лиць, які оточили дівчину, чи рахунок разів. Дівчина пережила, сильна, але шрами залишилися. Ангелик з неї вже ніякий, усміху ніяк не побачиш, з дому ані на крок і, здається, на голову теж дало. Він поглядався, щоби переконатися, що довкола нікого, ні дитини, ні дорослого. Не чекаючи, щоби хтось інший побачив слід пам'яті і зреагував, як тоді, він стиснув зуби і прошипів крізь них: більше ніколи! Підняв сутану, витягнув причандалля і відлив на кирилицю, залишаючи лопушан у невіданні, одночасно думаючи, що те, що він робить, є добре. Зиркнув, щоби впевнитися, чи старанно приховав напис. Незадовго йому треба було виїхати на кілька днів.

• 17 •

Не прошу, Господи, щоби Ти зняв мене з хреста, але благаю, щоби дав мені сили на ньому витримати. Улюблена тема ксьондза. Промовлений вголос іспит совісті, повторюваний

кілька днів підряд для того, щоб підкреслити серйозність моменту. Тієї події в історії, яка має всім назавжди засісти в пам'яті, бо другої такої не буде. Важливість цієї події Юзек побачив з того, що вже від четверга не було занять. Маріян Цокорський займається плебанією, бо отець поїхав на похорон монашки й повернеться аж у понеділок. Післязавтра перша п'ятниця місяця і перший раз від незапам'ятних часів не відбудеться сповіді. Люди розлючені, але всі оплакують сестру. Хлопці сіли в коло і мудрують:

— Теж мені щось. Їх всюди повно.

— Я читав у книжках від ксьондза про чини, їх так багато, що не перелічиш. Чоловічі і жіночі...

— Отож... цистерціани, єзуїти, францискани, пауліни, домінікани, кармелітки, бенедиктинки, феліціанки...

— Ті, де чоловіки мають діру на голові, і такі, які виглядають, як Ісус...

— Ксьондз стверджує, що вона буде святою, а може, вже свята.

— Хтозна.

— Здається, вона бачила Христа і казала його намалювати. Бачила пекло і грішників.

— Цікаво, чи бачила майбутня і наші оцінки, ото би було.

— Не смійся, дурний, це серйозно.

— А оцінки несерйозно? Як так піде далі, то дістану по дупі і пощо мені все це було?

— Пуста балачка, ходім ліпше до Кароля, бо темніє.

Заняття почнуться в понеділок одинадцятого жовтня. Вільні дні вони використовують на вишкіл, бо Легіон Пільсудського, на думку його двох єдиних членів, мусить бути найкращим, а це відповідно потребує багато зусиль. Вони бігають між Ставом Хороброго і першими деревами лісу.

Перестрілюються патиками і з луків. Ховаються за кущами, роблять окопи. Повзають у травах і гоїдаються на нербовому гіллі.

— Я тут щось подумав, знаєш, Каролю? Маршал тут був. Розумієш? Мені мама розповідала. Приїхав на коні. Вийшов на найвищий верх, знаєш, звідки видно все докола, і дивився — що наше. До ранку розмовляв з людьми, а тоді погнав далі, аби ще більше побачити.

— Ото вже був титан, ех, — глибоко зітхнув Кароль. — От би кому служити.

— Слухай, я все дедально продумав. Роздивився на знимках, як виглядає жовнір. Ми не витягнемо. Мусимо обійтися калісонами і сорочкою. Патик і гумаки. Будемо виглядати трохи смішно, але зважають передовсім на відвагу. Пам'ятай, друже. Нам собі доказувати не треба — ми відважні і все, але не можна утворювати армію одному чи вдвох! Треба з чогось почати, зрозуміло. От тільки... Легіон це не жарти.

Він це повторював не тільки Каролеві, але й мамі, ксьондзові, Міхалові і всім, хто стрінеться. Мамо, розкажи про Маршала. Міхале, яким він був? Прошу, отче. Одне слово! Хоча вони собі постановили, що не мають потреби доказувати власні спритність і відвагу, та все ж часто ризикували здоров'ям, щоби принаймні самим упевнитися в силі духу, відвазі й усьому тому, що ще можна приписати ірраціональній грі у війну і мир.

• 18 •

Це ще були часи, коли перехід однієї пори року в іншу відбувався плавно, і нікого, скажімо, зима не заставляла знепацька. Ніякого «насерматер» на всю горлянку з оказії присипаних грубим шаром снігу дров, ще не занесених

під дах. Мокрі, до того ж обледенілі, що не втримаєш у руках, курять на цілу хату, аж не хочеться палити. Крім того, в ті часи люди не мали нічого спільного з прогнозами. Вони, зрештою, для життя нікому не були потрібними, коли на опади чекали вже за кілька днів, повітря ставало холоднішим з регулярною як годинник поступовістю, а вікна ущільнювали шматами і липкими мазями задовго до того, як цілі Лопушки вкривав ніжний, потім твердіший пух, тож можна було цю шляхетну науку перекласти з якогось іншого місця на полицю з написом «непотріб». Тієї зими було так само, і хоча ще від осені говорили, що буде винятково суворою, через що ретельніше, ніж у попередні роки, утеплили і стайні, якоїсь несподіванки не було. Спочатку світ перед очима Юзька збляк, а невдовзі втратив затишність, що повільно перетворювалася на неспокій, який досягав кожного, хто, задумавшись над горнятком теплого молока чи самогону, хоч на хвилю задивлявся на порожній простір перед домом. Тоді люта хандра не покидала нікого. З точки зору лопушан депресія — це виграш диявола, бо вона означає, що Бог покинув; бракує віри в завтра, у роки, врешті у спасіння. Звичайно, її називали простіше, але яке це має значення, якщо завжди йдеться про одне й те саме. Найкращим доказом поразки людини був трофей у вигляді могили, віддаленої від решти цвинтаря. Їх було лише кілька, але історія кожного була незаперечним доказом того, що оці непомітні переходи пір року таки мають значення. Не тільки для природи і ритму життя, вони так само впливають на те, що сидить всередині людини і з чим потрібно вести боротьбу, часто безуспішну.

— А від вар'ята до героя дорога коротка, — каже Міхал. — Я можу закластися, що цей ваш ксьондз буде себе розпалювати життям тієї монахині до кінця свого життя,

ніби не має власного, і, чіпаючись до вас за кожну провину, буде лічити власні вади. Я взагалі думаю, що ті, хто бачить Бога, Марію, ангелів і так далі, то божевільні, і закривати їх треба, бо вони рівняють себе з пророками. Хто таке бачив: маєте цілу купу святих, і кожен натхненний, навіть як не вмере за віру, то й так йому забезпечена резервація на хмарі. А для чого все це? Бо людям бракує віри! Не досить ходити до костелу і молитися, цього замало для вас, невірних, ви потребуєте доторкнутися до чуда, понюхати чудо, хочете, щоби вас Ісус, як дитину, захопив за ручку і повів, бо ви самі як у тумані, от що.

• 19 •

— Прекрасний похорон. Чудесна урочистість. Ой, шкода, що ви не бачили. Отак ви повинні жити. Це взірець. Дійсно. Не жартую. От жінки уміють служити Богові. Не те, що чоловіки. Ну, може, ще апостоли. Так, але під хрестом були дві жінки й один чоловік. Вже не кажучи про невірну Тому. Жінкам потрібно менше доказів. За цю довіру Бог їх винагородить. Ой, повірте моїм словам.

Таке він розповідав, немов натхненний якимось духом, взагалі не зауважуючи, що хтось, якісь живі душі сидять у класі й дивляться на нього, дивуючись, про що власне у цьому всьому, до холери, йдеться. Розповідав собі і, зрозуміло, Богові, які уроки він отримав останнім часом від життя. Його погляд піднімався над дітьми, намагаючись пройти крізь стіни. Вже два місяці він говорить одне й те саме. Похорон відбувся сьомого жовтня. А вже минула половина грудня.

— О! У новому році я маю для вас несподіванку. Пов'язану зі школою, — докинув він, перериваючи метафізичні роздуми.

Юзька все це зовсім не обходило. Його більше розпирала гордість від портрета Маршала, який висів поруч із хрестом та гербом.

— А сьогодні зустрічаємося в мене, бо має бути ліпше, ніж минулого разу, і щоби мені ніхто не запізнився, а хто забуде ролі, того сам прикатруплю, клянуся, що не жартую.

Усі отримали додону по кілька сторінок тексту. Вони зутрічалися регулярно, але сьогодні вже все має бути остаточно довершено. Бо вже от-от. Саме Різдво було дуже скромне. Кожен лоцущанин додавав до нього чогось свого. Один завів до хати копя, інший ходив з ним довколо дому. Батьки Юзька цілі свята вдома і вийшли тільки до костелу. Спати на сіні, їсти все однією ложкою, запивати усі страви кислянкою. Все це іграшки. Він уже не міг дочекатися наступних днів. Сиділи з Каролем і рештою хлопців. Рахували здобич.

Знову: яблука, сушені сливки, щось солодке. Він завжди хотів бути смертю. Альба і білий каптур, який доробила мама. Коса (найтупіша в господарстві), яку подарував тато.

— Ти лише ока собі або комусь не виколи!

Це їхній третій раз. Тріскають від гордості. Кароль — Іродом. Пйотрек, Матеуш, Лукаш. Жид, чорт, пастух. І ще три царі. Хтось незе звізду.

— З-а ко-ля-ду дя-ку-є-мо!

Вони сиділи на купі. Ціла торба смаколиків. Як впо-раються, то завтра знову підуть.

— Лиш би нас хтось не прогнав, як коваль Никодим!

Або Зенон. П'яний, він мало не впав зі сходів, кидаючи в хлопців тим, що потрапляло під руку.

— Шибеники, шахраї, я вам покажу!

Грудка вугілля, мітла, лопата, яблуко, табурет... ох. Напевно, це помста за наліт, який вчинили Лукаш із Пйот-

реком улітку, коли, не питаючись дозволу, вилізли на черешню. Дуже скоро вже шкодували, що вони не шпаки. На жаль, літати не вміли, і синяки не сходили пару довгих днів. Добре, що тільки тим скінчилося, бо господарі найменше люблять якраз злодійство, хоч самі спокушаються щось підібрати. Ось, така тутешня моральність.

— Але ми тільки хотіли...

— Забирайтеся!

Знову табурет, крісло, грудка вугілля. У вікнах його доньки, котрих гордість не розширає. На щастя, інші люди мають серце і слабку пам'ять, деякі навіть почастивали їх теплим компотом із сушених сливок. Вирішили зустрітись завтра. Розійшлися парами. Хвилинку перед плебанією, після чого і Кароль пішов у свій бік.

— Чия це фіра? — вголос подумав Юзек.

Перед будинком пароха стояв накритий плахтою, запряжений парою досить великих коней віз, якого він ніколи раніше не бачив. Цікавість — це перший щабель до пекла, однак це надто сильна спокуса, особливо коли черевики промокли, тіло трясеться від холоду, на лиці з'являється пурпуровий рум'янець, а очі блищать. У руці батьківська коса. На голові каптур. З-за воза виходить постать, але це не ксьондз. Юзек зупинився. Вона також. За мить на сходи вийшов парох і подивився на хлопця і на неї. Кілька секунд не рухаючись, поки Станіслав гукнув незворушно, лиш ледь усміхаючись:

— Юзьку, не лякай людей.

Потім почувся незнайомий жіночий голос. Щось на межі шепоту, з легенькою хрипотою.

— Ну, добре. Якщо мене відразу вітає смерть, то можу сподіватися найгіршого.

Вони з ксьондзом розсміялися, до них приєднався візник. Усі разом вони ще трохи поглядали на досить

дивний монумент, заметений снігом. Напевно, Юзек виглядав тоді, як дух, що прибував з битви під Рацлавіцями.

— Прошу пані, запевняю від усього серця, що з тутешніми дітьми чекають на пані нелегкі хвилини, але це гарне місце. Та нічого, шкода говорити. Юзьку, не дивися так, відклади косу і поможи занести речі до плебанії.

Він навіть не мав коли сісти. Весь час носив до пивниці книжки та одяг, наче його поганяли.

— Але так, щоби не перемішалися з моїми.

Знову вони сміялися. Менше ніж за годинку все вже було занесено. Візник свиснув батоном. Вони втрюх ще постояли без роботи, тоді ксьондз відправив учня і сказав, щоби наразі нікому ні слова. Пані подякувала за старання і сказала, що відтепер вона сприйматиме його особливо. Тоді він нічого не зрозумів. Повертаючись додому, пробував відчитати сигнали, записані у гудінні під куполом свого черепа. Відчитати хоч одну з тих тисяч думок, що путалися в його голові. Хто вона така? Адже священик ніколи не потребував господині. Переконував, що вміє собі куховарити сам. Для прибирання йому також нікого не треба, бо він просто не вміє робити безлад. Може, це якась рідня? Сестра? Отець уже в літах, а ця жінка спокійно може бути молодшою на два покоління. До того ж вона привезла багацько речей.

Все ж таки Анна Сольмарк була великою загадкою від самого приїзду. То що міг Юзек знати? Учителька як учителька. Спочатку він навіть злився. Бо як це? Жінка? І замість отця Станіслава. Юзек був вихований в таких поглядах, що жінка може бути чимось значним, якщо це Мати Божа або принаймні власна. Будь-яка інша можливість була поза правилами. І тут раптом щось таке. Хтось такий. Не лише для дітей. Вона приїхала з Перемишля. Худа, ніс гачком, глибоко посажені голубі очі

й довге волосся кольору вугілля. Старші жінки плювалися через плече, коли вона проходила поруч. Вони стверджували, що сатана має вигляд старої жидівки з голубими очима, що точно відповідало описові Анни. Він прийшов додому. Батьки спали. Він пригадав собі текст про диявола. Смішно. Назавтра, коли все ще було повите синьочервоними півсутінками, він вибіг, позіхаючи і протираючи очі. Підклав дров. Розігрів руки і запарив вишневий компот. Після служби Божої ксьондз призначив зустріч найстарших мешканців села у важливій справі. Він довго і благально дивиться на нього. Нічого не допомогло. Отець лиш запитав, чи він дотримується обітниці. Юзек покивав головою.

— Добрий хлопець. Приходь, про все дізнаєшся.

• 20 •

Усі взяли слова пароха близько до серця. Зрештою, що мали робити вдома? За чверть години зал наповнився людьми. Прийшло багато жінок і молодих. Старші чоловіки зайняли місця на лавках спереду. Гомін. Один поперед іншого. Пересуди, недоговорене, чутки. Усі мали свою історію. Ксьондз не часто скликає збори. Мусить мати для цього причину. Останнього разу було питання школи. Тоді всі заворушилися. А тепер? Чи пов'язане це з тією жінкою, якій я помагав заносити речі до плебанії? — міркував хлопець. Станіслав виходить до людей і починає промовляти:

— Кілька місяців тому я вирішив, незважаючи на інший погляд багатьох з вас, що ми відкриємо у Лопушках школу. Кажу ми, бо це для вашого добра, передовсім для ваших дітей. Знаю, що й нині знайдеться багато противників цього починання, але я якнайбільше переконаний

у своїй правоті. І вирішив зробити наступний крок. Не питаючи нічиєї згоди, я підняв ще одне важливе питання. Отож від січня у нас починає працювати вчителька. Люди навіть не здригнулися, ніби не почули, що їм сказав священик. Він ковтнув слину і продовжував.

— Учителька називається Анна Сольмарк і вже прибула до Лопушків. Вона буде жити на другому боці села. Дім треба буде відремонтувати. Я сподіваюся на допомогу.

Після цих слів він втік. Гомін почав переходити в галас.

— Жидівка. Наших дітей буде вчити жидівка!?

Юзек також певдовзі вийшов. Коли він дійшов до повороту, зі світлиці почали виходити всі інші. Розтікалися, як мурашки. Розмахували руками. Ходили туди-сюди. Були роздратовані. Хованець уже більше не витримав. Що він собі думає? Нехай собі іншим каже що хоче, але не мені, Юзеківі. Цього я йому не пробачу. Біжить до плебанії, біжучи, підтягає рукави. Немов хотів його бити або щось таке. Ударяє двері затисненими кулаками. Йому відчиняє усміхнений священик, виглядає радісним або таким, що добре вдає радість. Ніби знає, пощо він прийшов.

— Заходь.

Зайшов. Жінка сидить і п'є чай. Одягнена в чорне. Ноги тримає під кріслом і переглядає книжку.

— Смерть, правда? Доки будеш мене переслідувати?

— Я Юзек, а не смерть.

— Ой, перестань, та я жартую. Сідай, поставлю воду.

Ксьондз входить до кімнати. Він трохи неспокійний. Напевно, знає, якою може бути реакція людей.

— Лиш би захотіли поремонтувати будинок. Решта неважливо. Наразі пані поживе у мене.

Він говорив так, ніби хлопця не було. Учень сидить над філіжанкою, до якої вона наливає з чайничка паруючу рідину. Тонкі кисті. Дякую. Тоді він все дізнався. З того

дня він був, після священика, найкраще поінформованим мешканцем Лопушок. Сільським пліткарям було далеко до нього, бо його відомості походили з перших рук і в них не було навіть тіні недовомовленого. Анна Сольмарк народилася у Львові. Потім виїхала до Перемишля. Там мешкала у камениці на вулиці Ягеллонській. Розповідала, що під її кімнатою була перукарня і шевська майстерня. П'ять хвилин ходи від дому до синагоги. Говорила про сірі мури святині і великі вікна, в яких були вставлені грубі залізні ґрати. Якщо йти вздовж вулиці на схід, був вокзал, зроблений за взірцем краківського. Розповідала про місто і як вона виїхала вчитися до Львова. Як вона хотіла бути лікарем, потім юристом. Не вдалося. Жінкам важче. Місто, в якому вона народилася і до якого повернулася на студії, стало тільки мрією. А мрії збуваються рідко. Врешті вона почала вчитися на філології. Її теж не закінчила. Почала працювати вчителькою. У вільні хвилини грала на скрипці. Вона сказала, що кожна жидівка мусить уміти рахувати або грати на якомусь інструменті.

— Я мусила щось вибрати. Математики взагалі не розумію.

Він слухав її не дихаючи. Боявся, що зіб'є її з пантелику, що вона не докінчить, що щось забуде. Коли вона говорила, хлопець уявляв собі картини, каміння, синагоги. Будував вокзали до неба, мости через ріки, прокладав течії рік, вигадував краєвиди. Сім горбів Львова. Катедра. Яка вища? Навіть ксьондз, походжаючи кімнатою, все ще переймаючись поведінкою мешканців, накінець всівся і вслухався у гарну мелодію її голосу.

— І я завжди ходила до того перукаря, який був у мене закоханий. І чекав усе моє навчання, і до нічого його старання, бо батько не дозволив би вийти за нього, бо треба мати свою честь і зберегти чистоту крові. Тепер, мабуть,

йому вже би пройшло, б я вже стара, товаришки заміжні, а я лиш блукаю з місця на місце і сама не знаю пощо. Напевно, плює собі в борду, що не дозволяв, бо стара панна гірше, ніж гой. Кажу тобі, Юзьку, той перукар цілком гарний, брюнет, високий, звжди доглянутий, не те, що ті перемиські селюки, в яки нічого з цісарської елегантності не залишилося. Він немв з іншої епохи і ні крихти не пасував до того міста.

Юзек дивився на цвеличезні блакитні очі й на пасма волосся, яке вона постіно гладила. Щойно тепер дійшло до нього, що є причиною її ненормальності. Тутешні жінки були гарними до певного часу. Це припиняла вже перша важка праця, коли яноволосі дівчата перетворювалися у твердошкірих робітниць, спалених сонцем, з великими долонями, як у хлопів, від яких їх важко було відрізнити, якби не спідниці і хутки, вдягнені в неділю до церкви. Вона викликала захват задрість своїм зростом, грацією, кількістю одягу. Ідучи з книжками під пахою, сидячи під деревом, дивлячись годнами на Райв і перевіряючи домашні завдання, вона могла довести тільки до сказу тих, котрі шосту годину гнули шию в полі, піднімаючи чергову тонну картоплі, виробляючи собі горб і плебейську засмагу. Якби хлопи могли, тскинулися б на неї, щоб втамувати свою хіть. Жінки, якби могли, продали б дияволу душу за її красу. Юзек разом з душею продав би Володареві Темряви й тіло. Тільки за те, тоби вона хоч мить подивилася на нього так, як досі вивчає поглядом Юлія.

Священик був схвиьований, бачачи, що виходу нема і таємниця, яка нараі була таємницею лише для двох втаємничених, мусить сати загальною. Інакше і його, і її живцем поховають, викнуть із села, і так закінчиться комедія зі школою і жидівським псуванням католицьких дітей, якого, що би там небуло, і він не дозволив би за ніякі

скарби. Він вибіг надвір, схопив шнур і дзвоном скликав надзвичайні збори, через кілька годин після попереднього. Прийшли найповажніші в селі, решта знала, що їхня присутність зайва, а на другий день вони й так дізнаються, що вимагалось і що постановили.

— Це не жидівка, — почав ксьондз. — Вихрещена, так, вона, як і ми, вірить у Марію, Матір Польщі і зреклася всіх забобонів, тож заспокойтеся, бо лише самі себе виставляєте на сміх, а що цього не бачите, я вкотре мушу вам розкрити очі.

Вихрещення — це магічне слово. Для тупих селяків з південних закутків Польщі воно також, з одного боку, щось важило, бо схиляло їх до належної пошани до заблуканої колись овечки, над котрою Бог змилосердився більше, ніж над усією масою подібних на неї, а з іншого — викликало неспокій і ляк, породжений підозрою, чи ото справді ця особа зреклася попередньої віри. Анна бездоганно вписувалася у цю схему.

• 21 •

— А чи ж я не казав, не говорив? І що ти найкращого зробив, гмм? Я завжди маю рацію, якби не ті роки, зробив би києм по спині так, що запам'ятав би на роки, бо якби тебе зараз влучив, то навіть би не зчувся. Встидайся. Ганьба. Закінчиш, як Самсон. Побачиш, Даліла сидить у кожній жінці. У кожній! Аби закохатися, хто таке чув? Та ще учителька, фу, я собі думав, що вас та школа чогось навчить, а тут як не ксьондз, то баба, було би краще, якби я сам за вас взявся, хоч трохи було би з вас пожитку, якби мудрого чоловіка послушали. Ех, що там казати...

Я не скорюся. Знаю, що я правий! Дурний жид! Ні, жид ні, адже Анна теж жидівка, гмм, дурний дідо, так,

дурний і старий, балакає дурниці, бо мені заздрить. Пророк мені знайшовся. Спаситель моєї душі від семи болістей. Так, у нього це в крові. Але поправляти пророків і правити казання — це ж дволичність! Так тільки він зуміє, а най його шляк ясний на дрібні шматочки, як пшениця, дрібні, розірве! А що! Старий на це заслужив, бо йому захотілося знову мене повчати! А тьху за плечі, і пішов з хрестом на плечі, хай має, дід перунський, такий собі бескидський проповідник.

Хлопець розлютився на Міхала не на жарт. Взяв банку і пішов горбами, кидаючи посад себе: дурний і старий! Дійшовши додому, він не пам'ятав, як промайнув шлях, не відчував утоми і лише розмірковував, якими будуть уроки. Кращими? У селі, однак, краще не було. Люди гомоніли. Дехто, незважаючи на священика, забрав дітей зі школи. Нічого не дали його прохання і благання. Таких було тільки шестеро, але він відчув цю втрату, бо для нього кожен був, як та овечка з притчі.

— Йди розбуди батька, бо впився, — зустрів його мамин голос. Впився? Дивно, ніколи не бачив його у такому стані. Більше зацікавлений, ніж цереляканий, Юзек зішов до пивниці, ледь не зашпортавшись об тіло, бо саме в такому стані був його батько. Він іще встиг подумати, що взагалі ще не бачив п'яної людини. Звичайно, чув про таке, мама і тато його від цього застерігали, і, знаючи про поклади самогону, він розумів, що батьки причиняються до нещасного стану сп'яніння деяких мешканців села, але на свої очі не бачив ніколи.

Він став на коліна, уважно придивляючись до його обличчя. Синє, точніше багряне, великий ніс догори і червоні очі, які він побачив, лиш піднявши пальцями повіки наліганого батька. Він жахливо хропів, а поруч була густа пляма блювотиння, в якій лежала його рука так, ніби

це був трунок. Ніби йому могло захотітися гчати злизувати його з землі і впиватися ним до безкончності. Але, незважаючи на безсумнівний вміст алкоголю, це не була смага, тож батько після сьогоднішнього надвечір'я не скоро візьме її до рота, що не означає, що сьогодні був останній раз.

• 22 •

Школа завмерла. Весь будинок мов на голях. Завжди двиготів у ритм дитячим забавам. Стрибав. Сліявся. Мало не злітав з фундаменту. Тепер не чути жодного звуку. Ніхто не наважився кліпнути оком. Ніхто не гозіхнув. Вона якраз заходить. Гідно. З піднятою головою. Ні на кого не дивлячись. Проходить повз малюнки і бивви, увічнені на картинах. Дерев'яні лавки й полиці. Погляд упирається в стіну, не зауважуючи нікого. Стала за кафедру і дуже офіційно звернулася до всіх.

— Добрий день, діти. Мене звати Анна Сольмарк, я буду вашою новою вчителькою. Буду вчити вас польської мови, історії, біології і географії. Тож переірю присутність: Банасік Піотр...

Урок минув швидко. Розмовляли переважно про те, що встигли пройти з отцем Станіславом. А він у свою чергу час від часу заглядав до вікна. Ставав щоназ спокійнішим. На її лиці з'являлася усмішка, яка цілком стерла поважність. Вона не запровадила строгої дисципліни, що зробив на першому занятті парох. Розмовляла і сміялася з найбільших чудасій.

Додому.

— Ти, Юзьку, залишишся, — почув він за спиною. — Ти мені щось винен. Мусиш поводити мене сеюм.

Він не знав, що відповісти. Стояв як укпаний. Вона

склала книжки. Сховала їх до шуфляди. Підійшла ближче і взяла його під руку.

— Веди.

Вийшовши зі школи, вони попрямували в бік костелу.

— Тут церква. Колись ми з мамою сюди ходили. Вже такого не робимо. Здається, їхній священик нас не любить. До того ж відправи були дуже довгі, і я нічого з них не розумів. А дим крутив мені в носі... О, а це божниця.

Він крадькома глянув на неї.

— Говори, говори, я слухаю.

— Туди веде дорога до Лісу Хороброго і до нашого ставу. Якщо пані хоче...

... Ходімо, ходім...

Скута кригою поверхня, істинна картина. Мозаїка. Вітраж. Не важливо що. Навіть Анна була зачарована.

— Дай руку.

— Слух..

— Ну, даліше.

Він простягає відкриту долоню, вона сипе на неї зерно.

— Ну, далі, кидай.

Дрібні кульки розлетілися вгору. Дощ посипався на човен і відбився на всі боки. За мить порожня досі акваторія перетворилася на справжній звіринець. З лісу вийшли лебеді і качки. Злетілися птахи, які не втікають на зиму. Хлопець не мав уявлення, що це місце має стільки мешканців. Анна вийняла цілий пакунок зерна, і вони ще добрих чверть години стояли не розмовляючи і годували голодних птахів. Коли поверталися, він іще трохи розповідав про лопушан, і цим скінчилося. Він пишався собою. Зате Юлія ревнувала.

— Але це жидівка! Прийшла забирати наших дітей. Ти, кур...

Він не витримав, відпустив руку вчительки і з усієї сили вгатив у живіт стару жінку, аж йому замакітрилося. Вона завагалася і зникла. Не відомо, що було далі, його це зовсім не цікавило. Перелякана вчителька стояла як вкопана.

— Письмо каже, що треба стати на захист жінки.

— Цікаво, де у тому вашому Письмі таке сказано?

Вона всміхнулася. Відтоді ніхто не смів її образити. За якийсь час навіть діти, яким батьки спочатку заборонили ходити до школи, повернулися. Знову тридцять душ. На десятих незручних партах. Щось Хованець відчуває, що в цьому році їй ніщо не загрожує. Відпровадив її додому. Помахала йому в дверях. Він усміхнувся сам до себе.

Вдома поскладав дрова і прибрав у кімнаті. Розпалив у печі. За вікном починався шаманський танець снігу. Сніжинки кружляли на легкому вітрі. Прикрили дерева і дорогу. За кілька годин сніг щез, узагалі не випавши.

• 23 •

— Діти вірять у Бога, вони не язичники! Як можна вчити дітей говорити «боги» замість «Бог»!?

Священик старався добрих два тижні. Знову кілька дітей покинули школу. На думку старших, саме там чигає Диявол. Він підступний і через науку підкрадається до людини, яка зваблена аргументацією, що Бога нема. Звідки вони могли це тоді знати? Напевно відомо, що після таких переживань вони менше довіряли і ксьондзові, і передовсім Анні. Взагалі всі ці лопушани вірили у силу слів. Боялися їх так само сильно, як Бога. Хай тебе шляк — було виконанням вироку. Якщо хтось комусь такого бажав, мусив розуміти, що ніколи не буде між ними дружби. Найбільша сила ховалася у слові «любов». Любов як величина, вогонь, природна сила. А також журба і страждання.

— Хто любові не знає, має ніч спокійну, а день без смутку.

— Перша любов є останньою годиною щастя.

— Як любов заболить, тільки смерть вилічить.

Це повторювали дітям. Кожен знав тисячі таких виразів, які переказувалися з покоління в покоління. Ніхто не знав авторства. Вони зобов'язували як народна мудрість. Їх промовляли прямо. Завжди попереджали про драму, страждання і смуток. Коло замикалося. Якщо вишні є терпкими, то любов повинна боліти. Старшим було би добре заснувати власну школу — говорив Юзек і додавав: мудрагелі.

Анна певним чином вписалася у всі ці лопушанські чари-мари. Вона приїхала з міста, отже, чужа. Жидівка, щоправда хрещена і вже ніби наша, але тінь непевності залишається, несе каганець науки і хоче все пояснити розумом, а не вірою, бо в костелі її не видно, чим доброї репутації собі не заробиш. І ніхто нічого про неї не знає, і ще гірше, що так уже буде до самого кінця. Звідси щораз більша недовіра.

• 24 •

Легіон Пілсудського — це було щось. Діти мають власні, часто дивовижні задуми, і одним з них точно є гра у військо. Поєднання двох елементів. Перший Юзек знайшов десь у книжці, взятій у священника, яка описувала Стародавній Рим, другий означав найбільшого в історії країни вождя — принаймні так вважала більша частина мешканців Лопушок, котрі ще пам'ятають, як вусатий пан відвідав їх околиці, прямуючи далі на схід. Так чи інакше гра була дуже простою і зводилася до розповідей, що би зробили, кого би побили чи, зрештою, навпаки — кого би вони

захистили як бідного і пригнобленого злими й недобрими злочинцями. Кароль усе ще наполягав, щоби прийняти когось нового. Він навіть погрожував виходом, якщо Хованець не виконає його прохання. Той не те щоб налякався, але врешті піддався, прийшовши до висновку, що двох таки замало. Він був розлючений, бо виглядало, ніби Кароль переміг і тепер треба доводити Грубому, що це не забавки. Той, як вказує саме прізвисько, не був таким тренуваним, як Юзек, Кароль чи будь-хто з лопушанської школи. Властиво, неможливо згадати, чому вони вибрали саме його. Може, з жалю. Їм було шкода цього самотнього хлопця, який був посміховиськом не тільки для школи, але й для села. Носив замашчені окуляри, цілий рік зашмарканий, а з-під светра стирчала складка рожевого живота. На великий пупець він весь час натягував пом'яту сорочку, яка, як і жир, визирала з-під решти одягу. Однак тепер жалю нема. Після школи вони рушають у бік колійової станції. Грубий вже знає, що має зробити. Мусить довести свою відвагу одночасно з ними. Вже їде. Навантажений і великий. Тут точно не зупинятиметься. Тільки густий стовп диму, більший, ніж машина. Рахують від трьох, два, один... йому вдалося. Скочив разом з хлопцями, хоч тепер стоїть і не ворухнеться. Не дихає. Вмер? Серце? Нема відпочинку. Це тільки перше завдання. Біля ставу крутиться трохи людей. Дуже просто. Нічого легшого. Грубий просто мусить кинути каменем у Рудого і побороти його. Боїться. Але тиск сильніший. Він бере камінь і, як біблійний Давид, жбурляє зі всієї сили в голову Рудому, який не збирається почитати бійку з Грубим. Як це так? Юзька він побив без проблеми, а тут? Просто відвернувся, закрутився на місці і впав. З його чола потекла цівка крові. Хлопці вирішили, що залишатися було би не мудро, тож втекли в бік міської частини Райву, заки не з'явилися друзки Рудого.

— Знаєш, Грубий, ти вже з нами. Згода, але скажи, пощо ти так сильно кинув?

Він лиш дивився на побратимів крізь ті розбиті шкельця і, втягаючи повітря носом, астматично видушив із себе:

— Я ж не хотів. Я легко, воно саме.

Мало не розплакався. Вони ніяк не хотіли цього допустити. Кароль подав йому кусник хустинки, Юзько знайшов карабін-патик, і відтоді вони всюди ходили разом. Боялися лиш помсти Рудого, але за якийсь час забули. А врешті виявилось, що колишній кат Юзька нічого з того дня не пам'ятає. Єдиною пам'яткою був шрам на чолі. Згодом тільки невиразний розпізнавальний знак серед ластовиння. Грубий став героєм.

• 25 •

Винагорода. Однак спочатку він слухняно складає під стіну хати дрова, принесені з-під комори. Сніг сягає лише до колін, і з місяця на місяць його все менше. Знову ця закономірність, що можна опади лінійкою міряти і кожного дня викреслювати сантиметр, щоби разом з першим теплим вітром і світлом нарешті побачити підгнилу траву, знаючи, що ніщо її не порушить аж до наступної зими. Темніє, він уже заклав півстіни, тоді побіг на другий бік Лопушок і менше ніж за п'ятнадцять хвилин, трохи втомлений, бо провалювався у сніг, зрізаючи дорогу, опинився там, де запланував раніше, і чекає на те, про що так інтенсивно думав цілий день, а може, весь місяць. Житло, яке до її приїзду було руїною, тепер гордо стоїть трохи осторонь решти господарств. Він заходить з боку саду, крадучись під вікнами. Нафтова лампа освітлювала скромну кімнату миготливим блиском. Ліжко, полицю з книжками й посудом, табурет і миску. Дерев'яна підлога, трохи

обдерті стіни, один образ. Він переступає з ноги на ногу, щоб не відчувати холоду. Входить вона, ставить на табурет футляр, відкриває його і виходить. Лампа блимає. Вона повертається, несучи дзбан з паруючою водою. Виливає її до миски. Знімає спідницю, перед тим перевіряючи пальцем температуру. Сова погукує.

Коли Анна відвертається, Юзек дихає на шибу і протирає фрагмент ліктем, щоби краще бачити. Нічого не допомогло. Вона повертається до печі, знімає светр і стоїть лише в білій сорочці до колін, подібну мала тієї дивної ночі жінка, яка його відвідувала. Учителька збирає волосся в пучок. Вода, мабуть, вистигла. Вона обертає милом у долонях. Вичаровує піну, намащує литки і стопи. Стоїть у мисці, мов на цоколі, і старанно вимивається, кинувши сорочку в бік тапчана. Юзек дивно почувається. Через дуже приємне відчуття, до цих пір не знане, він перебирає ногами як шалений. Дивиться на її сідниці та малі перса. Вони не такі, як у всіх тих бабів з яток і в костелі — великі горби, причеплені між животом і шиєю. Повна протилежність. Вона ретельно миє волоски між ногами. Він ніколи не бачив чогось такого. Вона одягає сорочку, а воду виливає через вікно. Поруч ховається Хованець, майже біля струменя, який пролітає за кілька сантиметрів від лиця. За мить вода заледеніла. До нього дійшло, як страшенно холодно і як далеко звідси він відлетів думками, не зауважуючи змін температури, яка буде коливатися ще найближчих пару тижнів. Ще перед тим, як підійти знову, він почув музику. Скрипка. Так. Цей чудесний інструмент випускав серію рубаних звуків, які з легкістю пробивалися крізь щілини між дошками. Анна Сольмарк тримала її, притиснувши до шиї і плеча, ледь похитувалася то вліво, то вправо. Мелодії, яких він не міг назвати, були банально чудові. Теплі і запокійливі. Переходять у розпач. Пісня до Марії.

Повернувшись додому, коли батьки поволі лягали спати, він доклав дров до печі. Ще довго думав про ті хвилини. Відтоді він робив це регулярно. Найбільше любив момент, коли вона була в самій сорочці. Ставало душно, від приємності запирало дух. Це справляло на нього більше враження, ніж тоді, коли була цілком гола. Він мусив визнати, що через певний час йому просто набридло. Натомість він любив момент, коли вона була в окулярах і захоплено читала якусь книжку. Любив дивитися, як вона їла хліб і пила чай. Полюбляв хвилини, коли лягала спати, тоді її тіло набирало інших форм. Він переконував себе, що вона знає, що він тут, і те, що вона робить, робить для нього.

Натомість у школі він мусив зберігати надзвичайний спокій і кусати себе за язик, не дивитися так, як тоді дивився, не плутати слів, не сказати чогось зайвого. Його іноді, коли сидів за партою і зиркав на Анну, аж гризло, що зле чинить і буде смажитися в пеклі, але скорше живцем згорить від сорому, якщо вона якимось дивом дізнається. Вона ніколи не дізналася, або принаймні їй вдалося це уміло приховувати.

• 26 •

Великдень проминув спокійно. Цього року він був на початку квітня. Може, у другий тиждень. Ксьондз лягав хрестом, люди святити шинку і яйця. На дівчат лили воду з мідних відер. Дівчата пищали, але любили це, бо обливали тільки гарних. Некрасиві завжди сухі. Не дарували ні Юлії, ні Анні. Аж батьки падали зі сміху і заливалися сльозами. Скоро все закінчилося. Треба було повертатися до школи.

А тут його вже давно не було. Мамі набридло посилати Юзька в таку далечінь. Може, зрозуміла, що він йшов

туди не тільки по молоко. Останньо почали в селі говорити, що те молоко від жида чорне, напевно, він туди плює чи навіть доливає отрути. Врешті мама почала впадати у параною, яку підсилювало щораз частіше пиття батька. Здається, Юзько мав туди йти останній раз.

Крісло стояло порожнє. У відкритих вікнах розвіялися чорні фіранки. Юзько йшов невпевнено. З дому вийшла чорна постать. Жінка, вся накрита тканиною. Юзькові здалося, що плаче. Дружина Міхала померла цієї ночі. Тепер лежить у кімнаті, з якої вийшло двоє незнайомих Юзькові чоловіків. Кузинки приготувляли її до відходу. У коридорі та перед будинком громадилися люди. Розмовляли. Усі говорили про неї добре. Нарешті він зауважив Міхала. Той сидів під хатою, непорушний, мов стовп.

— Стоїть там, де завжди, — промовив, не відриваючи погляду від землі. Хованець пішов до стайні. Відро з молоком стояло біля не зворушеної подіями корови. Він узяв дужку, перелив вміст до банки. Поставив на землю. Вернувся. Вона лежала сама. Затискала щось у долоні й, напевно, думала про свого доброго Бога. Іншого, ніж його.

Він повертався дуже довго. Вічність. Не боліли його ні руки, ані коліна. Не було жарко. Не відчував вітру на версі пагорба. Не зауважив дощу, який випав перед домом. Просто йшов. Знав, що щось мусило закінчитися. Може, закінчилося небо. Це дурне. Перша смерть, яку він побачив. Якщо чесно, то особи цілком чужої, бо пам'ятає Хаю як перелітного духа хати, а не як живу істоту, жильця і дружину. Не з цього світу, і, може, вона просто повернулася до своєї єдиної вітчизни. Нічого він насправді не знав. Адже й так ходив би до Міхала. Навіть якби мати йому заборонила. Я дорослий, — повторяв Юзько. Обіцяв собі, що буде молитися, але мовою друга. Щоночі безперервно, щоби довести до бездоганності, він повторяв

ці строфи мовою, створеною предивними і постійно незаними товаришами. Ніч у ніч. Їдгадав веїткадаш раба Б'альма ді в'рах кір'утег в'ямліх мальхутен б'хайєйхон ув'йомейхон ув'хайєй д'хол бейт Ізраель ба'агала увізмман карів ве'імру Амен.

Він не знає, чи була це відповідна форма. Важливо, що щира.

Весь цей рік узагалі був найдивнішим у його житті. Перша смерть, пияк, гола жінка, школа... Десятки місць, людей, подій, і він далі над усім панував, намагався розуміти, розрізняти добро і зло, ставати чоловіком, залишаючи в собі частку хлопця. Входити у дорослість значно швидше, ніж покоління після нього і покоління до нього.

• 27 •

Завжди починається циганами. Ще когут не запіє, а вони гордо, кольоровими возами знаменують свято в цілому селі. Завжди так починається.

— От лиш яку магію вигадують? Чим нас зачарують? — він ходить Малою Лопушинкою в пошуках Кароля і говорить сам до себе. — Мабуть, знову набрався. Нестерпний Кароль. Тепер бути самому останній день літа.

Він прогулюється, виглядаючи хоч когось. Навіть Грубий, якого все видно, що не дивно, кудись запропастився. Зник. Як так піде далі, треба буде вертатися.

— Ти тут!

Вхопила його за руку і потягнула за собою. Він мало не перевернувся на каменях і ямах. Поміж яток і танцівниць, які готувалися до магічного показу.

— Ну, ходи.

Він навіть не знає, куди минув день.

— Ходи, щось тобі покажу.

Через чверть години вони стояли на версі одного з горбів.

— Дивися на небо. Воно жовте. Я боюся.

Кудись поділися її пухкі щоки. Замість них виямки. Коли до цього дійшло? Характерна частина краси колишньої Юлії. Вона виглядає серйозніше. Гарніше.

— Щось тобі покажу. Мусиш обіцяти, що нікому нічого не розкажеш.

— ...

— І що трохи мене любиш.

Він дивився на неї й невпевнено покивав головою. Від цього моменту все почало для нього бути дивним. Нереальним. Весь цей час свідомо, а може, ні, він щось до неї почував. Вінок. Квіти, назв яких він не знав. Довкола запах м'яти. Не тільки її долоні. Вся лука була м'ятною. Небо далі жовте. Він лежав на спині. Трохи підняв голову, дивлячись уважно на неї. Мадонна на тлі незвичайного видовища, що розігрувалося над їхніми головами. Сонце заходило, посилюючи незвичність. До того ж нестерпно скрутило в животі. Вона зіщулена. Нахиляється і шепоче до вуха, щоби не боявся. Притулилися. Поцілунок, невмілий і перший. Вона всміхається. Він знервований. Дивно. Сказала, що буде краще, як вона ляже, а він буде повільно рухатися до неї. Заплющив очі. М'ята. Зойкнула. Затиснула ноги. Притулилися. За хвилину він подумав, що їй це неприємно. Посунувся ще кілька разів. Вона дивилася Юзькові в очі. За мить лежав уже він, а вона, наче задумана, знову заплющила очі.

— Не думай про це все. Відлинь.

Він відчував неймовірне піднесення. Потім вони лежали поруч, вона й для обранця зробила вінок. Міг би так вічно, але вона повела героя в бік мілини на Райві. Вони ходили по холодному камінні. Спочатку було боляче.

Ранило стопи. Невдовзі вона стрибала і копала поверхню води. Були цілі мокрі. Стало зовсім темно. Чулися сміх і музика.

Люди радісно прощалися з останнім днем літа. Він так довго танцював з Юлією, аж не тримався на ногах. Однак пам'ятав, що до Лопушок є куди йти, а завтра треба до школи. Цілував її. Сховатися від світу. Був її оборонцем. Відчинилася дерев'яна фіртка. Вона забігла до хати. Встигла помахати з вікна.

— Я тебе люблю.

Невідомо, котра тепер година. Все тонуло в густому чорнилі. Музика стихала. Лісом швидше. Він біг, бо завжди боявся йти повільно. Не зважати на постраховиська. Все одно, чи це птахи, чи з'яви у білих сукнях. Він обминав їх усіх, думаючи про ті хвилини. Потопав у гущині заростей. Чув сміх і плач. Тримався якнайближче галявини і Райву. Світло. Лопушки. До ліжка. Від завтра школа. Не міг заснути від збудження і гордості. На небі ще якийсь час трималося цитринове сяйво, яке не давало світла. Невдовзі його залила чорна фарба. Пригасило його сонце. У той час, коли він спав, у Лопушках відбувалося прощання з літом. Не для дітей.

• 28 •

На стіл вискочив Маречек. Сильний. Ну... Тесані дошки, вісім сантиметрів товщини. Привезені з глибини Бескидів. Його заносили кільканадцять хлопів і ставили на такі ж важкі ковбани, які треба було вкочувати, бо не було такого атлета, який самотужки зміг би відірвати їх від землі. Навіть коваль Никодим не подужав би. Кору здерли, а стільницю прибили величезними цвяхами до ковбанів. Гиблювали кілька тижнів. Конструкція на віки. Пиво

і горілка входили у дерево, як у горлянки. Маречек підско-
чив ще два рази.

— Хло, говорю я до вас, пора будитися.

Копнув у кухоль, з якого полетіли бризки золотистої
рідини прямо під ноги співрозмовників, утворюючи лип-
кі плями, до яких за якийсь час, як до найліпшої живиці,
приставали їхні черевики. Тож треба було стрибати, тан-
цювати і гуляти, аби дупа чи нога не прикріпилася наза-
вжди, бо від сидіння вже не один помер, а від танцю ще
ніхто.

— Слухайте, ми шляхта, ми шляхта, мусимо їх погнати,
бо вони нас поженуть!

Його обірвав Бартоломій. Більший і сильніший, один
із тверезіших у цьому товаристві.

— Сідай, відходиш від суті. Аж неможливо слухати.

Миколай.

— А я вам кажу, треба вернути до того, що було раніше,
почати з ними розмовляти, інакше біда, знайдеться місце
для нас і для них.

Відтепер стіл був казальницею, і всі почали його так
розуміти. Ставало щораз гарячіше. У куті й на піддаш-
ші жінки мліли від екстазу в обіймах розчервонілих пик.
Нікому не спадало на думку, щоб їх звідси забрати, що-
йно згодом вони самі знехтували цією бесідою, втікаючи
хитким кроком до своїх ліжок, аби сьогодні заснути са-
мотньо, молячись перед сном, щоб чоловіки вернулися ці-
лі і здорові.

— Я вам повторюю. Як колись можна було з ними ба-
лювати, і пити, і святкувати, і в полі робити, то тепер теж
це є можливе, і не можна ризикувати!

Пйотр спокійний, наче знехотя. Підбурений братами,
він підвівся, хитаючись на худих ногах. Справляв вражен-
ня переляканого молодика, хоч і двигав уже п'яту десятку.

— А я вам кажу.

Говорив невиразно, весь час ковтав слину.

— Випий, Піотре, ліпше тобі буде говоритися! Одним махом.

Весь вміст уже в його животі.

— Я вас питаюся, навіщо це все? Ніщо нам не загрожує. Боїтеся, бо хтось вікно вибив, хтось когось побив? Нікого за руку не злапали, а вже паніку сієте. Минеться, і забудете, як усе інше.

Закінчив. Почав новий.

— Курва! Гониш, Піотр, як два на два. Війна, курва, буде, війна! Я таке чув, чужі війська з заходу приїдуть і нас виб'ють, як щурів. Як щурів нас виб'ють. Як вошей подавлять, зметуть, виріжуть нам жінок, дітей до неволі візьмуть. Таке я чув, а слух маю добрий.

Хтось почав тихенько ридати. Інші його втішать. Наступна жінка втекла в поле. Чоловікові, який виразно був сильно збуджений, вдалося всунути руку під спідницю тій, у червоному. Вона лиш хихотіла. Це приносило їй неземну приємність, поки й він не переборщив, і залишилося стадо самців. Стадо п'яних хлопів жахливо перекрикувалося. Так було би й далі, якби в господі щось не сталося.

Зайшов побитий. Шкутильгав, а далі впав, як труп.

— Дайте йому пити. Швидко!

Ним зайнялося з десятеро чоловіків. Промивали лице, заліплене брудом і кров'ю. Давали горілки. Казали говорити. Підняли його тулуб. Ноги далі лежали на мокрій підлозі.

— Б'ють, наступають, всі, небо гримить, град паде, біжать, луплять по головах, боронити наших, до зброї, небо гримить, копають у живіт, поляки до бою, б'ють нас, небо гримить, Бог гримить, б'ють, сокири, вила брати, б'ють.

Маречек, місцевий дурник, котрий усюди бачить убивства, війни та насильство. Це нічого, що його оповідання

це є правдою. Хоч комусь чужому він міг здатися дуже переконливим. Та вони... знаємо його байку.

— Кажу вам — усюди пожар, громи гвалту, жінки в крові, голови відрубують, груди відрізають, очі виймають, кінець світу, мордують наших, небо плаче, поляки гинуть! Сокири летять замість дощу, села палають, нічого не буде, повторюю, не буде нічого.

Підхопив лисий.

— Курва, заїбати скурвих козаків, бо вони нас виріжуть, хуї усіх з'їдять, наших дітей, як якісь жида, жінок нам попсиють, дітей повбивають, кінець близько.

Атмосфера жаху закінчилася за годину. Потім усіх понесло далі. — Ну, ходи на колінка, ну, я ж спокійний, ну, будь як циганка, ну, настав задок.

— Це я, дебїле, де ти тут бачиш бабу, всі повтікали.

Самогон лився рікою. Плив потоком за двері, аж до Райву. Ріка ставала мутна і смердюча. Риби випливали на поверхню. Кидалися на березі. Вмирили.

— Аби звірята добре поводитися у стайні, треба там жида замурувати.

— Не бійтеся, я не циган, а ти хїба обісраний, як той татарин, що так утікаєш.

— А ти смердиш, як руський.

Загальний сміх.

— Жида — це цигани. Цигани — це злодії.

Пили аж до ранку. Тоді розійшлися додому. Ніхто нічого не пам'ятав. Нікому не було соромно. Так народжується Європа.

Якби Юзек був тоді там, він знав би, що тієї ночі небо пропало безповоротно.

І це сказали б йому Міхал, ксьондз, Анна, і навіть Марія сказала би. Цього разу всі були б винятково одностайні щодо оцінки реальності, без огляду на походження, статус,

погляди, бо всі як один незадоволено похитали б головою і сказали би йому втікати. І не тільки до найближчого села, але далі на узгір'я, північ, за океан, всюди і будь-куди, лиш би не бачити того, що йому доведеться побачити найближчими роками. Рятуватися. Не бачити.

ПЕКЛО

*прийшла смерть до нашого містечка
але інша ніж та яку ми знали
до якої гофнулися жінки
згадуючи собі найістотніше*
Євгеній Ткачишин-Дицький.
«XXVI. Молодик зі зразковими звичками»

• 1 •

Це неправда, що того дня вони пропустили школу. Пішли. Юзек, і Юлія, і Кароль. Усі. Зразкове відвідування. Вони сиділи в класі у той час, коли Анна декламувала вірші польських романтиків.

Пекло може з'являтися раптово, але цього разу треба було трохи часу. Кілька днів нервів і день тотальної невідомості, заки вперше за добрих кілька років трісне шкарала, яка захищала їх від зовнішнього світу. До часу, коли сповняться пророцтва, об'явлені хлопцеві на якомусь із горбів між селами, коли він котився разом з банкою для молока, запанувало щось на кшталт посту. Тепер він дивився на Юлію. Вона дивилася то на дошку і вчительку, то на нього. Того дня уроки закінчилися о першій. Вони отримали домашнє завдання. Українці мусили вивчити Міцкевича, поляки — Шевченка. Юзек вивчив напам'ять. А невідомість? Причиною такого стану речей було те, що лопушани не мали інформації про конфлікт, який щойно розпочинався. Діти знали, що це кінець канікул, натомість батьки пам'ятали про те, що наближається копання

картоплі, яке цілими днями мало бути причиною їхніх безперервних нарікань. Якби тоді запитатися людей, який сьогодні день, то, напевно, мало хто відповів би правильно. Школу закрили на невизначений час. Щільно позабивали вікна і двері. Юзек подумав, що там заховали скарб.

Візьмімо камеру і пройдімось. Укладімо маршрут, яким хочемо рухатися і старанно все сфотографуймо. Залишмо на хвилю Юзька, який іде додому, і загляньмо у вікна до інших мешканців. Чиста статистика. Не вірмо в долю. Сни не є пророчими. Те, що комусь сниться смерть коханої особи, — це випадок. День спокою також не був даром небес, бо яка ж це благодать поруч з наступними роками? Один день? Теж щось. Широка дорога протоптана так, що її можна назвати алеєю, від неї менші, різкі повороти, усі дороги ведуть до костелу, всі люди у власних домах гасять свічки пізніше, ніж зазвичай.

Бо на зламі серпня і вересня можна відчутти наближення зими. Дні ще довгі й теплі, а ночі, особливо кінцівка ночі, за мить перед світанком стають нестерпно холодними. Пара з уст, холод проникає до тіла крізь найменші щілини одягу, і туман; густий і білий туман вкриває все, разом з росю вибудовуючи казковий килим, який тримається аж до перших променів сходу сонця. Іноді Юзькові здається, що деякі мешканці його села ніколи не йдуть спати. Він бачить їх блідими ранками і перед самим сном.

Бо на завтра дивовижа. Галичина прийшла в рух. Так міг би виглядати заголовок у газеті, який повідомляє про економічний ріст, але ж у той день, коли світ дізнався про найбільшу катастрофу в історії, йшлося про щось інше. Йшлося про прискорення, але тутешнє, очима хлопця. Усе — швидше. Юзек завжди вважав, що Лопушки є одним великим сповільненим органом. Якщо хтось хоче, то збере урожай. Якщо ні, то ні. Хлоп підніметься з лави або буде

там гнити весь Божий день. А тепер? Усі копають сховки. Точнісінько як кроти. Під хатами, за стодолюю, у лісі. Великі ями. Окремі оселі. Особливі будівлі кінця 30-х років. Люди повертаються до лісу. Все відступає.

Бо невдовзі копати картоплю. Поле аж до горизонту. Збоку два вози. Один за другим. Щодня інша земля. Один помагає іншому. Допомога сусіда важлива як ніколи. Ряд людей, виставлених один за одним. Вправний конвеєр людських тіл. Нахилитися. Картопля в руці. Картопля у відрі. Картопля на возі. Нахилитися. За кілька днів у всьому селі зібрали все. Ще за два дні сховані пивниці були розсіяні по всій околиці. Бувало, що хтось випадково падав у забуту яму. Або ще двоє господарів сварилися, кому належить щойно знайдений льох. Всіх охопила параноя. Найспокійнішою була Анна. Власне, тільки вона.

Бо ксьондз відправляв службу, а тоді аж дотемна сидів біля вікна. Лампа світилася цілу ніч. Напевно, він не спав кілька днів. Нічого не говорив. Навіть коли його відвідав хлопець, випадково зайшовши на плебанію, духовник відбувся півсловом. Цитував Святе Письмо і плакав. Годі було його впізнати. Поводився так, ніби ходив у класі перед дітьми і читав їм фрагменти, котрі ті мусять записати.

Бо я знав, її смерть мала значення, недаремно померла та, що свідчила про Його милосердя. Це була нагорода для неї, благословіння, вона колись буде святою; заздрість — це гріх, але я заздрю її смерті, життю, тому, що бачила, вікові Христовому і тій винагороді, що вона не мусить бачити війни, того, як світ упав і впаде ще більше, бо одну вже пам'ятаю, а війни після себе залишають тільки найгірше, люди гірші, а тьху, бриджуся людей, Боже, вибач блюзнірства, хлопче, не дивися. Юзек сказав щось втішне.

Бо тепер хлопець бігає між столиками, кріслами з кімнати до кімнати. Мама робить так само, лиш повільніше.

Батько спокійно сидить і курить люльку. Наповнює приміщення сухим туманом. Все нагадує авангардний концерт. Тиша. Плямкання батькових губ при випусканні диму. Викрик мами. Тиша. Удар кулаком по столі. Тиша. Падіння крісла через неухважність хлопця. Тиша. Знову плямкання губ. Тиша. Плач. Тиша. Та йой, успокойтеся! Що тобі є, дивися на Юзька, дитина, а спокійна. Мама спокійною не була. Війна буде, війна! — кричить вона. Батько у війну не вірить. Він далі у фотелі, як Міхал, з віком точно стане подібний на жида — думає хлопець, і лиш зиркає то на одного, то на другого, зиркає, позирає, аби щось із цього дізнатися, але наразі каша, не так у голові, як у самій ситуації, бо підскакують один до одного, кричать, панікують, потім миряться і плачуть, і вже він не розпізнає, хто мама, хто тато, хто заспокоює, а хто сіє паніку. Загадка сама розв'язалася через кільканадцять днів.

• 2 •

Величезні, важкі й сонні машини пливли через поля на захід. Самогону. Самогону. Йоб твою мать. Російська мова калічила польську, якої додавали, щоби їх краще розуміти. Что це? Огірок? Банки з квашеними огірками. Ніяк не могли зрозуміти, як консервація туди влізла. Просто. Для них нет просто. Забирали зі собою все, що блистіло. Сервізи згрібали у мішки. Щастя мали ті, хто сховав коштовності разом з картоплею. У тебе деньгі? Давай. Нічого не хотіли дарованого. Біда тим, хто частував. Брали те, що хотіли. Уже, ти, давай жопу. Уже. Красіва. Красіва. Уже! Юбка з жопи. Люблю. Красіва. Уже. Спасіба.

Чорти, а не люди. Але в них хоч є рівність, не те що в нас, гірші й ліпші, там все то одна холера, бідна, але єдина, і це їм вдалося.

Той, хто має відповіді на все, після смерті дружини наче притих, зламався, змалів, став прозорий, а все ж знаходить енергію, щоб і в цій ситуації зуміти дати Юзькові кілька важливих порад, які мають не так допомогти йому в житті, чи тим більше допомогти його зрозуміти, як закодувати, що є хтось серед тих, кого хлопець знає, хто має іншу думку, і не обов'язково те, що побачить і почує Хованець, мусить завжди виглядати однаково. Він оцінить це лише через роки. Якби він ніколи не зустрів Міхала, то, напевно, був би одним із багатьох загрузлих в ріллі селян, які тлумачать собі життєву мудрість кожен на свій лад, вважають, що найбільшим мислителем є ксьондз, а вище від нього тільки Бог, і яка воля неба, так буде. Цього разу багато з того, що він говорив, збігалось з поглядами лопушан. Слова типу: дич, поразка, содом були на порядку денному. Хоч у багатьох випадках їх сприймали з холодною байдужістю, однак часом навіть з вигуками радості, причиною чого була, як пізніше дізнався хлопець, реакція на ставлення загарбників до націоналістичних вибриків підкорених народів.

Але змінився тон проповідей Міхала. Юзек щораз менше його розумів і лиш підтакував після кожного речення, якого й так не розшифровував. Це все, що йому залишалося. Кивати згідно головою, що ніби так, так, а насправді нічогосінько. У цих потоках свідомості Міхал доходив до такого плетива, якого Юзек просто не зможе збагнути, хоч доклав би всіх зусиль і задіяв усі уроки, отримані в жида, і так нічого не вдасться. Інші часи. Інша людина.

Дивилися з Каролем і Юлією, як вони від'їжджають. Сидячи на самотньому дереві одного з невисоких пагорбів, розташованого так, що дорогу, яка веде на захід, було видно як із жодного іншого місця в найближчій околиці, вони лічили мурашині постаті та їхні машинерії. Їх це

ще бавило. Бо незважаючи на те, що кожному з них випало запізнати трохи того, що можна назвати нелюдським, війна і її наслідки все ще залишалися буденністю з елементами гри, в яку вони легко могли включитися.

• 3 •

Але як це? Ніхто не міг зрозуміти. Війна, пожежа, кров і взагалі, хоч наразі спокій і жити можна, лиш зима приступає, що було тепер найбільшою бідною, бо кожна морозяніша від попередньої, кожна стискала все ближче до самої кості, але як це і чому, таки ніхто не міг зрозуміти. Чепурн, волосся темне і густе, зачесане набік, високий і гладкий, його черевики блистіли, і люди аж почали кланятися в пояс, так їм ставало добре, коли зустрічалися на вулиці з Мечиславом. Ніякого акценту, навіть черевики завжди чисті, і не пасував він ні Юзькові, ні нікому. Якби не колоратка і чорний одяг, які, як відомо, все ж прикрашають людину, то ніби зовсім інший світ завітав, незрозумілий, немислимий. Інституція церкви, яка єднає людей з Богом, прислала свою довірену особу, щоби допомогти втомленому Станіславові впоратися у нові часи, бо вдвох жвавіше, чіткіше, ясно, що вдвох швидше і краще. Не всім це сподобалося, хоч повага відразу була і є, але духівники так страшенно відрізняються, що лисуватий і обшарпаний Станіслав біля елегантного Мечислава, молодшого, правдоподібно, на ціле покоління — це небо і земля, синагога і церква, а його віра, що відрізнялася від віри керівництва, і випадок, який стався одночасно із першими морозами, підкреслили ці відмінності.

Але заки все так щасливо склалося, Юзькові вперше довелося серйозно потерпіти. І боліло його на повну силу. Жахливо. Він ніколи не відчував такого болю. Вдень ще

нічого. Набряк невеликий, і він якось давав собі раду. Але вночі біль переходив на інші зуби, корені, нагноєні ясна, і аж голова боліла від решток одного заднього зуба, який досі не подавав жодних ознак, бо було би зовсім інакше, якби так було, і біль зростав би поступово, можна було б звикнути, налаштуватися, змусити його якось реагувати, натомість він зі всієї своєї сили вдарив у найчутливішу точку, розходячись уже, мабуть, по всьому тілу, вже взагалі не даючи спокою. Коли Юзько притискав діру пальцем, виходили кров і гній. Він плакав. Заслинив всю постіль. Тато запевнив, що причиною є те, що він має зуби, бо сам керувався тим, що ніщо так не зберігає зуби, як невтручання до них. Батько Юзька мав великі і здорові зубиська, незважаючи на те, що навіть їх не споліскував. Іноді лиш висмоктував з них рештки їжі, що доводило маму до шалу. Це тривало годинами, ця його боротьба з шматочком м'яса, який застряг, скажімо, між третім і четвертим зубами. Тоді сидів з закритим ротом, збираючи в ньому повітря, і висмоктував, пхав язиком, дробив і шпортав кусником патичка, тільки б могли зайнятися чимось іншим, бо це не давало йому спокою і він не здатен був зосередитися на чомусь іншому, якщо той шматок курки заважав йому і збивав з пантелику.

Врешті батько не витримав нарікань і плачу хлопця і повів його до Казимира. Казимир Стшалковський був спеціалістом у цих справах. Такий місцевий цілитель. Ксьондз був для душі, а він для тіла. Щоразу, коли когось щось боліло, то ішли до нього. Часом допомагало, іноді ні, але нікому ще не зашкодив, тож ризику ніякого. Ніхто не міг розкусити, чи був він фокусником, а чи шарлатаном. Натирати очі сріблом, пити березову воду, покласти зілля під подушку, капусту на живіт — мільйон речей, які мали заспокоїти, вилікувати, поставити на ноги хворих і невіруючих.

Комірчина як майстерня з безліччю інструментів, ліжко застелене сірою ковдрою, пеньок посередині, шафки, баночки, глиняна підлога. Юзек крутиться на пеньку, а він тим часом відкриває йому рот і заглядає до нього, підтакує, хитаючи головою. Каже батькові, що нема там нічого страшного, але як дитина дуже хоче, то і він може. Виймає шклянну бутлю з міцним самогоном, трохи змочує ним шмату і запихає її Юзькові в рот, аж пацієнта тягне на рвоту. Протирає ще кілька разів і виймає з-за пазухи довгий срібний цвях, загнутий і заіржавілий на кінці, бо він вже роками служить для лікування. Юзек починає ним крутити, а тоді Казимир, постійно витираючи кінчик об ясна, викопує шматки зуба, мов малі камінчики. Хлопець перестав відчувати біль. Через кілька днів набряк зник. Цього разу вдалося. Лиш іноді, коли збиралося на дощ, то його крутило в цьому ясні, нагадуючи про колишню пригоду з нещасним зубом. П'ятірка, яка так розболілася у недобрі часи.

• 4 •

Улюбленим заняттям Юльки було прогулюватися мілкою частиною Раїву. Вона уявляла собі, як ця магічна ріка впадає до Сяну, у місці, якого ніхто ніколи не бачив, бо воно, правдоподібно, заховане за Лісом Хороброго, а там ніхто не бував і ніхто при здоровому глузді туди не подасться. А потім думки Юльки течуть повільніше, разом з рікою, спокійно, оминаючи більші міста, про існування яких дізналася із шкільного атласу, і впадає та вода, що влітку охолоджувала їй ноги, у велике море. Глибоко вдихає і мить смутку, бо мрія про те, що колись мама візьме її у подорож на північ і покаже всі ті місця, побачені очима дитини на чорно-білих фотографіях, постійно відда-

лялася, а ситуація, в якій вони незабаром опиняться, віддалить ці мрії ще більше. І цими останніми днями літа, коли ночі вже холодні, але вдень можна було епіймати велику кількість проміння, від яких старші сільські мешканці ховалися у найтемніші закапелки, стверджуючи, що від надміру світла їх болять очі й голова, вона сходила — часто гола — стрімким берегом і по гострому камінні у це улюблене місце, сідала у певній позиції, так, щоби вода сягала їй під груди, і, сидячи тут, намагалася вчитися того, про що завжди мріяла, старалася ні про що не думати. До неї не доходили ні заклики матері, щоби вона краще вчилася, бо вона мусить звідси виїхати і бути кимось, ким усі будуть пишатися, і так, як її кузин з Кракова, про якого розповідають на всіх святах, вона має закінчити медицину і допомагати багатим людям. Улюбленим заняттям Юльки було сидіти на камені так, щоби течія, пропливаючи між ногами, доскотала її і засоромлювала.

Улюбленим заняттям Кароля, коли, звичайно, з ним не було Хованця, котрий у костелі, у жида або вдома, було вдосконалення вміння вилазити на тополі. Завжди у тіні приятеля, який часто йому нагадував, щоби повернутися в шеренгу, бо перше місце завжди належить Юзькові, Кароль обнадіював себе тим, що в деяких царинах, а до таких належало хоча би лазання по деревах, він перевершить Юзька, і друг не зможе зрівнятися з ним і близько. Кароль уявляв собі, як кількома вправними стрибками, відштовхуючись від гнучких гілок, він долає чергові метри і вже торкається верхівки, взимку навіть зірве омегу як знак тріумфу, коли Юзько підстрибує щойно до перших гілляк і не може, хоча дуже хоче принаймні з честю закінчити цю битву за звання першого дереволаза в околиці. Розбуджений першими променями, він вискакував з дому, заки ніхто не дав йому якоїсь роботи на цілий день,

вибирав найвищу тополю, що росла відразу біля дороги, яка відділяла житло від пасовищ, де переважно корови, але, як каже мама Юзька, хирляві, такі, ніби зараз мають вмирати. Він прикушував губу і через кілька хвилин уже мав вид, ще гарніший, ніж з горбів. Однак неважко догадатися, що огляд місцевості з перспективи птаха, щоправда сидячого, та все ж, був тут найменше суттєвим. Набагато більше, передовсім і насправді тільки йшлося про те, що би бути у чомусь найкращим, єдиним у своєму роді, і він вже готував сили, енергію і відвагу, щоби завдати Хованцеві удару у вигляді перемоги над ним у вигаданому змаганні, в той час, коли Юзек, підсвідомо це передчуваючи, щоразу мав у голові сценарій цілого дня, в якому місця для його поразки не було. Улюбленим заняттям Кароля було мріяти про перемогу над конкурентом у будь-чому, хоча би в тому, що ксьондз похвалить його за добре застелений вівтар, але нічого не виходило, завжди він був другим. Улюбленим заняттям Кароля було складати план, як нарешті сповнити свої мрії.

Улюбленим заняттям ксьондза було проводити час із найвидатнішим письменником в історії, тобто Федором Достоєвським. Хоч він і знав російську настільки, що міг читати в оригіналі, ніколи на це не спокусився. Цілком задовільнявся виданням «Брати Карамазови» у перекладі Александра Вата десятирічної давності, яке супроводжувало його ще в попередній парафії. Коли він закінчував свої обов'язки у костелі й на плебанії, порозмовляв з мешканцями і написав те, що мав написати, включно з недільною проповіддю, бо любив поміркувати про неї завчасу, то сідав на незручному табуреті в кухні і брав до рук потертий примірник, який, незважаючи на частий ужиток і багато прикрих пригод з виливанням на нього компоту чи багатьох падінь на підлогу, далі тримався так званої

купи, не розлітаючись так, як інші книжки на полиці, бо, як переконував Станіслав, з року в рік їх щораз гірше видають, а грошей за це хочуть більше. Улюбленим заняттям ксьондза було допускати до себе сумніви, пов'язані з вірою, а тоді долати їх, бо він завжди мав на своєму боці письменника.

Улюбленим заняттям батьків Юзька було сидіти на лавці перед домом або біля вікна і критикувати мешканців Лопушок.

— Ти ба, яку-то має хустку, то вже собі придумала.

— А цей, штани йому волочаться по землі і він так до костелу.

— Ти, а та то встиду не має, вже з наступним лазить, кара Божя з нею, у пеклі буде горіти. Ложа насмішників і заслуговують медалі за дволичність від Кросна до Львова, хоча з іншого боку добре їм так разом. Він піде, понарікає з друзяками, повернеться, притулиться до товстенького тіла і засне. Вона покричить, тріпне бідаку шматою, але за мить усміхається і навіть вип'ють разом, бо чого собі шкодувати, раз того стільки в пивниці. І лише тоді, коли ніхто не бачить, Юзек спить, то і в голову поцілує, заснуть разом, так, як сиділи, в гумаках і куфайці, з руками у кишенях, брудні після цілого дня, щасливі. Улюбленим заняттям батьків Юзька є насолоджуватися найкращим часом, якого залишилося небагато.

• 5 •

Дітей обдурити найлегше, але всі вони знали, що щось не грає, щось не так, готується суцільна велика афера і хтось веде з ними гру в унеможливлення дорослішати. Так тоді дітям здавалося. Мали чуття. Вони щось задумували по кутах, обговорювали, виробляли стратегії і мали

стосовно всього власн теорії. Великого світу зрозуміти не могли, але, чесно кажучи, хто з дорослих допушан міг його зрозуміти. Світомяд, як і віра, є справою індивідуальною, важко комусь витлумачити розіграші, схеми, політику і великі злочини. Людські відчуття зосереджуються на особистих трагедіях, інші нас не цікавлять, не зворушують, не можуть змусити до рефлексії. Всі ті люди, що вже кілька днів клали гвіти до будинку Здислава, повірили, що це знак, щось, що є понад усіма великими справами, що відбуваються поза ними. Вони навіть не змогли зрозуміти, що ті важливі доювори мають на них якийсь вплив, що через кілька років одна третя мешканців буде усунена із земної поверхні, а іншу частину, настільки ж велику, вивезуть поза кордони нової держави. Важливим було чудо, яке розігралося бля будинку Здислава, від сьогодні переповненого квітами і людьми. Бог його поблагословив, у цей страшний час даймому знак. Всі торкалися до сусіда і просили поради.

Ксьондз втратив авторитет, вікно не було велике, зате Марія неймовірно красива. Першою образок побачила Вандзя Кругель. Відразу побігла до Марти, своєї кузинки, і так вони вдвох оголосили по селу це важливе повідомлення. Через кілька годин біля дому Здислава вже був натовп. Диви, тут у неї ніс, а тут око, а тут гола грудь. Це був час перших серйозних суперечок двох священиків, обоє були не в тім'я биті і кожен з них знав, що правий буде той, котрий привабить натовпі купити їхні серця, отож Здиславове диво дозволило погіяти зерно недовіри стосовно Станіслава на користь більшого визнання щодо Мечислава. Юзек з Каролем не побачили нічого. Прийшла Юлія, яка вхопила хлопця за руку, схилила голову направо, наліво і так само нічого не побачила. Здвигнула плечима і пішла кидати сніжки. Діти, втікайте, бо пошкодите Марію.

Об'явилася, щоби нас потішити, щоби сказати, що війна закінчена. Ви її взагалі не шануєте. Таємницю знає Пані наша гарна, визволить нас, а ви будете в пеклі смажитися, якщо не будете до неї молитися. Квітів було щораз більше, і сам Юзек не міг начудуватися, звідки їх тут стільки на початку зими, це, може, навіть більше чудо, ну, бо навколо сніг, а тут кольорово, як у травні. Здиславу було вже цього досить. Що зробиш, таке могло трапитися з кожним.

Станіслав гримів з амвону, звинувачував людей у порушенні першої заповіді, як на нього, то найважливішої, говорив про наслідки і нагадував про Мойсея і золоте теля, через якого було жахливо покарано ізраїлітян; Бог є у храмі! Станіслав не показувався між людьми, стежка у снігу була протоптана лише від плебанії до костелу. Голова опущена, незграбно човгає черевиками, замислений, іноді над книжками. Щоденно відправа за вітчизну, постійно за Марію, але не ту, що з вікна, лиш із Ченстохови. Він сам відчував потребу чуда, але не брутального, викликаного випарами жиру. Його уявлення про служіння зверталось до постаті краківської монахині, котра померла менше ніж рік тому, а не до осадів на вікні, в яких решта вбачала зображення матері Ісуса Христа. Зовсім інакше Мечислав, спочатку осторонь, правив службу кілька разів на тиждень, ніколи у неділю, почав зустрічатися з людьми біля знаменитого будинку, втішаючи їх і кажучи, аби були добрими одне до одного, тоді точно отримають потоки ласки. Люди підтакували, вбачаючи в ньому опору.

Теж собі знайшли — тихенько сміялася Анна. Підсміювалася собі, проходячи поблизу. Сама вона, незважаючи на хрищення, і то в досить пізньому віці, не вірила в жодного Бога, а кожен вияв віри був для неї доказом загумінковості цього краю. Вона, однак, ніколи не наважилася на відкриту критику чи тим паче насмішки над звичаями

лопушан. Зиркнувши одного разу понад головами вірних, вона розгледіла там, як і Юзек, радше портрет Маршала, а не святу діву. Якби ж люди знали мою думку на цю тему, ех, краще не казати. Тож вона прикривалася чорним волоссям, мов хусткою, і проскакувала до свого помешкання, не бажаючи випадково сказати щось невідповідне до настрою натовпу, який керувався виключно емоціями. Натомість у костелі ті ж слова: Марія є у храмі. Роками та сама і не потрібно їй з'являтися у вікні пана Здислава. Бог усіх вас громом поб'є.

Було видно, що Станіслав поволі віднаходив силу й охоту до боротьби за душі.

— Кажу вам. Будете горіти в огні! Перестаньте молитися до шиби. Я вас благаю.

І так з дня на день і не дозволяв Мечиславові казати проповідей, хіба лиш сповідь чи перше причастя, що молодшого священика трохи поставило на місце. У костелі щораз більше людей, і навіть Анна прийшла туди з поваги до пароха, що, зрештою, не виправило їй репутації, бо якби зі всіма, з хусткою на голові товкла ті молитви під стіною і вікном Здислава, то, може б, і помогло, стала би своєю, не іншою, затаврованою, як досі, заразою жидівською, тобто польською, і все із-за того поняття віри, яке вірою давно перестало бути. Йдеться про польськість і зміцнення її символів, котрі проявляються у найбільш абсурдних мотивах.

Бо що з того, що Марія в костелі, вона радше є в Костелі, через велику «К», який творять вони, вони, зібрані там зимовими днями і навіть ночами, для яких Бог Богом, та все ж вітчизна і кордони і нація, а їх має вона пильнувати, бо берегла Варшаву і Польщу, Ченстохову, Відень і Європу, то й тепер допильнує, бо ж це тільки маленький городчик Господа, то що то для його Матері легеньке впо-

рядкування цієї грядочки, вирвати пару бур'янів, виполоти, щоби ружі і братки росли здорово. Це ж день роботи, навіть ні, кілька годин, руки вмити і спокій на віки. Так тоді в це вірили і, може, далі так вірять дотепер.

— А ти підеш нині до жида по молоко.

Жорстокий жарт! — власне так подумав би хлопець, якби його розуміння світу було на дещо вищому рівні. Можливо, навіть абсурд, але ясно, що він не знав, що означає той «абсурд», і з усієї ситуації до нього дійшло тільки те, що незадовго перед тим, як йому — от-от — виповниться п'ятнадцять років, коли не бачив Міхала від ранньої осені, раптово, ні з того ні з сього, бо їй захотілося, бо іншого пояснення нема, Юзек мусить знову долати цей знаний напам'ять шмат дороги, взимку.

Замети до кісточок, колін і стегон. Кожен крок непевний. Стежок нема, гладка поверхня, білі горби, трохи дерев і худа тінь, одягнена в кожух, загорнута у шмати, підпираючись металевим бідном, хоч і роками ходить цим маршрутом і вже дещо сильніший, та все ж буде сунути принаймні вдвічі довше, бо його затримує цей мокрий і важкий сніг, і проклинати треба того, хто назвав його пухом. У пункті призначення той вітає його, на щастя, сердечним усміхом, він такий самий, як під час колишніх візит, з вигляду зовсім не змінився, ніби Міхал законсервувався і буде вже завжди так виглядати, живий образ, який лиш трохи припаде порохом, втратить барви, а поза тим жодної морщини, ані одної, такий самий, до деталей, весь Міхал, жид, котрий знову залишить його на ніч, оскільки не відпустить Юзька, коли так швидко темніє.

Переконавшись, що старий пішов спати, хлопець розвісив промоклий одяг над піччю у темній кімнаті. До того ж душній, бо Міхал, відколи хлопець його пам'ятає, не любив холоду, а самотність, на яку став приречений

віднедавна, викликала в нього потребу перебувати у приміщеннях затишних, безпечних, як за піччю, наче був поруч з кимось. Обдурював себе, починаючи від перших осінніх днів, коли холод, проникаючи крізь нещільні вікна, нагадував йому про його життя на самоті. Незважаючи на сильну потребу бути з кимось, він не присвятив Юзькові багато часу, вважаючи, що хлопець, мабуть, мучений цією нещасною мандрівкою, і поговорять хіба що вранці.

А тієї ночі з'явився гість, якого наш герой вже не бачив цілу вічність. І цей гість не був би собою, якби не почав відразу з прочухана. Сидячи на краю ліжка, інфантильно махаючи блідими ніжками і делікатно погрожуючи вказівним пальцем, вона почала свою поему:

-- Це ніби має бути мій портрет, фе -- здвигнула плечима. -- Ти бачиш мене у всій пишноті, всю мою красу, як я рухаюся, говорю до тебе, докладно спостерігаєш за мною і вже не перший раз мене бачиш, а дозволяєш мене так представляти. Зганьбили мене там, що ніби я маю таке грубе лице, таке несиметричне, та ще й на шибі цього хитрупа Здислава, котрий думає, що як покаже в костелі свою мансарду, то ми нагорі простимо йому гріхи і він буде собі на хмарі дупу вигрівати. Мрії відрубаної голови. А ти на дупі, за перепрошенням, вже тепер, і нічого собі з того не робиш? Гмм. А я, здається, жодній дитині стільки часу не присвятила, як тобі, й очікую від тебе лояльності, ну, бо принаймні стільки можу отримати.

Юзек дивиться мудро очима, немов пес на господаря, і не може навіть покликати Міхала, бо знає, що тоді Пані зникне, а жид його обзиватиме диваком, і він собі тільки цілком зашкодить і вже цього виправити не вдасться, тож, опустивши голову, як учень, що нічого не знає біля дошки і залишилось лише каятися, він зиркає нехотячи на її білі ніжки і слухає з щораз більшим жахом, що має взяти, як

Давид, камінь у руку і раз на завжди припинити весь той вертеп, що замутив людям голови і віддалив народ від неї, правдивої і єдиної.

Юзек прокинувся з гарячкою, а над ним уже Міхал виголошував літанію, що треба було на себе уважати, і він догрався з цією неповагою до природи, Бога, і зрозуміло, що як майже цілий день брести заметами, то таке добром не може закінчитися, і він отримав за своє, і має лежати, не вставати, хоч би до моменту, коли спаде гарячка, яка адже є поганим знаком. І поки хлопець так лежав, розмірковуючи над завданням, дорученим йому гарною жінкою, яка сиділа зі звабними ногами на краю ліжка, у селі розігралася перша серйозна сварка між капеланами. Сварка неабияка, хоча ніхто не був її свідком, ніхто нічого не бачив, не чув, але що не почувеш, до виггадаєш, і в цілих Лопушках аж бурлило від чуток, що між ними погане діється, і вже точно не буде краще, хоч часи недобрі і їх повинні турбувати важливіші речі, а не суперечки про питання віри і потреби чуда.

З гарячкою, хоч і меншою, натомість у гігантських кучугурах, у теплому кожусі, який цілу ніч висів над печею, іде Юзек, обдумуючи план з марева. Хоч він і відчайдушний, але звідки може знати, чи чинить добре, яка Мати Божа справжня, а котра лиш вдає святу непорочну діву, і які наслідки його чекають; згорить на купині, закидають його камінням, виселять до лісу, зідруть шкіру, і всі ці речі громадяться в голові, викликаючи гусячу шкіру, сильніше серцебиття і стискання шлунку.

Банку він залишив удома, перечекав до сутінків і виглядає, присівши за плотом біля садиби Здислава, коли звідти повернеться до своєї хати остання намолена людина, погасить світло, докине до печі і після молитви скаже добраніч усьому світові і Богові. Для нього це тривало цілу вічність, холод натискав у задницю, вітер шмагав

по вухах, аж вони стали червоними, як у дідька, не кажучи вже про ноги, якими він взагалі не міг поворушити. Але завдання є завданням, а що буде потім, побачить, можливо, так виглядає мучеництво, трохи смішно, дещо страшно, бо Юзек, хоч і часто бував у костелі і міг би з пам'яті цитувати святі книги, та не знав жодного святого, який таким чином покинув грішну землю. Він вже уявляв себе у цій агонії, як його з бурульками, які зробилися йому зі шмарків, червоного і нерухомого, як брила леду, бовдура у кожусі, немов Діда Мороза, заводять у небесну браму під акомпанемент труб, на яких виграють сонми ангелів, а гарна Пані пригортає його до свого лона, розігрівачи змерзлі кінцівки Юзька, який з цього часу увійде до святої варті і разом з іншими героями християнської релігії буде дивитися на всіх знайомих, коли вони навіть не будуть про це знати.

І — бах — поглядає з хмарки на тата з мамою, як вони на старості літ роблять свинства під ковдрою, бо холодно, і він регоче, аж на повний голос кричав би на них, щоби нагадати їм про одинака, який трагічно помер. Бабах — з небес каменем у Рудого за роки переслідувань, і за мить дивиться на голу Анну у всій красі, бо це не гріх, раз він сидить тут зі всіма постатями з підручників і замість того, щоби з ними грати і співати, оглядає світ, оглядає Лопушки, бо інший світ його не цікавить, він йому ні до чого, і так уже буде вічно, завжди, і лиш чекати, поки його відвідає решта і разом з ним будуть далі спостерігати за історією світу, бо часу більше ніж вдосталь, аж їм боком вийде.

Ця думка так зіграла хлопця, що він перестав думати про холод і тривання годин. Спілкування з персонами, яких він знав тільки з розповідей, з їхніми незламними посталями, зачарувало його настільки, що він мало не проспав всієї акції, котру мав здійснити цього вечора.

Пробудившись від сильного вітру, він усвідомив, що не має при собі ніякого каменя, натомість його руки без рукавиць були штивними і викривленими, як галуззя. Це нічого, мотивація величезна, навколо нікого, він встав, щоби перевірити, чи точно нема нишпорок, які були б перешкодою до його святості, після чого знову присів, порпаючи тими перемерзлими на лід руками у твердому втоптаному снігові, шукаючи відповідного знаряддя. Він вже навіть не відчував пронизливого холоду, який спочатку паралізував його так, ніби під нігті запихали тисячі голок. Однак все намарно, бо він ні на що, крім твердого снігу і землі, не натрапив. Нерви відступають, холод повертається, Юзек ходить вдовж огорожі, думки ходять по голові Юзєка. Роби щось, роби, комбінуй, як кінь під гору, дурнику. Він відриває шмат льоду з-поміж щаблів і з усієї сили кидає ним у вікно. Гуркіт, тріск, шкло на шматки, розлетілося на всі боки.

Скільки нервів і думок мордувало тієї ночі хлопця, ніхто не відгадає. Я дурний, дурний, дурний, що я за один, що таке наробив — говорив він, як потовчений, що здається у цьому випадку добрим порівнянням. У гарячці, марячи, то розкриваючись, то накриваючись грубою периною, він пролежав добрий тиждень, аж мама почала молитися в костелі за його здоров'я і оголосити наміри в ім'я цього, щоби весь костел міг бути з нею солідарним. За цей час квіти зів'яли, їх вкрив лід, а Здислав, хоч і мусив вставити нову шибу, дякував небові, що це вже кінець. Полегша.

Пані після того всього він не побачив. Навіть тоді, коли марив. Натомість Кароль розповідав сільські плітки, хоч загалом, як хлопець, зневажав їх. Бо щось таке він чув, але сам не бачив, що Юлія когось собі знайшла, оскільки Юзек ще не зрілий, воліє з хлопцями, а не з нею, і часу має багато, але тільки для себе. Юзек почувався не надто

ображеним. Може, через гарячку, яка паралізувала також і слух, і шкода розповідей Кароля, присмачених театральними жестами, коли Юзек чув кожне п'яте слово, третє речення або взагалі нічого.

Нехай Юлька бігає з іншими, за іншими, за нею, перед нею і як собі хоче, тепер це щойно почнеться, то краще дівчини не мати, бо лише проблема, дбати про неї і переживати, краще про себе, і мати ще з цього трохи забави, а дівчата, як відомо, уміють зіпсувати кожну забаву.

• 6 •

Через городи, серед вибухів, гуркоту, спалахів, гаму, свисту, гублячи чоботи, в калісонах, що смішило сміливіших жінок і засоромлювало добропорядних. І вони не знають, що сміх цей іще вилізе їм боком, буде відгикуватися майже чотири роки або й довше, у деяких випадках ціле покоління, і їх аж заткає від пустого сміху, насмішок, па-па на добраніч, до побачення, до ніколи, назавжди, до скорої зустрічі, незабаром, за кілька років, на забій, до сраної смерті.

Майже всі, злагодженим хором на чолі з Вандзею, пов'язали цю подію зі з'явою на шибі, яку тепер називали Здиславовою з'явою, бо цей знак відразу охрестили найважливішим, який тут коли-небудь ставався, і вони вважали, що власне тоді було предвіщено (лиш ніхто не був здатний цей знак зрозуміти) таку швидку втечу росіян, що аж дехто її звичайнісінько проспав на світанку. Зрештою, за півтора року, які розділяли ці дві події, абсолютно нічого не відбулося. Ніхто не вмер, нікого нікуди не вивезли, ніхто не народився, не одружився, страшенно нудно.

А тепер? Поспішно, залишивши купи одягу, і діти кілька днів ходили у цих завеликих мундирах, поки їх до-

рослі не оброзумили, що це небезпечно, бо такі забави по-нахують національною зрадою — чого доброго діти почнуть говорити по-російськи, і ревно молилися, палячи в печах червоними зірками, щоби такого більше ніколи не було.

Навіть вандалізм, більше, злочин, націлений у християнську святиню, Божу Матір, непорочну Діву Марію, розбиту на дрібний мак бандитами, іновірцями, точно українцями або жидами, бо хто з хрещених у старому костелі й вихований від маленького під патронатом імені, наданого йому при вівтарі, може наважитися на таке, хіба божевільний, але ж і таких тут нема, останній повісився ще давно, навіть ця смердюча зрада єдиної й апостольської церкви не викликала ні найменшої нотки сумніву в довірі до Матінки, яка об'явилася принаймні плямою на шибі й дозволила повірити у щось, у що цей народ вірить віками і чого потребує, щоби пояснити кожну поразку й перемогу. Зневага до героїв, першопричина в Ісусі, першому жидівському королеві Польщі, і його Матері, котрих інші народи мають за ніщо і по-справжньому кохають тільки нашу країну, правдоподібно вони з нашої землі походять і нашу полюбили, і всі пророцтва не обманюють, ми є народом обраним, сарматським і гордим, який іще підніметься й покаже свою велич усьому світові, від моря до моря, і всі геть, бо нема жодного, хто би справедливо заслуговав на цей край.

— Ти, відвернися, але вже! А найліпше вернися в хату, бо це не для дитини!

Він ще встигав побачити гонитву маленьким подвір'ям за куркою, яка сто разів виверталася, тоді мусив утікати до хати, бо більше йому не можна було бачити. Кожного разу незмінно, відколи пам'ятає, суботній ритуал забивання курки на обід наступного дня був для нього великою

загадкою. Йому неохоче дозволяли гнати майбутню жертву по загороді, але дивитися, як відрубують голову, скубають і патрошать, хлопець не міг.

Його оберігали від цього видовища, наче позбавлення життя тварини, яку, зрештою, вирощували для того, щоби їсти її м'ясо, перед тим зваривши з неї жирний вивар на недільну учту, могло незбагненим чином уплинути на психіку хлопця і зробити з нього убивцю чи вар'ята, точніше обох нараз. Тож як тільки хтось із батьків, а в цьому випадку існувало рівноправ'я, починав ганяти за куркою, що, якби забрати затиснену в руці велику сокиру, виглядало радше комічно, ніж страшно, Юзек мусив відійти на безпечну віддаль, яка дозволяла йому далі жити у бездоганному, на думку батьків, світі дитинства.

У світі, в якому натомість знайшлося місце для іншого типу птаства. Зо хвилину він подумав, що Міхал і його, напевно, ошукав, і досить відвернутися, як цей сірий разом з білим полетять прямісінько до жида, і комірка залишиться порожня, шкода праці, тільки гівно прибрати, сморід вивітрити і віддати комірку татові, який сховає там решту інструментів. Він, ридаючи, ніколи в житті до нього не вернеться, хоч би мама батогом гнала, бо як іти до такого дурисвіта, яким є старий Міхал.

Однак, о диво, після трьох днів невипускання голубів — так, на всяк вигадок — ці втомлені сидінням у тісній комірці зробили три кола навкруг сусідської стодоли, цілі та здорові повернулися до облаштованого тут житла і навіть не думали про втечу до справжнього власника ген далеко. Тоді хлопець у крик, радість, стрибати, аж мало не падає з тієї драбини, і він має хіба більше щастя, ніж розуму, що досі ще нічого не сталося його здоров'ю.

— Ей, ти так у них не закохуйся, поможи мені смагу наверх перенести, бо треба заробити, поки можна.

Він іще хвильку на них — і до роботи. Коли вже про щось думає, про решту забуває.

• 7 •

Трупарі. Костюхи. Чорні. Гітлярі. Штивняки. Управителі. Прізвиськ безліч і всі влучні, а костел потребує ремонту. Вони вказали на подірвані стіни й заржавілі рами у вікнах. На погано відреставровані декори та помилки попередніх ремонтів. Хто з лопушан міг припускати, що загарбникам сподобається стара розхитана святиня. Незнаними, однак, є рішення Божі, а тим паче забаганки стражів порядку силоміць, які не говорили по-польськи.

Почалася реконструкція. Лопушани мали можливість доставляти матеріали навіть зі Львова і Станиславова. Все почало виглядати, як за дитячих років Юзька. Ніхто не думав про вбивства. Усі в поті чола старалися, щоби було краще, ніж колись, аби стерти кілька темніших сторінок і суперечок, котрі мали місце. Хоч вони не були небезпечними, були вже тільки спогадом і застереженням на майбутнє. Це було як горня студеної води. Це було навіть як копняк лівому селянинові, який смажиться у серпневе сонце при польовій дорозі. Вибити йому з рук кухоль пива, поставити на рівні ноги і набити йому морду, аби зрозумів, що не живе на землі для себе. Кожен. Навіть ті, котрі зовсім нічого не вміли, працювали як один великий заклад, де від кожного щось залежало, де кожен важливий, де без одного елемента все завалиться й перестане існувати, всю цю будову шляк трафить. Здерли підлогу та оголили камінь, який вичистили до блиску. Помалювали дерево, замінили кілька лавок, обрамували образи, посклеювали скульптури. Врешті рушила процесія подяки. Українці дивилися із заздрістю. Їхній храм далі стояв покалічений військами

зі сходу. Після відбудови костелу почалося. Діти сюди не приїжджали. Закрилися по хатах. Новий порядок.

Порядок, який почався з організації постерунку, перевернув життя мешканців догори ногами. Дім солтиса, найгарніший у селі, перетворився на фабрику законності й непорушних принципів. Сам він з того часу мусив оселитися у спорожнілому кілька місяців тому будиночку біля залізничної станції. Одному з багатьох, які невідомо чому втратили своїх власників. Ніяких тіл, крові, винесених речей. Вічна відпустка в іншому кліматі, у тюрмі без ґрат, в існування яких довгий час ніхто не вірив, без імен, національності, усі рівні, бо так захотів цісар. Натомість тут ієрархія позначалася на кожному кроці. Неважко було здогадатися, хто високо, а хто є ніким.

Довгі плащі — це Юзек запам'ятав передовсім, це найперше кинулося йому у вічі. Гладка поверхня, рівні шви і симетрично розміщені гудзики. Хованець разом з Каролем підглядав за ними від самого початку, від перших днів канікул, як тільки після втечі росіян вони появилися у Лопушках та інших знаних хлопцеві селах. Черговий раз поневолені, але не так, як їхні батьки, бо тоді хоч і неволя, але її дуже тепло згадували, незважаючи на бідність, голод, хвороби; і донині недалеко звідси руїни, що свідчать про колишню потугу цісаря і його великого королівства. Ці зовсім інакші — шик, повага, жорстокість.

— І треба до них якось пристосуватися, з цими хоч поговорити можна, по-людськи говорять, не те, що та дич зі сходу.

Станіслав дивиться з недовірою на Мечислава і на його ясні очка, які з кожною хвилиною нагадували іншу людину, котрий після сказаного слова уподібнювався до мольєрівських антигероїв, коли, потираючи руки від упевненості в собі, пробував схилити на свій бік найбільшого ворога.

Однак парох далі зберігав стосовно вікарія холодну дистанцію і цього разу так само обірвав його на половині, вважаючи, що спочатку треба все обдумати, а вже тоді діяти.

• 8 •

Того дня їхній духівник читав фрагмент із Книги Виходу. Читав у власній манері. Безпристрасно і на одному диханні, відповідно виважуючи слова, підкреслюючи найважливіші, щоби його відповідно зрозуміли: Якщо хтось так ударить когось що вдарений умре повинен сам бути покараний смертю а якщо хтось дійшов би до того що ближнього убив би підступно відірви такого навіть від мого вітця аби покарати на смерть хто би вдарив свого вітця або матір мусить бути покараний смертю око за око зуб за зуб руку за руку рану за рану. Натовп витріщився на нього і вбирив усе, як вата. Кількадесят чоловіків, жінок і дітей. Слова смерть і кара повторялися щораз частіше. Юзек тут не вперше. І українці були тут завжди. Принаймні так впливає з розповідей, бо ніхто не пам'ятає, щоби було інакше. Не міг сказати по-українськи ані слова, але, наслуханий цієї мови, він розумів абсолютно все. І з їхніми дітьми в класі, їхні батьки разом із його батьками на відправах в обох церквах. І торговиця, луки, усі банальні й сентиментальні історії, які можна безконечно додавати, хоч вони завжди мають одну і ту саму мету: здійснення аркадії.

І хоча це ніколи не була ідилія, проте все, що з хлопцем було, в порівнянні з тим з тим, що буде, а ще додавши таку очевидну річ, що діти завжди все перетворюють у казку, робить той час винятковим і безгрішним до самих кісток. Та навіть якщо взаємне підняття духу іноді

й закінчувалося рукопашем, ніщо не змінить факту, що між ними все було добре. Здається, раніше до одного класу з українськими дітьми не ходили. Їхня присутність під крилами орла і поглядом Маршала відбулася без їхньої волі, та все ж вони під шумок швидко пристосувалися. З дітьми інакше, вони не завжди беруть взірець із дорослих, навіть коли б це був час позірною спокою, кількарічного затишшя перед бурею. Люди дійсно допомагали одне одному і не зважали на мову, поза політикою не було ерархії. Вулиці розділені справедливо, поділи встановлювалися самі й виникали виключно з огляду на зручності життя поруч, тож вулиця Руських — це ніяке не гетто, а лише доказ багатоманітності.

І не треба було більше псувати. Хоча чи доброю ідеєю є відсутність кордонів? Напевно, навіть гіршою. Дивитися, поки з тієї любові подушаться до смерті, бо не важливо, чи кишки вилізуть від обіймів, чи від серпів. Картопля, брак хліба і голод, котрий ще довго буде даватися знаки і мав би зрештою поєднати людей будь-яких національностей, проте сталося інакше, і ніякого впливу на спільне формування позитивних реляцій він не мав. Бо так є завжди, що після вигуків спільної перемоги, коли всі між собою миряться, надходить амнезія.

• 9 •

Цей проклятий час. Цей рівномірний біг стрілок, що доводить до божевілля мешканців Лопушків, які цінують передовсім відпочинок. Щось, що не відрізняло їх від решти мешканців Галичини, від Збаража до Кракова, від Сокаля до Нового Таргу, тих, що мешкають над Сяном і Бугом, із сіл, назви яких нічого нікому не кажуть, назви, котрі не існують; зниклі, виселені, спольщені. Ті, що кажуть:

Галіція і Галичина, служать Маршалові і Цісареві, ті, що були тут завжди, і ті, які зареєстровані позавчора. Ніхто з них, з усієї цієї багатонаціональної спільноти, не вмів користуватися годинником. Галичани нехтували будь-якою організацією часу. Навіть перед поділом Польщі, коли ще ніхто про Галичину не згадував, доки ця підлегла Австрії земля поєднала кольорове розмаїття, лінивство і незважання на минучість часу були найвиразнішою ознакою цього «краю». Кому потрібні винаходи, коли є когут, дзвони, ніч і день. Узори на вікні як показник пір року, молитви в церкві для визначення літургійного часу і прохання про добрий урожай, коли вже пора жнив.

І так їх брала нудьга, що вони не могли всістися, бо з такої кількості вільного часу можна здуріти, а костел і господарка все ж замало того часу забирають. Хоч бери і пиши сатиру на лінивих селян, але ж це нічого нового, ця їхня охота до фантазування про кількість обов'язків, аж хочеться ригати і не годен слухати. Бо лиш дай їм слово, то кривда за кривдою, нема коли дупу погріти, жінка родить, пес гавкає і корові треба дати, а тут ще жнива, гній, Бог і свині. Однак люди не в тім'я биті, і якби хтось оселився тут і хоч трохи придивився, то відразу зрозумів би, з яким великим обманом має справу. Бо це яких три тижні роботи, а решта — вигадкування собі роботи, щоби не здохнути від нудьги, як пес на короткому ланці. Цвях у дошку, мітлою в хаті, гриби над пічкою, картоплю перебрати, і найліпше, якби жінка, бо чого має придурюватися, для цього на господарстві є той, хто тримає в кулаці гроші.

Приїхали й оселилися. Нестерпне тікання, і якби вони могли, то в кожному домі поставили би великі дерев'яні, менші металеві, з циферблатом, зозулею, позолочені і на ланцюжку. Підпорядкування дисципліні часу в усіх аспектах, тік-так, стій, увага, сядь, працюй, тік-так, кінець

роботи, початок роботи, робота, робота, робота, тік-так. Хоч бери і розбий їм на головах ті годинники, вони діяли лопушанам на нерви більше, ніж буття під чоботом і під прицілом. Бо жити можна під всякою неволею, лиш би дали їсти, але дисципліни стрілок вони не знали ніколи, і це було для них найбільшою проблемою. Хоч як би це абсурдно не звучало.

І це, мабуть, один з найбільших доказів відмінностей у всіх цих завоюваннях, бо в інших місцях загарбники цього не зустрічали. Всюди їх зустріло розуміння і згода, бо час — це гроші, і тільки тут щасливі на час не зважають, лише лежать, і це дивно, що австріяки їх цього не навчили за більше ніж століття. Наука пішла до лісу, так само, як повага до власності та культура пиття. Справжні галицькі лиха.

Потерта церата, збанок і дві філіжанки.

Знає пані, тобто знаєш, бо це не має сенсу, всі ці любов'язності, справа виглядає так, а радше не виглядає, ми будемо мати через тебе проблеми.

Вона на нього, нічого не каже, зрештою, вже кільканадцять днів вона поводить, як блукаючий дух, проходячи крадькома то туди, то сюди, ні з ким не розмовляючи, не впізнаючи учнів, переважно сидючи вдома, грає на скрипці і постійно миється.

— Вони полюють на жидів, бо ви — то зараза, і вони натрапили на сприятливий ґрунт, бо я не знаю нікого, хто стане тебе боронити, тож доведеться таки втікати, правда?

— Куди маю... — вона закінчує речення, стишуючи голос і переводячи погляд на підлогу, як дитинча, котре зробило щось таке, за що йому має бути соромно, і важко знайти пояснення, чому воно так вчинило.

— Будь-куди, адже не хочеш наражати життя мешканців, цих релігійних побожних людей, і їхніх дітей, котрих учила, хочеш, щоби вони віддали за тебе свої маленькі

життя, — він тягне, неприємно зм'якшуючи закінчення, так, щоби постати в її очах ще більшим хуєм.

Вона, втрачаючи ґрунт під ногами, починаючи нервово гратися руками, немов хотіла заспокоїти їх біль триманням смичка, крутить ногами під столом, кусає губи, виконує мільйони дій, що видають її роздратування.

— То що, де, як...

— Є шанс, можу тебе заховати на плебанії, там є одна кімната, зальчик для молитви, ще той старий придумав, щоби віддаватися медитації. Про приміщення ніхто не знає, бо це пивничка, вхід, схований під столом. Обдумай це, моя вимога невелика.

Він вийшов, залишаючи її прибитою і розгубленою. Ще більше сумнівів, бо вона не має поняття навіщо, в чому причина і про що у всій цій нездоровій ситуації йдеться. Анна лягла на ліжко і почала плакати. Почала смоктати великий палець, мов дитина, ридати, хапатися за живіт і згортатися у позицію ембріона, уявляючи собі повернення у роки дитинства. Згадала собі Львів і Перемишль. Жидівський дім, хрещення, зміну життя і знову позначеність, тривогу, втечу, брак утечі.

І всі ті питання: що такого зробили її предки, чи дійсно вся та ситуація з хрещенням знімає вину, але ж Бог один? Може, це не віра, може, задрість, гроші, світогляд? Лізуть їй у голову і високі теорії, і найбільші дурниці. Хотіла би заснути, ще одну ніч підряд цього не вдасться. Ще більше нервів, пообгризуваних нігтів, шкіри, потрісканої від надто частого миття.

• 10 •

Лопушанам це неможливо уявити. Їм здавалося, що простіше, легше, і попри незрозумілі й дивні для них правила,

можна буде жити, бо коли тримають за морду, то буде спокій, і якось то піде, бо вічно бути в неволі не можна і як витримали понад сто років, то з такою теж собі зарадять. Але після ремонту костелика зацікавлення чорних усім, що польське і католицьке, дефінітивно закінчилося, натомість вони почали поширювати свою любов на схід, підвищуючи статус тих, котрі раніше були цього позбавлені. А що вони хочуть разом знищити поляків, що сам диявол у цьому замішаний і взагалі біда, заграва, нам кінець — чути на вулицях, стискає у горлі, прискорює або сповільнює ходу.

— Червона?

Через два дні така сама була і в криницях. Що поробиш, у Бога не виграєш. Це кров! Справжня кров! Дізсехте блют! Гітлеряки скаженіють як холера. Вони не були так нажахані, як мешканці, радше вкурвлені, і це їхнє вкурвлення хоч-не-хоч вилилося на всіх інших. Дехто вбачав, може і слушно, кару Божу, що не міняє факту, що ситуація тривала добрий тиждень. Зібрали чоловіків і наказали копати. Працювати доти, поки не знайдуть чисту воду. У поті чола в кілька змін. Удень і вночі. Неділя з цього моменту стала також робочим днем. Копати! Справжня вода з'явилася у криниці, викопаній аж біля синагоги. Через два дні синагогу зруйнували. Відтепер ця криниця стала офіційним водозбором для тих, хто займав вище становище у тутешній єрархії. Вартові, щоби її безперервно охороняти.

Хоча цю подію, яка у випадку лопушан і так могла би здаватися дивною, намагалися пояснити цілком раціонально, бо окрім кількох голосів, які негайно викрикнули: Бог!, ще інших, які намагалися пов'язати криваву воду із Здиславовою з'явою, та таких, що говорили про кров Ісуса, все ж більшість, як запевняв отець Станіслав, не повірила у Божу природу води Райву. Тим більше ніхто не по-

в'язував чудо із щораз меншою кількістю жидів, але коли убили трьох наступних, знайдених на піддашші власного дому, науці вірити перестали. З криниці вискочила жаба. За нею друга і наступна. У всіх криницях у цілих Лопушках, Малій Лучинці і Горбах їх було повно. Вони плавали на поверхні, занурювалися. Знову лють. Били і кричали. Зібрали чоловіків. За кілька днів повбивали усіх земноводних. Усе частіше почали говорити про страшне прокляття, про небачені дива, та навіть не про наші, польські, наші рідні, з якими можна воювати і можна вимолити їхній кінець, а дивніші, чужі, інакші від усіх інших, такі, над якими сам диявол не панує, а якщо не панує, то ні Бог, ні Син його, а тим більше Мати не допоможуть.

Вона геть промерзла і, мабуть, ледве трималася на ногах. Він виправдовувався, бо тільки це йому залишалось, пояснював, як то зазвичай батьки, брешучи і негарно викручуючись, лиш би це могло врятувати життя, хай і коштом честі та гідності. Тож учорашньої ночі вона була промерзла і ледве трималася на ногах, і хіба хтось без серця не впустив би цих очей за поріг і не нагодував кашею, не постелив би, щоб накрити сині плечі, зранені ноги, обдерті коліна. Спочатку він був навіть строгий, ходив колами, потискав плечима, дивився в підлогу, казав, щоби вона собі йшла, але навіть на brutальне «забирайся» його не стало, може, вона це і зрозуміла би, бо це по-людськи, а так вона на нього, він у підлогу, як діти в клас, як Юзек і Юлія, але вона маленька і синя, а він весь у нервах. Поміж коровами, може, вдасться, а як вони дізналися, цього він уже точно не дізнається.

На землі, спазматично тримаючись за живіт, натомість інші навколо, щоби дивилися і дивувалися, якого мають святого і якого мученика будуть за хвилю мати. Він ніяк не реагував. Один витягнув пістолет із кобури — і на

цьому кінець життю. І місце нечисте, тож треба спалити, сморід горілого м'яса, на раз-два за руки і ноги — і хлопа до своєї стайні. Вона далі смоктати палець, вже хіба до кості догризла. Один українець, бо шкода людських нервів, двома ударами довершив справу, аж всі дивувалися, що дитина має в собі стільки крові, і може литися струмками, як з якогось потоку. І раз-два, знову за ноги і руки, гоп у полум'я, щоби було більше смороду, бо більше запам'ятають і, може, пересторога подіє на боязких і тупих поляків.

І ці порожні будинки, щораз більше порожніх будинків, дітям на втіху, бо знайшли собі нові сховки, хоча Юзкові ця гра у війну почала набридати і навіть стала жахати, бо в такому віці найбільші таємниці світу перестають ними бути, натомість щось, від чого його пробували оберігати, починає його втягувати з подвійною силою, бо скільки би не говорити про звикання, дозування, спробу пояснення багатьох явищ дорослими, які пам'ятають у значній мірі інші конфлікти, а діти, такі, як Юзек, ще недавно з молоком на губах, раптом опиняються у центрі циклону, дістають по морді без застережень і повчань.

Але перед цим і він у порожньому помешканні. Гарному, прибраному, в якому ніхто нічого не вкрав, не понищив, не спалив. Юлія пішла собі, а він на диво вільний цього дня і менше переляканий, бігом, як у жахах, бо щось його непокоїло, і не знає, що саме, але пішов, ішов, іде. Двері не зачинені на засувку, через вікна нічого, крім посірілих фіранок, не видно, тож заходить, але чому, пояснити не може, просто заходить, увійшов, він тут.

Холодно. Давно не палено, трохи смердить, але чисто і миски на столі, обрус постелено, черевики стоять рівним рядком, груба ковдра на ліжку і на стіні, дрова біля печі. Тільки піч холодна. Він навшпиньки, дурненький, на-

че може когось розбудити, хоч щораз сміливіший, щораз з більшою цікавістю заглядає у кожний кут, шафки, пивниці, слоїки, і вже його ніщо не дивує, і вже він знає значно більше.

— А що я маю смерті боятися? За перепрошенням, не перди, Юзьку, бо нічим ти мене перестрашити не можеш. Чутки, а я бриджуся чуток, бо не для того я стільки живу на світі, аби прийшов гівнюх із обвислими шмарками і одним реченням влаштував, що я провалюся під землю, щоби мене ніхто не міг бачити, бо смерть, взагалі хто про це знає?

— ?

— Ну, Юзьку, тут таке, ну, це скорше ти маєш боятися, як хочеш іще трохи пожити, бо мені й так забагато лишилося.

Того разу Хованець нічого не міг сказати про Міхала. Його спокій був справжній чи удаваний? Може, він не знав про все те, що діється довкола? Дурниця, як міг не знати? Усі знали, просто згодом настала амнезія, бо так легше і совість чистіша. Все ж таки того старого жида змінила смерть жінки, а не війна та її наслідки. Хлопець не здивувався би, якби він постійно сидів у тому фотелі, навіть коли до нього зі зброєю і уб'ють на місці, напевно, прийме зі спокоєм і навіть полегшею, бо до жінки ближче.

Єдиним позитивним елементом того ландшафту було повернення свободи, яку треба розуміти буквально. Ця очевидність полягала на поверненні до стану, який був кілька років раніше, коли ще ніхто не думав про школу, а тим більше про домашні завдання, запроваджені Анною. Тепер, окрім кількох обов'язків у господарстві, Юзек не мав ніякої роботи й навіть мусив обмежити забави з іншими дітьми, боячись, що своєю поведінкою він може спровокувати стражів порядку і стане черговим безглуздим трупом, доданим до так само безглузлого довгого списку.

Дві сцени. У принципі три.

Перша біблійна. Мухи і комарі. Переважно назовні, але, як говорять баби на вулиці, не трудно холерам драгувати людей у хатах. Перші — гудуть удень, залишають яєчка в незахованій їжі, спритно втікають від шмат, тріпачок і долонь, в'юнкі, як ніколи, настирливі, як ніколи. Другі — відразу після того, як втихали денні клопоти. Ще надокучливіші, але лопушани таки воліли гудіння, бо принаймні не кусало, сильних слідів не залишало, крові не втрачалося, а це цінна рідина, надто багато її пролилося, щоби тратити хоч грам, особливо польської, сарматської, нормально блакитної, бо напевно кожен часом бачить таку в собі. Рівень ріки піднявся, вода заливає господарства, розташовані нижче, болота і сморід. У корчмі «Під Когутом» дискусія. У печі тріщать дрова, чоловіків як ніколи — не лише звідси, але й з околиць, з усіх сіл, найдальших, дорослому чоловікові треба швидким кроком іти півночі, щоби до них потрапити. Справа невідкладна, у переносному і прямому значенні, найкраще було би слова перетворити у дію, бо треба вбити. Закатрупити. Загнати, згноїти, обплювати і зліквідувати, як таргана. Якщо дізнаються, що вона жидівка, то по них — це повторювалося найчастіше.

— Порішать нас усіх, як Варфоломія, усі помремо, курва, всі, і нічого після нас, ні могили, ні щось дітям залишити, аби могли жити, ну, не обманюймо себе, ми то пусте, але вони жити мусять, у найгірших часах, але мусять.

Усі зійшлися на саме такій думці. У дверях отець Станіслав. При вході пробирається крізь бесідників. З останніх сил тримається за одвірок, сідає на крісло, весь час підпирається, ніби навалилося на нього сто років, за ним

мало бути останнє полум'яне слово, і він з ходу кидає, що — так їй дякуєте?! Значить, дякуємо, бо він не може залишитися невинним, він не кращий, хотів би, але не може, обов'язок каже йому перебувати у болі разом зі всіма ними і взяти на себе відповідальність, бо він не є Іскаріотом. І далі, що вона виховала ваших дітей, вона їх всього навчила. Ви, тьху, сором, ганьба, хочете її, як пса, бриджуся вас, люди, себе теж, що допустив до цього, осудить нас Той зверху, ой осудить за це все, біда нам, тож зупинімося, поки ще є можливість.

Устав великий, як колода, чоловік, приїжджий з Горбів, чийого імені не знав ніхто, крім священика, але він потрібний, як усі, на його думку зважали, як на думку кожного, бо кожне слово цінне, найдурніше встрявання на вагу золота, тож усі прислухаються. Він питає ксьондза, які той має ідеї, бо він охоче подискутує.

— Ми завжди були до послуг отцеві. Тепер також маємо дозволити, щоби нас усіх повбивали, щоби вирізали все село, тоді різуні займуть і Лопушки, і горби, і Малу Лучинку, домовляться з гітлерівцями — і нам кінець, що тоді? Розіпнути її, кажу вам!

І тоді всі як один поставали на лавки, на крісла, майже до стелі, один за одним, як у патріотичних книжках. Натовп гримів: розіпни! І справа стала ясною як сонце.

Залишилося лиш одне питання. Упродовж наступних годин вони роздумували, хто це може виконати. Хто її уб'є, заки чорні дізнаються, що вона жила тут, коли вони приїхали, і ніхто про це не поінформував. Ксьондз не мав голосу, зрештою, хто слухає совість, коли, якщо іти шляхом, який вона вказує, означає йти кривою і тернистою дорогою із хрестом у кінці, бо за традицією до нього треба прибити того, через кого не розіп'ято злочинця, який утік. І українське питання — цих псів Гітлера, зрадників,

що під кожною владою почуваються добре, лиш би їм пообіцяти більше, ніж попередня, і вони готові зарізати, як худобину, не моргнувши оком, без сліз і поту, не скривившись.

— Я би ліпше сам, лиш би з ними не балакати, бо вони і нас нараз вирубають, коли будуть мати привід.

— Коваль Никодим! — хтось із кінця кімнати.

Гуртом скандували його ім'я. Найсильніший у селі. Не має жінки, хай собі ще скористається, хай її зірве і заріже, лиш би його не зачарувала та жидівка! Хлопи сміються. Коваль Никодим мав три доньки і багато років був удівцем. Селом кружляли плітки, що він спить із власними доньками. Не мав що казати. Остракізм відбувся давно, реабілітація доброго імені — це щось, що мотивує в цьому селі більше, ніж бутля смаги.

Розіпни, розіпни, розіпни жида!

Друга сцена. Також біблійна. Час той самий. Бо можна щось виторгувати, бо він думав, що це pomoже, в кожному разі не зашкодить, бо всі мають совість і кожен може повернутися. Сам на плебанії не всидить, хоча старший йому наказував, але він загнув куфайку на шиї — і до відділку, бо з Богом він, як і вони. Скінчилося тим, що його відправили до Бога на віки віків амінь.

Третя сцена. Гола Анна, на вигляд спокійна, але серце дрижить, бо до неї доходить все це щораз більше. Мие своє худе тіло у мисці, її ледве і невиразно освітлює полум'я свічки. Видно небагато. З темряви виринає силует, поверхня води. Покищо лиш води. І вона шурується сильніше, аж до крові й кісток здирає з себе шкіру, вириває волосся, поки зовсім не зітреться, стане невидимою, бо це єдиний вихід, бо інакше вона не втече, бо це буде кінець, і вже не тільки вона про це знає.

Далі багато мух і комарів. Ніхто не звертає на це уваги, хоч від них аж роїться на кожному кроці. Але їм у голові було щось інше, ніж третє й четверте єгипетські лиха. Никодим похитав головою, лупнув шклянку смаги й пішов у бік дому Анни починати танець. У вікні дрижала лампадка — ознака, що гніт не вигорів. Він попхав двері плечем, достатньо. Непоганий старт. Від першого удару на її лиці виступив величезний синяк, а вона, наче шматяна лялька, упала на ліжку. Справжнє танго. Тхнуло брудом і самогонкою. Однак далі йому забракло відваги. Решта нетерпляче чекає. Він незграбно скидає штани і починає здирати з неї довгу нічну сорочку. Битва душ на тілесному рівні. Звідки там взявся Юзек і камінь, котрим він кинув у вікно. Никодим немов застиг. Кінець танцю.

— Забирайся звідси!

Вона дивилася на нього оком, прикритим набряком.

— Вимітайся, поки тебе ніхто не закопав!

Вона не довго думала, вхопила, що було під рукою, і утікла в бік лісу. Никодим сів на її ліжку і роздивлявся по кімнаті.

— Яка була, відразу дала чи треба було силою? Геге, жидівки таке люблять, вони вже такі є, не треба довго проситися. Ніби такі чемні, холодні, зверхні, релігійні і все таке, а потку підсувають кожному, тільки би ніхто не дізнався.

Він махнув рукою і вийшов, хитаючись, із подвір'я, зникнувши за кілька кроків.

— Та що, жартувати не можна?

— Дай йому спокій, вхлявся, хай собі чоловік поспить.

І він не міг цього слухати? Осиротив трьох дочок? Цісів на шнурку цілу ніч? Врешті зняла його найстарши?

Дехто має докори сумління? Але він, такий суворий, міцний чоловік. Шкода його? Який би не був, то шкода, бо чоловіка завжди шкода. Ксьондз дивився на всіх з ненавистю, якої не вдавалося приховати навіть після стількох років священства. Вони дивилися йому прямо в очі й ніхто не почував сорому. Никодима поховали поруч із дружиною, ксьондз не створював проблем із того, щоби він лежав разом зі всіма, а не, як велить звичай, під плотом. А де тіло жидівки? Тіло як тіло, врешті зникне. Треба спалити її дім. Зі всім, що було всередині. Горів цілу ніч. Чорні навіть не показалися. Переважно вони не втручалися у дрібні справи села. Горіли всі щоденники, зошити і книжки. Картини і меблі. Стріляли вікна і стіни. Будували і палили зважаючи на неї. Життя. Якби визначати виразну цезуру, коли закінчилося його дитинство, то слід би було вказати саме ту ніч, коли він відчув неймовірну огиду до всіх лопушан. Це відтоді його вивертало, коли зустрів когось на своїм шляху, і якби лиш мав таку можливість, він стратив би всіх, байдуже, українців, поляків чи приїжджих. Всі за чергою, чемно в черзі чекаючи, були б знищені Юзьком. Але в кінці він здійснив би правосуддя над собою, бо чому мав би бути кимось кращим?

І весь час йому довіряв, навіть тепер, коли він іде до нього, бо не може всидіти вдома, знаючи цю таємницю, більшу від історії жида, товариські секрети чи об'явлення Марії. Таємниця більша від усіх, розказаних на сповіді, разом узятих, але його нема.

— Яка холера, — кляне сам до себе.

Заглядає у вікна, нічого. Присів на сходах і пробує все спокійно розкласти подумки, мало не до крові кусаючи палець. Вона втікла, той це бачив, але повісився, тому нікому не розкрив таємниці. Знає лише він, так, Юзек, як єдиний свідок, повинен сказати ксьондзові. Повинен?

— Я повинен?

Все на це вказує, але всі ці дні показують, що довіряти не можна навіть собі, кожна довірена таємниця може обернутися супроти тебе. Накликати на тебе громи, вкинути тебе живого до стодоли і спалити живцем. Краще мовчати, краще тримати рот на замку.

— О, Юзьку, ти тут, о цій годині, що ти хотів?

— А нічого, вже нічого, напевно нічого.

• 13 •

Ці дивні відправи у їхніх церквах тривали далі, натомість людей щодня ставало більше. Ці абсурдні проповіді, ці казання, повні крові та насильства, це підганяння тих, кого розігнати більше неможливо, бо це наче час рекордів, але кількісних, побити якісно той, який буде, вже не вдасться. Він у тих шатах, погладжуючи бороду, зиркаючи на натовп, так, щоби ніхто не зауважив, бо все ж таки це має виглядати спонтанно і виходити з серця, щоби переконувати, не обманювати вибраного на схід від Перемишля народу. І читає, читає фрагмент, якого в церквах не читають, бо навіщо. Читає про війну з мадіанітами. Юзек бездоганно пам'ятає цей фрагмент. Книга Чисел. Розділ тридцять перший.

— Сказав Господь Мойсеєві: відомсти мадіанітам за ізраїлітян. Після цього долучишся до своїх предків... Відповідно до наказу, який Мойсей отримав від Господа, вирушили проти мадіанітів і повбивали всіх чоловіків. Убили також царів мадіанітських... Тоді забрали в неволю жінок і дітей і захопили у здобич усю їхню худобу, стада і всі багатства. Спалили всі міста, в яких вони жили, і всі їхні шатра... І розгнівався Мойсей на командирів війська, на тисячників і на сотників, котрі поверталися з військового

походу. Сказав їм: Як же ви могли залишити живими всіх жінок? .. Тож убийте з-поміж дітей усіх хлопців. А з-поміж жінок тих, котрі вже були з чоловіком...

Він розповідав ще про поділ здобичі. Говорив так, щоби підкреслити найважливіші питання, щоби добре його зрозуміли. Аби не помилилися і не зробили чогось не так. Листівки на столах, усміх на лицах, руки безсоромно ви́йняті з кишень і стиснуті в кулаки, бо вже не потрібно боятися. Тепер вони сильні і з ними ще сильніші, тому пора назватися різунами, якщо не можуть бути українцями. І ниточками розходяться до домів. Але не цього разу. Знаки передаються через жести, очі, без слів, бо їх забагато. Позавербальна передача. Морозне зимове пообіддя, люди тремтять як осики. Козацька фантазія і книжки, зібрані на купу.

Двоє заходять у школу і листки, списані не кирилицею, викидають через вікна, навмання збільшуючи купу.

— Що, холодно? — засміявся один, плюнувши в лице жінці, яка стояла у першому ряді. — Розігрійся, курво, — за волосся і спиртом на волосся. — Буде тепліше, хочеш? Ну, хочеш?

Пора починати театр абсурду. Лопушани посередині, чорні з боків, зате українці всюди — це передовсім кидалося Юзькові, немов їх намножилося за цю зиму і стало більше, ніж поляків, які завжди були найчисленнішою групою в селі. Завжди тихі й пригнічені, нині стоять на сторожі порядку, і ніхто з поляків і слова не скаже, не сьогодні. Ніхто не ворухнеться. Чорні, щільно загорнені у довгі плащі, також тільки час від часу хухали на долоні й хиталися зліва направо, намагаючись поживавити кровообіг. Пора закінчувати забаву? Роздратування наростає? Може, це кінець Лопушок і їхніх мешканців? Хто знає, що збирається у східних і західних головах. А нам так не щастить, що

Бог поставив нас між ними, і це, мабуть, екзамен на буття тим цілим Христом Народів, прибитим нині до хреста до-слівно і переносно.

— Виріжуть нині нас усіх, — чути, як перешіптують-ся.

Юзек з іншими дітьми попереду, відчуваючи долоні на плечах і запах сечі за собою. Струмок тече під його но-гами, якби східна мова не лунала так шалено, можна було б чути стукіт серця кожного мешканця окремо. Це мав бути кінець, і ніхто не мав на це впливу.

— Кара за те, що ми робили, Бог нас покарає, і все, до-гралися...

Один уже підходить, щоби підпалювати. Невдало, гу-бить сірники, розсипає їх на сніг, пробує за допомогою скрученої сигарети, ясно, що неважно, і знову сірники, ін-ший різун душиться від сміху і каже підпалювачеві терпе-ливо почекати. Незграбно вибирається на купу сторінок, Міцкевич і Красінський під чоботами, сідає посередині і починає срати, рідким, напевно розчиненим алкоголем, гівном, яке розтікається по твердих і м'яких палітурках. У всіх цих небожителів обривається серце, бо замість то-го, щоби висіти на стіні, вони потрапили під зад українця, і власне так закінчується їхнє перебування на Сході. Та-кого сценарію нема і в «Королі-Дусі». Якби навіть ті про-роки вдвох сиділи цілий рік, то не вишкробали б такого розвитку ситуації, що вони будуть потрактвані саме так. Зліплені гівном і смагою, нарешті діаманти у попелі, ви-щість Норвіда.

Книжки не завжди горять однаково швидко. Особли-во зимою, коли сніг просочується у багатосторінкові то-ми і в моменті перетворює їх на брили льоду. Однак кілька літрів міцного спирту вистачить, щоби знання, поміщене під палітурку, спалахнуло на раз-два.

Цього разу вдалося. Цього разу всі живі. Але яка то до курви нендзи штука?

• 14 •

Улюбленим заняттям Кароля було заносити разом з кількома іншими мешканцями тіла жидів до великої ями, викопаної відразу за селом.

Він прокидався рано-вранці і з'являвся біля воза, яким до цього часу перевозили гній для удобрення місцевого ґрунту. На віз вантажили кількох жидів, кажучи щось про роботу на зрубі в лісі, потім кілька лясків, які розлякували птахів, і копання ям аж до обіду. Останніми живими виявилися хворі, старі, жінки і діти, що змушувало окупантів наймати нещасних поляків, щоб ті виконували найважчу роботу замість ще нещасніших жидів. Могили, які Кароль бачив день у день, викликали в нього щораз нові страхи, які найчастіше вели до такого сну, що всі ці трупи, ці тіла з діркою у голові, ледь присипані глиною, встануть і затягнуть туди і його, живцем, насипаючи йому пісок до рота, примушуючи жерти лопушанську землю. Щоразу Кароль прокидався з потом на чолі і йшов на місце страти, не дивлячись у бік цвинтаря, обминаючи його, бо він, як ніщо інше, нагадувало йому, що і його чекає такий кінець. Рискаль у руки — і знову копати, постріл — і перепочинок. Улюбленим заняттям Кароля було мріяти про спокійний ранок і міцний сон уночі.

Улюбленим заняттям Юлії було розглядати мертвих жінок, поки їхні тіла ще не заховані на кілька метрів під землю. Вона підбігала відразу після перших пострілів, коли у всій цій мішанині чи, може, застиглості, ніхто не звертав уваги на дрібну дівчинку, присідала і зиркала спочатку на обличчя, потім проводила пальцем по їхніх носах,

щоках і підборіддях, торкала долоні, розглядала біжутерію і знову вдивлялася у повіки або, що бувало рідше, все ще відкриті очі, які, здається, питали: чи це точно кінець? Отже, так маю відійти? Юлія перебігала від одного тіла до іншого, вибираючи переважно наймолодші, не спотворені сонцем, працею і жирною їжею. Які були не набагато старші від себе. Вона пестила пасма волосся, іноді приклала свої теплі долоні до їхніх холодних щік або повторювала вказівним пальцем обриси їхніх губ, немов мала намір намалювати їх перед виходом на бал. Улюбленим відчуттям Юлії було бажання навчитися малювати живих жінок. Так, щоби котрась із них сказала, як талант дівчини подобається цілій околиці.

Улюбленим заняттям пароху було вислуховувати брехні під час п'ятничної сповіді. Він знав цих людей понад десять років і досконало знав, коли вони розминаються з правдою. Тому йому не важко було розпізнати навіть найдрібніший обман, і не було дня, щоби він когось не виправив, не тягнув за язик або не погрожував, що не дасть розгрішення такому баченню. Від якогось часу, однак, він перестав цим перейматися. Закривався у дерев'яній фортеці, стукав у віконце і відпускав усі провини підряд, не важливо, що не почув усього — кожен приховував щоразу новіші секрети, у кожному кипіла жага насильства і відплати, але найбільшим безсиллям було у всьому тому і найбільше паралізувало бажання досягти свого: взяти косу і зробити порядок з одними і другими. Станіслав ховав лице в долонях та іноді тихо поплакував, вірячи й у покращення цього всього й у кінець пекла, бо скільки можна чекати повернення добра? Улюбленим заняттям ксьондза було згадувати собі колишню щирість і справжню охоту виправитися.

— А що має бути? Нічого-нічогосінько? Ой, ти, дурнику, кожного разу шукаєш якогось пояснення, але тут

якраз нічого не знайдеш, ти повинен тішитися кожним днем, випускати голубів, дивитися, як вони літають, не переймаючись нічим, і тільки заздрити їм.

— Чому заздрити?

— Як це чому? Незнанню, мій дорогий хлопче, незнанню. Такий собі голуб не знає, до холери, що на нього чекає, що є війна і гинуть люди. Він тільки знає, що повинен їсти, літати і туркотіти, еге, як тут їм не заздрити? А ми? Що нам все те знання дає, свідомість що дає — саме лиш заціпеніння і страх, що завтра настане кінець.

За всі ці роки війни Юзькові ніколи не подумалося, чому Міхалові навіть волос із голови не впав, коли всіх його братів довкола вирізали, як тих біблійних баранів. Він уже мало не вернувся швидким кроком, залишивши банку, коли почув постріли з ближньої галявини, що привернуло його увагу, і цікавість почала його штовхати в бік придорожньої частини лісу.

— Ні, ні — промовив він сам до себе, розуміючи, що щастя колись його покине. Вхопив бідон і рушив у бік дому.

• 15 •

Карнавал дивацтва й абсурду тривав аж до останніх днів присутності чорних. Іншим разом українці запали селянку і за намовою німців по черзі її гвалтували, після чого вкинули на фіру з гноем, вивозячи за село. Їх це безмірно веселило, як і наказ польському селянинові розстріляти жидівських близнючок, яких він переховував під хлівом. Той не довго вагався. Так поцілив, що стрілив довгою чергою прямо в їхні голови. Розтрощивши їх, як сирі яйця.

— Люди, трагедія, ходіть, зле діється, допоможіть, хлопці, трагедія, усі прокляті, ходіть, хлопці, прокляті.

У селі вимерла вся живність. Нічого не лишилося. Костел переповнений. Бог дивився на всіх своїм пробачальним поглядом. Відправи тривали кілька днів. Це нічого не дало. Марія остаточно втратила терпіння — так казали.

Чорні також. Декілька з них не витримали і виїхали. Треба було завезти тварин із найближчих сіл, а це завдання в тих часах не належало до легких. Якийсь час вони не висували носа з дільниці. Тепер можна думати, що вся ця ситуація була невимовно цікавою. Представники народу, який вважається пупом культури не лише європейської, але й світової, почали боятися тих самих забобонів, що й мешканці Лопушок. Певно, що Юзек сам бовся, але це все мине — і комарі, і мухи, і жаби. Чорні взялися за своє, щоб доказати, що не жартують і нічого не бояться, і влаштували справжню бійню. Поїхали до Малої Лучинки і замордували всіх циганів. Їх впіймали, коли вони намагалися втекти на південь. Кілька днів падав град. Знищив усе. А тоді густий туман. Після нього настала ніч. Чорні щезли зовсім. Ніхто, однак, не вірив, що назавжди. Тільки вибухи вдалині. Чути більше польської мови. Раси, яких Юзек під час першої інвазії навіть не бачив, але це все пройшло хвилиною. З балаганом залишилися самі, бо в когось були важливіші справи, і ніхто нагорі не подумав, що може придатися тут. І знову ж таки, чи дякувати за кілька днів спокою?

Бо росіяни ще кілька днів із танками в селі, і харашо, і бюджет всьо, бюджет небо і навіть мама бюджет. Чи вони раділи? Трохи так, бо то полегшення, коли сто п'ятдесят, і трохи собі накрали з домів, у яких вже нікого, і у Юзька нова скатерть, тумбочка і фіранки, зроблені солідно, не так, як ті польські — дрантя, а не окраса.

Курка на бульйон, звірини стає більше, хату треба ремонтувати і допомгти іншим, хоча все йде надто добре.

у голові Хованця зазвучла українська. Він керується лиш інстинктом. Тисячі голосів скеровують його у різні боки. Біжить у бік стодоли, спиняється. До костелу, також ні. Так само відпадають курник і корчма. Ліс Хороброго? Страху нема. Ніч темна. Позад нього біблійний Содом. Однак він на мить обертається. Біжу. Серце б'ється як несамовите. Юзек біжить. Увесь тремтить. Його вивертає. Він глибоко вдихає — і далі вперед. Кілька разів шпортається на грузкій дернині. Біжить. Страху немає. Є Ліс Хороброго.

_____різанина_____

Вода у Райві світиться зеленим. Вона вся стала одним зеленим снопом світла, яке осяває значну частину лісу. Поляна рівна, як стадіон. Нема ні камінчика, вкритого мохом, ні опалого гілля, ні всохлого кущика. Це нагадувало бальну залу, взяту з якоїсь дивної казки. Зараз сюди вийдуть усі лісові істоти, котрі ховаються від світла. Вийдуть, щоби влаштувати власне, неповторне і єдине у своєму роді свято.

Біжить дівчина лісом. Зелениться її час...

Бігає боса. Русалка. Довге світле волосся розпущене на всі боки, мов на вітрі, хоч довколо тихо. Навіть гілка чи лист не здригнеться. Вона до нього. Пересувається, якби стояла на платформі, постать зближається, і погляд пронизує хлопця наскрізь. Зелені очі, як і все інше, збільшувалися з кожним метром. Її очі. Наче були частиною Райву. Райву цьогочасного. Райву цієї ночі. Важко дихає. Її груди ледь просвічуються крізь тонку тканину.

— Озброєні лицарі прогнали ангелів, і по всьому селі різанина. Пожежа. Кров.

Вона дивиться на Юзюка. Він як труп. Неживий, непорушний. Страх пронизує. Немовби він ні на що не здатний. Вона крутиться навколо власної осі, і він бачить її

стрункі ноги. Вона починає співати, а радше декламувати вірш. Танцюючи на місці.

скелі, каміння, брили і труп
бо дерева й пісок, і скелі, і гріб
пробиває година, відпускає — запізно
дівчина ноги й спідницю, і душно
довколо невісти збирається тлум
от-от надходить, і князь увійшов
проминає дерева, і луки, і кров
лякається дама і кров вже пульсує
поможіть, бо сама, я сама, допоможіть
ялівець, ще модрина; каштан, отам бук
вона утікає, аж чує — це крук
ледь дише, втікає до скель
поможіть, порятуйте, це в жилах
брунатних гупає кров
на шиї волога, це піт, а там кров
руки у ранах, не хочеться, ні!
Біла спідниця, а ноги червоні
Рятуйте, на поміч, відстаньте, примари
дівчина у лісі, назавжди, отак
Катруся упала, боїться і плаче
не плач, моя люба, пощо ті плачі
ти вже вся мокра, спідниці немає
така твоя кара, це тобі кара
кінець уже мукам, он люди зібрались
вона не боїться, не треба боятись
в чистій спідниці їй вас не злякатись
і пень вже як пень, і ліс, наче гай
знайди, любку, зараз і дай мені, дай
тепер уже Кася чекає на нього, не бійся цього,
нема вже чого...

І йому здавалося, що розмовляє з Міхалом, і розмовляє з Анною, і з ксьондзом, але насправді це була мана, бо Юзек майже збожеволів, можливо, помер, воскрес. Невідомо, коли закінчилася ніч і чи була це тільки одна ніч, може, цілі роки.

• 17 •

Він підвівся.

Дернина, мох у роті, він випльовує той мох, божкає, йому холодно і хочеться пити. Райв поруч, він п'є, хлєпче, обмиває лице, і йому стає все холодніше, як це буває на світанку, після цілої ночі на землі. Однак вибору нема. Кров на одязі, попечені долоні. Куди йти? Узгір'я. Та стежка. Лиш би це була та стежка.

Він шкутильгає, але суне, неспокійно озирючись, мов жінка Лота, як колись, коли мав таку звичку. Гора, щораз вище, ховаючись у високих травах, він тремтить, бо шок і до кінця невідомо, що і як, але страх та інстинкт наказують бігти, ховатися й уважати на себе.

Далі догори. Він щораз детальніше розпізнає місцевість. Ідея божевільна, але вихід один, тому виходу нема. Міхал стоїть на порозі. Як так? Юзько не може повірити, після того всього, як він умудрився перебути. Нічого не змінилося, ніби це п'ять років тому. Заморожений на весь цей час, перенесений з колись, бо у що інше повірити?

Однак без жодного слова впустив його до дому, завів туди, куди завжди, постелене ліжко вже чекало, він вийшов, покурюючи люльку. Юзеківі неспокійно в тому ліжку, ніяк не заснути, але й думки позбирати він не в змозі. Забагато, зашвидко, занадто мало правдоподібне це все, щоби фрагменти поєднувалися, складанка з дефектом, надходить ніч, марш із смолоскипами.

Вони знов у хрестовому поході, який недавно розпочали. Він від жаху під ліжко, дурна ідея. Одна думка — шафа! Ледве відкриває дверці, одним махом.

— Виходи, нічого нема! Вже добре, Юзьку. Ходи, зроблю чаю.

Великий стіл, Юзек із ковдрою, промерзлий і голодний. Не їсть, не п'є, дивиться на Міхала і цідить крізь зуби таким тоном, якого жид не чув ніколи:

— Про що у цьому всьому йдеться? Як це все можливе?

— Ой, Юзьку...

— Ніякий не «Юзьку» я, мені вже досить, щоб робити з мене сільського дурника, якому все пояснюють, як у костелі або школі, я хочу знати. Усе, до йоти...

— Та перестань, хлопче, маеш гарячку і краще лягай.

Тут Міхал не помилявся. Хлопець, обливаючись потом, помаленьку, хитаючись, шпортаючись об власні ноги. Все бачить потроєним, плутає сон з явою. Подушка. Сон. Кошмари, чи радше вже реальність.

Він підвівся вдруге...

...а радше хтось його підняв. Найбільше відчував пульсуючий біль у костях. Всюди повно людей. Серце гупає, немов божевільне, і залишається в такому стані, навіть коли всюди лиш по-польськи. Він лежить на темно-зеленій ковдрі. Навколо люди. Де-не-де намети. Кілька втомлених стоять колом і курять папіроси, поскручані з усього, що знайшли дорогою.

— Ну, бо знаєш, молодий, трава, гілочки і ті рожеві квітки, що ростуть над рікою. Це найкраще. Майже як справжні папіроси, бо знаєш, молодий, треба собі давати раду. На війні нема легко, а в нас тут нуль приємності — ні жінок, ні папіросів. Якась баба смагою почастує, і це щораз рідше. Росіяни крадуть смагу і відразу випивають.

Нероби. Як якийсь компот. Відразу жінки. В дім, як до себе, чоловіка в неволю і давай. Нероби, не вояки.

Він пробує відірватися від імпровізованого ліжка, але падає. Крутиться йому в голові. Нарешті, підпираючись руками, він піднімає тулуб і неслухняні, мов патики, ноги. Відчуває, що кров починає в ньому рухатися. Маю ноги — промайнула думка. Він починає ходити, дещо затуманений, між тими пошарпаними мундирами, котрі не були у кращому стані, ніж його власний одяг. Починає ходити між наметами, шургає ногами, шпортається, зачіпається за камінь, паде. Ноги знову як ватяні, а в голові стукають обухом. Нова спроба. На колінах, тоді щораз сміливіше. Вперед, туди, де люди, бо там, де вони, там життя і пояснення, яких він спраглий більше, ніж води. Уздовж ряду, утвореного чоботами. Люди стоять над порваною і пожовклою картою. Пальцем по папері, розмірковуючи про переміщення східнього народу.

— Напевно, почали від Горбів, потому скерувалися на Лопушки. Далі сідловиною, так, щоби оминати урвища і густу частину Лісу Хороброго.

Він дивиться на всіх, скрадається, спокійно пересувається під ними. Так тихо, що вони навіть не зауважили, коли він колінами топтав їхні чоботи. На мапі показані Лопушки й околиці. Зелене. Усі відтінки зеленого. Невеличкі крапки між гущавинами бору, обплетені рікою, наче стрічкою, і створені лише на карті урвища, якими були звичайні діри, з яких виступали стоси галуззя.

— Тамтешніх уже не порятуємо, але можемо їх злапати з північного боку, це, зрештою, єдиний шлях, і вони з'являться радше там, лише треба їх догнати...

— Став Хороброго! — викрикнув Юзек.

Всі моментально подивилися на нього. Погляди кількох великих чоловіків тепер зосередилися на прибульцеві.

Утікач, котрого знайшли в лісі. Один підтакує, другий прямує до Хованця, вклякає, говорить повільно і виразно, не задумуючись, як кічувато виглядає ця сцена збоку і в описі:

— Куди буде найшвидше?!

Не треба було повторяти. За кількома підказками він зрозумів, де саме знаходиться, і виклав, що коли хочуть бути у Лопушках найскорше, то мусять іти між горбами і краєм лісу. Вздовж Райву. Вони перезирнулися. Через чверть години табір було згорнено. Помарширували, випитуючи його про все так інтенсивно, що не було як передихнути.

— А звідки ти взявся, як загалом...

Він весь час відповідав на те саме питання. Що він міг додати від себе? Адже нічого особливого і нового не вигадє. Весь час та сама версія. Його тільки гризло запізнення. Те, що вже запізно. І так вони ішли вперед уздовж Райву, слухаючи і розмовляючи про це холерне запізнення.

Поруч ішов худий і лисіючий хлопець. Ненабагато старший від Юзька. Його загноєна голова ще показувала рештки колишньої краси. Де-не-де зберігся кучерик, яких колись мало бути безліч, а тепер значно більше волосся вкривало його підборіддя. Мабуть, він кілька місяців не голівся, тому борода була не зовсім сформована. Латками на обличчі виглядали місця, в яких волосся було багато, і такі, де його не було взагалі. Впродовж більшої частини дороги він не давав втягнути себе в розмову, неначе боявся, що може зрадити товариша чи принаймні військову таємницю. Після довгих зусиль, десь через три-чотири години, він почав формулювати перше речення, в яке й так втрутився старший і високий офіцер.

— Багато тобі не розкаже, бо він покруч.

Після цих слів офіцер пішов уперед, а Хованець із усе більшою цікавістю вдивлявся у молоде обличчя товариша.

— Покруч.

Його язик розв'язався, з легким акцентом, який виказував східне походження, він почав розповідати без упину і ніяковості. Говорив так ревно, ніби хтось його підмінив. Ну, і казав, що дідуся закинули в далекі степи Азії, що було нагородою за боротьбу проти царської Росії. Масові висилки і масові втечі, які рідко коли закінчувалися успіхом. Про те, як умирали всі товариші. Як забирали їхній одяг, а тіла ховали у скутій ледом землі. Як він там познайомився зі своєю майбутньою дружиною і як скурювали сотні цигарок, щоби захиститися від величезних комарів. Як на цій безплідній землі народився його батько, який після звільнення оселився в Одесі та протягом п'ятнадцяти років шукав собі польської жінки, бо почувався поляком. Як він був посміховиськом для всіх людей, незалежно від країни, і як утікав від усього цього, але йому не вдалося. Він говорив, поки дерева не стали рідшими. Ліс закінчився. Всюди панувала тиша. Вони йшли зімкнутою колоною. Кожен другий на всякий випадок тримав карабін наготові. Лопушки. Тиша. Хтось, хто зайшов найдалше, лежав перед самим лісом із сокирою, забитою у спину. Був без голови.

— Виродки! — сказав той низький і рудий.

Решта тіл укладалися у чергові стації хресної дороги. Юзек нікого не впізнавав. Єдина можливість ідентифікації тіл — це приміряти осіб до житла, орієнтуючись на те, де хто жив, тобто на скелети хатів, які ще диміли й один за одним, як будиночки з карт, розсипалися на їхніх очах.

Вони дивилися, як ті перемішуються з болотом і попелом. Кільоро не витримали і блювали. Не могли дивитися на розкидані під ногами людські органи, випотрошені тіла, які, як свині, висіли на дверях стодоли. Людей, розірваних на кілька частин. Позбавлених рук і ніг. Не могли

вже на це дивитися, але дивилися. Командир постановив, що тим, котрі хоч нагадують людей і кого упізнав Хованець — а було їх небагато, бо лише кілька домів ще стояли, а там були тіла — поставлять тимчасові нагробки. Він дивився на побоїще і взагалі нічого не відчував.

— Ходіть сюди, швидко!

З обох боків дороги, що веде до Ставу Хороброго, росли високі тополі. На них висіли, а радше були прибиті, усі діти з Лопушок. Юзек біжить побачити, хто там, раптом усе починає миготіти, як у сні. Знову перевернувся, упав, головою об корінь, побачив небо. Йому закрутилося в голові.

• 18 •

Лука ніколи не була такою гарною, як тепер. Фіалки і маки росли поруч. Дернина була неймовірно м'якою. Якби на неї упасти, то можна було б хіба що заснути. Хтось незнаний забрав усе бадилля і камені. З травою діялися дивні речі. Тут вона була високою, до половини стегна, а за момент щойно починала рости і лоскотати п'яти й пальці. Він бігає. Ніколи раніше цього не робив. По Лопушках так. Між костелом і церквою, між кріслами, між криницею і ставом, лісом і озером. Але лукою ніколи. Хіба випадково, бо зашпортався чи мусив догнати впущену банку. Він почав себе дивувати. Дивуватися тим, що робить. Він зриває маки і ловить метеликів. Дурість. Паж отримав волю, квіти кудись відійшли. Шлюб польової пари: коники дають концерт, зозульки танцюють під великим капелюхом печериці. Черв'яки дивляться. Сидять, заслонені стеблами трави, і думають, що їх не видно. Помиляються. Вони завжди були наївні. Зовсім як ангели. Але ніколи не були такими необережними, як ті.

Це вона. Вона. Далі була блондинкою, але не тією пишною дівчинкою зі шкільної лави, яка за цюмчик позволяла списати завдання. Не була певною себе жінкою зі свята, котра показала йому дорослість. Тоді, ген за світами, під зорями. На полі аж до світанку. Також не була русалкою, що бігає полем, коли довкола шаліють найбільші битви світу, але до такої була подібною найбільше. Правда, є така, що будь-яка Юлія, яку він собі пригадує, не зрівняється у досконалості з тією, котра є тепер. Цілі епохи відділяють усіх її від неї тепер. На ній сукенка з роси, яка несподівано впала на цілу долину. Зовсім як іноді у травні, коли збирають м'яту на вінки. Вона не існувала. Мала вологе, майже мокре волосся. Воно спадало на ще досконаліші, ніж волосся, плечі, які переходили у ще гарніші руки... долоні... Делікатні рожеві уста і малий задертий носик. Крізь росу можна роздивитися ребра. Мокрий живіт і дивна сукенка до колін. Видно, що вона заважала і зсунулася вгору.

Наскільки шалено він біг досі, так від моменту, коли побачив Юлію чи щось подібне на неї, якусь удосконалену копію, став, як соляний стовп. Впав на землю і лежав, як камінь. Вона, найбільша опікунка, підбігла до Юзька, непристойно нахиляючись. Не знала, що він дивиться на її груди. Зайнята порятунком. Шепотіла слова, значення яких він не розумів. Може, це мова русалок? Зблизька вона виглядала ще гарнішою. Досконале обличчя без недоліків. Її очі вдивлялися в нього, як у найбільший скарб. Він був потворою. Гноєм, не вартим помаху чи жалю. Вона чудесна. Він тримає голову на її лоні, вона не протестує. Кохає мене? Ні, це неможливе.

Вони одного віку. Якщо це дійсно Юлія, то має бути так. А все ж вона перевершує його у всьому. Ноги богині, в дитинстві вічно в синцях, були гладкі, як і її плечі. Це сон. Не знати, як довго вони дивилися одне на одного.

Боже, зупини мить, — думає він.

— Ходи, — шепотіла своїм дитячим голосом відповідей у школі.

Так, лиш цей голос не змінився. Це шепіт Юлії. Відтоді він уже був спокійніший. Може, повірився їй цілковито. Сни не можуть бути настільки точні.

Щойно вона повернулася спиною, побачив крила. Довгі, аж до землі й такі розлогі, що їх кінців не досягнути руками. Сліпучі і банально білі. Вони йдуть. Піде у вогонь. Його дитяче лице з купками сивих волосків, з яких ще не скоро буде чоловічий заріст, смішило її просто так, без причини. Може, тому, що він лоскотав Юлію цією своєю бородою підлітка при кожному доторку. Переляканий, що вона піде без нього. Відійде у цю пітьму. На всякий випадок і за виразним проханням Юзька вона схопила його за руку. Як батько. Так, цього йому достатньо.

Вони стояли над морем. Воно було велике, неказанне. Гігантський пляж, але навіть він не міг рівнятися з потугою чорної води, яка з'явилася перед ними. Затока. Вони були частиною цього краєвиду. Дно кришталне і золоте. Холодне. Пісок так само. Та краще пронизливий холод, ніж гострі скелі, до яких вони йшли. Вони нагадували цвинтар, але замість людей там спочивало все, що під час припливу змогло подарувати море. Бурштини, мертві риби, чайки, годинники, перстінці, потвори з найдальших країв, яких він пам'ятав з казок надбалтійських країн. Семиголові дракони, монструальні миші, антисимволічна здохлятина. Він подивився на неї з острахом. Юлія хотіла йти далі. Неприродно сміялася. Ніби хтось перетворив її обличчя на камінь і так залишив, незважаючи на емоції.

Не знати, коли і в нього вирости крила. Не такі гарні, як у Юлії, але були. Трохи вузькі. Малі і сірі, але він усвідомлює, що не може розраховувати на більше. Юлія

зауважила їх значно скорше, ніж він. Ініціація. Перехід архіважливого кордону, але кордону чого?

Бриз ударив хлопцеві в обличчя з величезною силою. Стояли на самому краєчку. Холодна вода допливала до босих ніг. Непорушні. Ноги сині. Вона пішла першою. Кілька метрів перед ним. Для нього вони були кілометрами. Кожен крок приводив до того, що на її ногах з'являлася гусяча шкіра, а литки ставали пружними. Вона тремтіла так само сильно, як Юзек. Хлопець не може зрозуміти, з якої причини, якщо вона ангел (?). Зі збудження, зі страху чи з побоювання за нього. Перелякалася, що його не впустять туди, куди вони йшли. Туди, де є вона. Тільки вона. Він зробив перший крок. Найважчий. Вона вабила його до себе, і ці жести позбавили його страху. За мить він відчував страшенно холодну воду. Глибоко. Кінця не видно. Перші кроки, і він не замочив ніг навіть до кісточок. Наступні — і знову нічого. Віддаляючись від берега, він набирав упевненості, що йому ніщо не загрожує. З жодного боку, і напевно не від неї. Далі тримаючись за її руку, він рухався в бік чогось, що виглядало як сонце, лишень чорне. Нічого не розуміє. Їх огорнула темрява. Це тут? Вони на іншій планеті. Так видавалося. Це точно не той світ, який він знав. Тільки поодинокі дерева. Величезні скелі й океан. Той самий? Він не знав, чи це день, чи ніч. Пішли в бік печери, де горіли факели. Там крутилися різні дивні істоти. Він їх боявся. Вона зникла. Завела його сюди і втекла. Він вирішив учинити так само. Спочатку в бік краю берега, де пісок. У результаті він почав провалюватися. Ледве врятувався. На морі втопився би, а холод скель неможливо витримати. Біжить. Біль минув. Нічого не відчував. Як уві сні. Нічого не відчуває. Ні, ні, ні!

Він кричав, заплющуючи очі. Махав над головою руками, відганяючи величезних комах, що вилітали з гроту.

Ні, ні, ні!

Він почав плакати.

Найгірше — це скелети. Стукіт кісток він чув іще перед тим, як побачив їхні постаті повністю. Вони скреготали зубами і прямували в його бік. Усе виглядало так само, всі...

Ні, ні, ні! Юлія?

Це не Юлія. Дім, він знає цей дім. Узбіччя. Вікно з видом на сад. Ніщо не змінилося. Треба лиш обрізати цю шілуню, бо пропаде зовсім. Він виходить з дому. Вона зовсім не змінилася.

— Ну, гарно. Зпізнишся на власний шлюб. Як ти виглядаєш! Уже йди митися. Вже. Без розмов.

Він заходить у дім. На стіні багато образів. При столі сидять рядком: Кароль, отець Станіслав, Міхал і батьки. За хвильку повинна приїхати сестра Анни. На столі лежить біла скатертина. Підлога напастована.

— Заграй, заграй!

Всі усміхнені, дивляться на Анну. Вона, розчервоніла, борониться як може. Врешті здається. Виймає скрипку і починає після короткого приготування, яке полягає у докладному розміщенні інструмента у найзручнішій позиції, грати спеціально для гостей. — Браво, браво!

Гості на сьомому небі. Ксьондз дискутує з Міхалом про Старий Завіт. Сміються. Розмовляють про жінок і підтакують навзаєм.

— Так, так. Дебора мудра жінка.

— Пророкиня!

Юзек не впізнає Міхала.

— Якби всі чоловіки частіше слухали жінок, світ не був би такий поганий.

Мама штуркнула Міхала ліктем.

— Тихо, слухайте ці гарні мелодії.

Усі зрозуміли свою помилку і занурилися в чудесні звуки. Люди приходять ще. Розміщаються.

Хтось піднімав його безвладне тіло. Голова була заліплена бинтами і кров'ю.

— Лупнувсья в голову, і то сильно.

Він лежить на ношах. Почувався дурнувато. Всі втомлені, а ще він на тих ношах. Насилу дають раду. Коли він вже набрався сил, то йшов, тримаючись за їхні плечі. Майже завжди зігнений. Він змирився з власним безсиллям. Через кілька днів його мають відправити до шпиталю в Перемишлі. Таке йому обіцяли чи він підслухав. Тепер поспішають за бандерівцями, бо не можна їх відпустити. Через кілька годин упіймали трьох різунів. Жінку і двох чоловіків. Кров на руках. Однак поляки не були впевнені, кому та кров належала. Вони нічим не вирізнялися, лисі, суворий вираз лиця, примружені очі, погано зшиті мундири і поіржавлена зброя. Схожі, як брати, у заболочених черевиках. Натомість вона їм зовсім не пасувала. Ніякого однострою або хоч національних символів. Високі шнуровані черевики і спідниця до колін, обидві ці частини гардеробу взагалі не забруджені, ніби ті двоє весь час носили її на руках. Нижча від решти на півголови, сорочку прикрила зацепленим під саму шию светром, а зібране догори волосся підкреслювало витонченість шиї. Вона дивилася чи то зневажливо, чи глумливо, що відповідало почуттям полонених партизанами. Як на свій вік, а була не набагато молодшою від Юзька, вона виглядала досить зріло, і її тонкість було видно лише за голими ногами між краєм спідниці і черевиками.

Група розділилася на два табори. Командир заборонив їх чіпати. Не можна навіть допитувати. Їх мають спокійно судити у Перемишлі. Все більше причин, щоб туди йти. Але не всі слухали командира. Вночі одного полоненого

прив'язали до дерева і вирізали йому нутрощі консервною банкою, залишивши так на пострах іншим.

Командир розлютився, але без наслідків. Вони йшли поміж селами, ведучи зі собою тих двох, що лишилися. Чоловік мав на собі мундир кольору вицвілої помаранчі та рюкзак, а там жмуток листівок, що закликали до збройного повстання проти поляків. У нього забрали черевики, щоби була користь хоч комусь із рядових, і йшли далі. Жінка безперервно повторювала:

— Українське повстання, Україна сильніша...

Вночі вона допомагала, а радше була змушена помагати полякам забувати про дружин, котрі залишилися самі. Кричала і плювалася. Вони теж. Казали, що бридяться. Напевно брехали, бо робили це кожної ночі. І кожного разу той самий дідько манив Юзька. Може, любив це, він не знав. Просто його будили крики, ба, найменший шурхіт, що доходив з її лігва. Він вставав і йшов непевним кроком, бо з кожним днем ставав все міцнішим, у ті місця. Щоночі їх влаштовували за табором. Там стелили листя, іноді кидали ковдру. Коли більшість засинала, троє, може, четверо витягали її за волосся і тягнули в те безлюдне і тихе лігво. Через кілька днів маршу вона мала на собі лише спідницю. Було неможливим, щоб були труси чи рейтузи. Їх подерли на клоччя ще першої або другої ночі. Двоє стерегли, і Юзек ховався за кущами. Спочатку ще хтось тримав її руки. Тепер вона не мала сил боронитися. Задирали спідницю і дивилися на худі ноги, які через хвилину боротьби безвладно падали на землю. При перших рухах вона пробувала душити ними напасника, потім вони опускалися на листя, що чіпалося до решток одягу і волосся. Її тягнули і клали ще і ще, пильнуючи, щоб не втекла. Одного разу їм не вдалося. Вона повісилася на каштані. Коли дійшли до міста, єдиного уцілілого передали — не безпосередньо,

партизани мали в місті інформатора — віддали під варту і сказали про нього, що це убивця поляків, а також і своїх одноплемінників, про що мав свідчити той факт, що його застали, коли він убивав співтоваришів. Їхні тіла поховали чудові польські вояки десь у лісі, а місця, очевидно, ніхто не пам'ятає.

— Бо знаєш, справедливість повинна бути! Їх би не засудили. Я знаю, добре знаю, що це тебе жахає, але нікому ні слова! Цить! Солдати мають свою честь. Мають також обов'язки. Вони мусять винищувати вошей. Не можуть дозволити, аби ті газдували на світі, аби гвалтували наших жінок і дочок, мордували наших братів, аби серед нас жили.

Частина третя

ЧИСТИЛИЩЕ

*цей поїзд
не від'їжджає
з моєї пам'яті*
Тадеуш Ружевич.
«Поїзди»

• 1 •

Перший образ — це сірі стіни. Всі ті відтінки, які починали розрізняти, якщо довго роздивляєшся. За кілька днів з'являється така охота гратися фантазіями, що для того, щоб розповісти собі найдивовижнішу історію, вистачає плями і діри. Залежно від освітлення вибудовується їхня драматургія. Так Юзек вигадав кілька можливих сценаріїв, які в свою чергу можна було складати в окремі історії. Вранці, коли сонце пробивалося крізь полотно, яке заміняло шиби, народжувалися найбільш сентиментальні ідеї. До обіду герої кохалися і зберігали в собі найкращі риси. Рівно о третій годині хтось помирав. Пізніше залишалися кошмари і смуток. Уранці все повторювалося. Він не боровся з нудьгою. Це слово тут найменш доречне. Окрім подушки, ідеї були єдиним засобом, щоби хоч на мить здолати жахливі болі голови, котрі, з'являючись щогодини, завдавали йому незаних досі страждань. У перші дні, яких він пам'ятати не може, болі так його спаралізували, що він майже нічого не відчував, занурившись у сон на межі сприйняття найпростіших сигналів, а пізніше було

усі погані речі самими обіймами. Ця сліпа віра в мудрість дорослих, яка, чого вони далі не могли зрозуміти, завела їх аж сюди, до польового госпіталю в найбезпечнішому тепер місті регіону. Тихеньке хлипання, яке тривало цілу ніч, було чутнішим, ніж крики цілого села. Юзек, найстарший серед них, не міг цього контролювати, але раз уже собі сказав, що йому цього досить, вирішив запровадити якісь правила. Це все, що він міг зробити для збереження хоч якогось порядку в цьому цілком роздубаному світі.

Зміни настали, коли прийшли школярі і вставили шибби. Очевидно, шиббами їх можна було тільки назвати, бо крізь ці закопчені від пороху й павутини прямокутники нічого не було видно. Але нарікати було б якось недоречно, зваживши на те, що з того часу припинилися раптові підвищення температури, що навело перший порядок у тому розгардіяші, з яким Юзек щойно постановив боротися. Він сприйняв це як добрий знак і нарешті став на ноги. Очевидно, не без труду. Одягнув на себе штани, які висіли на спинці єдиного крісла в палаті, і ненароком перевернув миску з екскрементами, густі нечистоти вилилися на підлогу. Він виглядав незворушно, і якби не гуркіт металу, ніхто б навіть не зауважив особистої катастрофи, яку в цих умовах всі й так мають десь. Босоніж, крок за кроком, хапаючись за чергові оперття, він ішов у напрямі світла коридору. Тупав по розкришених уламках цегли в бік чогось, що виглядало як лазничка. Нікого дорогою не зустрів, ніби весь персонал їх покинув. Увійшов до невеликого приміщення, де посередині стояла ванна, біля неї велика бочка з водою, а на табуреті старанно поскладано кілька шмат. Під однією стіною стояло велике, навпіл тріснуте дзеркало, але він не наважився туди підходити. Зняв штани і ступив у балію, яка вперіщила холодом металу. Він замочував шмати у другій посудині й почав

обтирати своє тіло. Спочатку делікатно прикладав тканину до обліпленого брудом і засохлою кров'ю тіла, бо легко цей нещасний камуфляж не сходив. За мить під тим утворювалося щораз більше місиво, і він відчував, як відходять зліплені, здавалося, назавжди шматки струпів, які болісно відривалися разом з волосками і зникали у спієній калюжі. Видаючи рецепти самому собі, він почав знімати пов'язку з голови. Смерділо страшенно, як під час сортування картоплі. Він зрозумів, що це гній увібрався у бинт, не міняний кілька днів. З огидою торкався долонями до свого черепа, ніби йому наказали вивчати структури тіла, що розкладається. Сполоснувся холодною водою, відчуваючи страх і полегшення одночасно. Потім вийшов з ванни і з неохотою подивився у заплямлене дзеркало. Це не був молодик, що підглядав перед сном за Анною, скорше старець, яких він багато зустрічав на своєму шляху, які вже навіть не надавалися до роботи, і їх чекала лише невідворотна смерть. Ребра стирчать, голова понівечена ранами, геніталії набрякли, шкіра лущиться, і тільки ці очі. Тільки вони лшилися такими ж. Лиш вони в цьому живому трупові належали хлопчикові з Лопушок. Він подивився ще раз, наче хотів побачити наскрізь. Уже знав, що хоче зробити. Його відправили сюди недаремно. Закрутилося в голові, і він упав.

• 2 •

Незадовго після першої вилазки, щоправда тільки до лазнички, та все ж, трохи набравшись сили, він мусив звільнити ліжко для іншого хворого, що зробив з великою радістю. Юзек отримав місце в коридорі, хоч йому здавалося, що зовсім цього не потребує і найкраще було би зайнятися роботою, будь-чим, бо він не звик лежати і через

це відчував докори сумління. Інакшої думки був один з лікарів, від якого Юзек ще й отримав прочухана, виголошеного зі справжньою злістю, за самочинне зняття пов'язки. Так чи інакше, він міг залагодити свої потреби в туалеті, регулярно мився, а пов'язка мала все менше шарів. Але найбільше він став тут цінувати їжу. З часу, коли партизани частували його м'ясом, він не пам'ятав, коли мав щось тепле в роті. Від голоду втрачається розум. Людина здатна до найбільших підлостей. Юзек поділив стан без їжі на дві частини. Спочатку їси з нудьги, а коли нема чого, починаєш нервуватися, ходиш туди-сюди, ніби в тебе забрали всі іграшки й зачинили в кімнаті. З цим можна боротися, у якийсь момент про це забуваєш, думаєш про щось інше і навіть не знаєш, коли перестаєш хотіти їсти. Гірше, коли за певний час надходить друга атака. Тоді не до жартів: починає боліти живіт, шкіра набрякає, і відчуваєш біль від найменшого доторку, пече міхур, не можеш сидіти, напихаєшся будь-чим, жуєш траву, підгнилі яблука, знайдені в саду, незібрану картоплю. Навіть її не вариш, бо як. Кусаєш маленькими шматочками і переконуєш себе, що це якийсь фрукт. Все те рідке, що тут подавали, — це справжній раритет. Хлібом, намоченим у теплій рідині, він насолоджувався найдовше з усіх пацієнтів. Старанно облизану тарілку віддавав з великим болем, бо його ніколи не покидала думка, що він усього не з'їв, і десь там, хоч це абсурд, могло залишитися якесь вариво або згоріла чорна шкоринка хліба. Він хотів допомагати на кухні, але, мабуть, хтось дочув, що Юзек замість того, щоб працювати, буде шукати можливості з'їсти більше, ніж інші.

— Ну, діти, далі, раз-два, не лінуватися, виздоровлювати, ну, раз-два! — кричав цей дивний панотець з червоним носом, наче з цирку втік. Мав на собі гігантські штани тілесно-червоного кольору і будив бреньканням катерин-

ки всіх, навіть дітей, що намагалися заснути, щоби здолати біль. Маріолек, як він здрібноло представлявся, переконував пацієнтів, спочатку переконавши себе, що він вилікує сміхом найхворіших людей. Ще більше подуріли лікарі, дозволяючи цьому підозрілому типові пхатися в палати і збурювати останній спокій цього місця якоюсь дивною мелодією, що викликала млість і бажання вчинити наступний злочин — розбити все причандалля на прилизаній блискучим кремом голові. Даремні крикі і плачі, скарги і доноси. Маріолек переконав увесь персонал, що вони є для тіла, а він для тіла і душі, тобто такий собі лікар і священник одночасно. Зі всіма вітався протяжним ДОБРИДЕНЬ, аж не хотілося виглядати з-під ковдри. Все набирало вигляду дивовижної містерії, у якій не міг вдатися абсолютно жоден елемент, що в результаті призводило до абсурдного катаклізму з клоуном у головній ролі. Бо як це інакше назвати? Війна триває, місто лежить у руїнах, українці стають щораз сміливіші, бракує зброї, довкола порох, сироти, трупи і могили, а тут з'являється хтось у кольорових штанах надприродних розмірів і пробує розсмішити когось, у кого й усмішки не викличеш. Нічого дивного, що цей виступ приносив із собою плач менших і конфуз старших, хоч і мав на меті вилікування через гру. Маріолек приходив з самого ранку, відразу після обходу, переодягався за ширмою, невідомо звідки взятою, і вистрибував, стояв на голові, сміявся, бекав, свистав, їздив на одному колесі, витягав дітей з ліжок, змушував співати, танцювати і перевертатися то вперед, то назад. Ті, котрі почувалися краще, не витримували і виходили надвір. Через якийсь час до них долучився і Юзек, який почав регулярно виходити на подвір'я, як тільки йому справді покращало, і це підтвердили лікарі.

Кілька будинків стояли неушкоджені. Були також такі, що перетворилися на цілковиті руїни. Мури, споруджені

для допомоги цісарсько-королівській армії, що зятято обороняла цю величезну колись фортецю, тепер утворювали великі купи непривітних уламків. Кілька днів перед тим, як привезли Юзька, у різних місцях старої частини міста піднімався пил після сутичок, які щойно закінчилися, і кружляв між звалищами бетону і металу. Металу, який поспішно вивозили до найближчої скупки. Цілком як після закінчення попередньої війни. Дивна мішанина, бо тут стояли, захovanі у віддалених місцях, але позбавлені будь-якої приватності, відділи, існування яких залежало тільки і виключно від дурної і сліпої випадковості. Скинута бомба, потрапивши у щось одне, розкидала цеглу і скло на сотні метрів і лиш ледь мітила ударною силою штукатурку сусіднього відділу. У будинку, в якому лежав Юзек, не було тільки вікон, що швидко виправили. Про недавні бої свідчили лише незначні тріщини на стінах і нахабний сніг, який з цікавості влітав крізь ці пам'ятки у різні закапелки лікарні, ненадовго маскуючи докази такого ще недавнього конфлікту.

Юзек не гуляв уже багато тижнів. Тепер він вирушив у великий похід, якщо порівнювати з бещадською партизанкою або набиранням сил у ліжку, коли найменший рух був неабияким викликом. Він ледве розтуляв повіки, немов уперше бачив сонце, яке атакувало його непризвичайні до сильного світла відчуття і притуплювало їх, змушуючи до втечі назад під ковдру. Але це вже не той Юзек. Надто багато змінилося в житті чоловіка. Він сів на сходи, придивляючись до навколишніх будинків, коли поруч почувся гучний чоловічий крик.

— Забирайтеся звідси! Але вже!

Ординатор гримав на двох хлопців, котрі з вродженою підступністю виносили звідси металеві подобии шин і клали їх на візок без коліс. От, два пруті, вигнуті у щось, що

нагадувало кола, кільканадцять кілограмів іржавого скарбу. Здавалося, що хлопці не чують лікаря. Завантажили те, що мали завантажити, і просто рушили нерівною дорогою в бік найближчої скупки брухту. Він безпорадно поглянув на плац, будинки, нарешті на весь простір шпиталю, не оточений ніяким парканом, хоч би тимчасовим.

— А шляк з ними! — промовив ніби до себе, але так, щоби зав'язати розмову з пацієнтом, якого добре пам'ятав від того дня, коли його знайшли під дверима лікарні. — Пару днів тому цілився у них з пістоleta, то навіть не злякалися, але завжди вертаються, що поробиш, — він уважно міряв Хованця поглядом. — Знаєш, звідки ти тут узявся? Звідки ти? Як називаєшся? — град питань, на одному подиху заданих із солдатською точністю пацієнтові, який, здавалося, нічого не зрозумів. Ніби забув рідну мову або боявся слово промовити. Лікар сів поруч і розповів усе, що відбувалося тієї ночі.

Юзька привезли відразу після перших снігів, які провіщали незвичайно сувору зиму. Він лежав на дерев'яних санях, загорнений у шмати і вкритий кожухом. Через кілька хвилин його занесли до відділу. Той, хто привіз, крім того, що не заніс його особисто, крикнув у бік лікарської кімнати, де постійно хтось чергував, так голосно, що ледве встиг непомітно щезнути. Такий хід подій наштовхував лікаря на кілька версій, але більшість він відкинув відразу. Спочатку думав, що це українські націоналісти хочуть підкинути свого, але після кількох речень, вимовлених напівпритомним, у яких годі було шукати східного впливу, відкинув таку версію подій. Його міг хтось знайти випадково і, не бажаючи робити собі клопоту, не виявив свого благородства. Це також було малоімовірним, бо кого в цьому великому побоїщі може обходити історія знаходження вмираючого хлопця. Та все ж ця справа не давала

йому спокою, бо комусь по-справжньому залежало, щоби не дати себе розпізнати, і ці побоювання мали бути сильно мотивовані. Хоч і свербів його язик, але лікар обмежив питання до того, щоби не випитувати про обставини, а перевірити, чи не ушкоджена пам'ять безіменного донедавна пацієнта. Юзек легко зумів згадати ситуації з минулого, але мовлення його було утрудненим: він забував слова і довго міркував, заки склеїв ціле речення. Лікар, котрий був тут від початку війни і мусив стати спеціалістом у всіх галузях, визнав, що це проблеми минущі, тому пообіцяв, прощаючись, що, коли Юзек нікого тут не знає, він постарается щось придумати, аби той більше не займав без потреби місця в лікарні. Коротка розмова, яку вони вели, здавалася вирваною з дійсності. На цих кілька хвилин світ зупинився. Випав сніг, якого вони не зауважили, вкрив сліди візка і черевиків, і невдовзі плац став гладкою рівниною. За мить усе повернулося до реальності. Знову бігом, вбраний, як всі тут, без поділу на пацієнтів і лікарів, бо всі виглядають однаково, і весь заплямлений кров'ю та іншими субстанціями, які знаходяться у людському організмі, ординатор скаче від відділу до відділу на чергові процедури чи огляди. Дорогою між будинками він мие руки спиртом, п'ючи переважно холодну ячмінну каву. Мчить далі і лиш іноді моргне до Юзька, що все в порядку і пекло закінчилося.

• 3 •

Війна не закінчилася — говорять люди, але те, що жити треба далі, знають краще, ніж те, що війна не закінчилася. Принаймні сюди гітлерівці вже не прийдуть — казали перемишлянці, і це їх якимось заспокоювало. Відкривалися установи і крамниці, люди поверталися додому або

займали помешкання жидів в околиці Рибної площі. З виглядом на руїни двох синагог, які знаходилися поруч, на вулиці Ягеллонській, яка колись була гордістю міста і доказом польської гостинності, що багато століть тому врятувала їхніх старших братів від навернення у західному стилі.

Шпиталь приймав усе нових пацієнтів, і ситуація зовсім не покращувалася, бо найпоширенішими причинами госпіталізації виявилися речі, взагалі не пов'язані з війною — обмороження чи поранення сокирою або пилкою, причиною чого часто було сильне пияцтво, яке стало однією з найбільших бід післявоєнної ситуації, і нікому не приходило в голову казати щось сусідові, який втратив здоров'я, маєток чи сім'ю і тепер визнав картопляну самогонку найкращим психологом. До цього доводили злидні, постійно розриті цвинтарі та проблеми з українцями. Однак треба було жити, ліпше жити, як не жити, і ліпше жити так, ніж ніяк — вічні мантри галицьких вуличок мотивували хоч якесь заняття, яке дозволяло хоча б на трохи забути про п'ятирічний апокаліпсис, який не закінчився разом з навалою косооких монголів.

Лікар покликав Юзька до ординаторської, бо мав йому щось сказати.

— Розруха страшена. Всюди, куди не глянеш, треба щось робити, але тобі ще не можна працювати стільки, як би хотілося людям. Тому я собі подумав про щось таке, що займе тобі багато часу, але не надто вплине на здоров'я. Правду кажучи, цього й роботою не дуже назвеш, бо що то за робота? Зрештою, сам побачиш. До суті. Мій брат залучився до воскресіння аматорського театру. Посувається, як і все, і нема чого чекати, ми почали відразу після Любліна, бо людям треба розваги. Проблема в тому, що в замку нема як, дуже зруйновано, театру нема, і треба

шукати щось інше. Грають на Шопена, 1 і якось дають раду. Не бійся, на сцену тебе не посилаю, але їм потрібно помічника. Приходи туди ще сьогодні о четвертій, звідси це двадцять хвилин пішки. А, забув, може, вдасться нам знайти тобі квартиру, але наразі можеш лишатися тут, у коридорі. Звичайно, якщо хочеш.

Юзек вийшов більше зніяковілий, ніж утішений, чого лікар не зауважив, що було навіть добре, бо відразу з радісного став би сумним, якби побачив, що Хованця зовсім не потішило повідомлення, яке мало викликати очевидну радість. З іншого боку, Хованець не міг не радіти. Йому було вже досить цієї лікарні і всіх тих колод під ногами, браку розуміння серед пацієнтів і того, що всі зусилля, які він докладав, щоб спробувати на мить відірвати їх від цієї хворої дійсності, були марними. Щоразу, коли йому вдавалося довести кожному з них, що війни нема і все минуло, а весною усюди вибухне зелень, до лікарні приймали чергового хворого, котрий звітував про пекло, в якому дивом вцілів. Страх повертався. Юзек забагато думав, а роздуми не є добрим виходом у такі моменти. Найгірший порадник з усіх можливих. Дні, проведені у самотньому спогляданні брудної шиби чи дерева, якщо вийти в поле, відкривали у його голові чергові шуфлядки з іменами людей, котрі ще так недавно його оточували і були єдиним світом, який він знав. Тепер з цього світу зовсім нічого не залишилося. Це банально жахливо. Не так давно він думав, що світ — це тих кілька сіл у долинах Райву. Тепер він у зовсім іншому місці. Незрівнянно більшому, а з того, правдоподібно, вже нічого не залишилося. Думка про те, що зникло абсолютно все, була найважчою. Навіть дім, камінь, дерево — геть усе, що вже говорити про людей, вирізаних, як свині, чи ще гірше, бо підступно і жорстоко, як мученики з оповідей ксьондза. Він утішав себе надією, буцімто праця може

його витягнути з цього потоку смутку і жаху, що пробивав тунель у його голові. Він спокійно засне.

Історія з самим лікарем була досить цікавою і повинна би стати основою окремої розповіді. Марсель Бучковський народився у Перемишлі, який іще належав до Австро-Угорської монархії, останнього дня дев'ятнадцятого століття в сім'ї жидівського походження (був недалекоим кузеном Гелени Розенбах — учениці самого Зігмунда Фройда) і був людиною, цікавою з усіх боків. Якби його батько не одружився з гойкою, через що його осуджували друзі та родина, то війни він би точно не пережив. А так, зовсім несвідомо, батько, забезпечивши його цілком арійською зовнішністю (його мати була жінкою ставною і поєднувала в собі слов'янські риси — колір очей і волосся — з німецькими: бездоганна фігура, відома зі спортивних кінохронік), дав йому змогу не тільки спокійно працювати, але непогано, як на ті часи, жити.

Незважаючи на слізні прохання родини, батько не погодився навіть на символічне обрізання. Потім був лицей і медичні студії в університеті у Львові, натомість практику він уже робив у Відні, час від часу зустрічаючись із знаменитою кузиною, яка через кілька років утекла разом із сім'єю до США. Невідомо, чому він повернувся до рідного міста, безповоротно знехтувавши кар'єрою над Дунаєм. Оселившись у маленькій, але зі смаком обставленій квартирці для прислуги на піддашші камениці на вулиці Францисканській, він не лише почав працювати у військовому госпіталі, але й сам, часто задарма, надавав допомогу тим, кому не вистачало на лікування. А зокрема українській меншині, завдяки чому додав чергову слов'янську до багатой гами вже знаних мов. У госпіталі він працював неперервно, при перших совітах, при німцях і при других совітах. Умів розмовляти обома мовами, що знадобилося

передовсім у звітах німцям, до яких він не почував абсолютно нічого. Керувався такою непопулярною точкою зору, що вони просто роблять своє. Так, як він має виконувати свою роботу, так і вони роблять те, що їм слід. Він на власні очі бачив виконання кількох смертних вироків, що людині зі здоровими мисленням і відчуттям послужило би шоковою терапією і назавжди скерувало мислення в антинімецьке русло, його ж це зовсім не зворушило. Він далі повторював одне і те ж про непорушність правил і виконання наказів. Якби раптом запанувала анархія? А що він мав лівацькі погляди, які супроводжували його від дитинства, то звідси, найімовірніше, виникало бажання допомоги бідним, але принципи були для нього важливішими. Він боявся, що порушення системи буде мати катастрофічні наслідки, тому більше жахався армії, що тягнулася зі сходу.

Юзек, навіть не спам'ятавшись, здолав шлях і вже чекав на трьох чоловіків, з якими мав їхати до Красічина оглянути пошкодження тамтешнього замку. Очевидно, що він не мав про це найменшого уявлення, і це йому ніяк не в'язалося з театром, бо той — як розповідав лікар — хоч і знаходився в замку, але перемиському. Нічого, однак, не питаючи, він сів до вантажівки, що його не на жарт налякало.

— Ти ніколи не їхав? — спитав селянин, якого двоє інших, елегантно вбраних, взяли для допомоги. Юзек сидів разом з ним на причепі, тримаючись сидіння і попри страх розглядав усе уважно, розуміючи, що образи ще ніколи не перемотувалися перед його очима так швидко, як тепер, коли причеп трясеться, а він має бажання вернути лікарняну їжу прямо на свого співпасажира. Подорож долиною Сяну, у напрямку, протилежному до течії ріки: гора і діл, один горб, другий, поворот, ліс і чорні сліди від спалених хат на узвишсях. Юзек мріяв, щоби запам'ятати

все, що побачив дорогою, на відміну від селянина, який лише прагнув мати якнайменше синяків на задку після цієї їзди на пару кілометрів такими дорогами.

Тільки тепер до нього дійшло, що він вийшов за межі лікарні, немов перестрашений заєць. Як самотнє щеня, яке може розраховувати лише на себе, у місці, де йому все нове. Без гроша за душею і будь-якогої думки, що далі. Робота була всюди, але йому всього не можна було робити. Довкола розбирають і нищать те, що не було знищене. Найбільше роботи було з уламками. Вивіз. День і ніч виїжджали вози, що вивозили пил і камінь за місто. У спеціальне місце, де все сортувалося. Якщо щось хоч якоюсь мірою було придатне, його відразу використовували на будові. Коли ж ні — на віз і далі за місто. Іноді можна було на щось натрапити. На якийсь скарб. Просто годинник чи черевики. Після цілого дня, плюючись пилом, який втягнули у легені, робітники лягали непритомні, де лиш було якесь місце. Юзько проходив попри таких, ідучи на Гродську, і дивився на таких, ідучи до Красічина. Вони вийшли з машини. Ті двоє з кабіни пішли далі, залишивши селянина і Юзька самих. Тоді старший враз насупився, шарпнув Юзька за плече і почав, що його знає і легко йому простить, заки Юзек встиг запитати, про що йдеться, вернулися ті, киваючи головами. Нічого вже нині не зроблять і пора повертатися до Перемишля.

Більш-менш у той самий час оглядав пацієнтів, записуючи на сірих сторінках невеликого блокнота, з якими випадками має справу цього разу. Консультації з іншими лікарями, а також свідчення самих свідків дозволили йому створити перелік десятків, як не сотень жорстокоостей, яких поляки зазнали з боку українців. Це йому нагадувало тортури, відомі з минулих століть, більше того, навівало думку про якісь варварські народи. Хіба самої

війни замало? — запитував він у себе, нотуючи все скрупульозно олівцем. Реєстр безнадійних випадків, список людей, які проклинають долю за те, що їм було дано вижити. І це ще нічого, ці відрубані кінцівки, гнійні рани, каліцтва, скальпи не могли рівнятися з тим, що він прочитав пару днів тому в принесеному йому нотесі військового лікаря. Той лікар супроводжував солдатів у допомозі бе-щадським сім'ям, вирізаним — він не боявся вжити цього слова — звірами. Завдяки цьому документові й іншим звітам він почав створювати щось на зразок рапорту чи особистого щоденника. Може, думав, що таким чином хоча б трохи зрозуміє, пізнає сутність зла.

• 4 •

На всій території військового госпіталя лише одна річ не зазнала хай якого серйозного нищення. Всі інші — грубі мури галицьких будівель, мощені алейки чи загорожі, які відмежовували дороги від зелені — були у більшій чи меншій мірі приречені на відновлення. Однак було щось, що гордо височило над усім цим. Деревя. Юзек навіть подумав, що цією незнищенністю вони заслужили собі на якийсь культ. Чи люди молилися до них, заки дізналися про Бога? — подумав він, щоби за мить зловити себе на порушенні першої заповіді. Все ж йому це здавалося таким очевидним. Ця зелень! Постійно перемагає — буркнув собі під носом. Що би не сталося, вона постійно повертається. Ці машини постійно псуються — вираховував він — будинки і костели розвалені, але ж це для Бога, може, його таки нема, бо якщо є, то навіщо дозволив валити свої дома, убивати дітей, дав їм страждати. Чому він полюбив якраз дерева? Саме їм дозволив перебути без ушкоджень? Може, люди відвернуться від того, що самі створили, і покинуть

це все заради того, що витримало, бо це якась магічна сила, яку не можна зрозуміти. Мабуть, говорю дурниці. Він обернувся і рушив далі, минаючи ряди гордих богів.

• 5 •

Гармидер ущух. Тиша, мов маком засіяв, і навіть двері цього дня перестали гримати. Усе мов погарнішало, до блиску вичистилося, гріхи стерло, бо цього дня і душа повинна бути чиста. Худий пан у круглих окулярах, найбільший тутешній церковний достойник, саме має завітати, і всі дихають глибше, і тільки тиша і зосередження, і бажання виправитися, де-не-де кольорові прапорці.

— Ти йдеш по хліб! Найбільший, який знайдеш!

Презент, почастунок, дар від дітей для його святійшості, але спочатку треба його роздобути, бо в цій завір'юсі, під час упорядкування, провітрювання, виготовлення прапорців, бігання туди-сюди хтось забув про найголовніше. Як у такому випадку його вітати по-старопольськи, католицьки, з діда-прадіда так вітають: у дверях, не через поріг, бо нещастя, але сіль і хліб, найбільший, який вдасться, щоби показати повагу, (відносно) багатство, тому рушає вперед відомим шляхом дорослий уже чоловік, далі з розумом дитини, блукаючи в поросі, як у тумані.

Торгували самі жінки, і так залишиться на добрих кільканадцять років. Усі вони, незалежно від віку, виглядали однаково: хустки на головах, довгі спідниці, камізельки, може бути довга накидка, гарно гаптована, що передо всім кидається у вічі. Обличчя першої з них не видно, вона весь час дивиться в протилежний бік. Юзек пробує гратися з нею в кішки-мишки, та щоразу програє, він пробує захопити її зненацька, вона знову відвертає голову і стає ще анонімнішою, ніж решта безіменних жінок. Друга

присідає над кошиком, простягає над ним руку, тримаючи яблуко, дивиться вниз, другою рукою підпираючи зад. На ній біла хустка, яка в таких умовах буде за кілька годин такою ж сірою, як та, що розстелена на землі, на якій лежать фрукти. Про що думає ця зі зморщеним лицем? Напевно, вона вже змучилася. Голодна? Дивиться на яблуко чи на землю? Очі блукають від тротуару до затисненої руки. Тепер примкнула очі. Засинає чи, може, не хоче, щоби хтось побачив емоції, які проявляються на її втомленому обличчі? Третя дивиться прямо на нього, на кількох нитках нанизано кількадесят висушених грибів, які вона, напевно, тримала цілу зиму в кухні з надією, що приготує з них обід для того єдиного. Вона закриває лице долонею, видно лиш чорні очі й чоло, брудне від сажі. Усі вони не є старими, але такими виглядають. За ними стоять наступні, за цими ще інші. Єдине, що їм залишилося, — це торгувати чим трапиться, що знайдуть удома, чого не встигли з'їсти, у чому собі відмовили, що було призначене для їхніх чоловіків, дітей. Він шукає серед цих жінок хліба — дефіцитного товару, але вони пропонують усе, крім печива. Минуло майже чверть години, заки він знайшов відповідний буханець відразу на початку Францисканської, між маленькою кам'яницею і костелом. Тоді швидко назад, але зайшовши до театру, щоб побачити, як ідуть репетиції Фредра, і знову вгору по Словацького, ледве випередивши церковного достойника, який от-от мав з'явитися.

— Цей порохом також не замашений, — подумав Юзько, коли побачив достойника в білих шатах. Хованець, бачачи свої долоні, куфайку і витерту форму, відчув себе щонайменше невідповідно, згадуючи собі колишні слова капелана, що білість одягу віддзекалює чистоту душі. Загалом ішлося про світлість альби, але, може, не тільки? Чи він гідний підходити до єпископа, дивитися на нього, дати

поплескати по голові, неначе впертий кінь, зиркнути тайцем на його круглі окуляри і відійти більш легким від відпущення провини, хоч і символічного, не за загальновідомим обрядом, але прощення з рук вищої церковної влади, таке, що раз назавжди, таке, що дозволяє відразу потрапити у лоно Авраама? Однак якась дивна сила тримала його біля святійшості всю урочистість, яка закінчилася через добрих пару годин.

Після всього Юзек сидів на сходах, безцільно граючись прапорцями. Смикав за нитки, рвав кольорові трикутники, випробовував міцність дешевої тканини, порівнював кольори. Все те, що робиш, аби не думати, не роздумувати, забутися й відірватися від усього, що причиняє біль. Не було пацієнтів, лікарів, священників, площа порожня, як після військового параду, як після бурі, смерчу, як перед кінцем світу. Так це буде виглядати, справді, бо що гіршого Бог міг би придумати — подумав Юзек. Зварити своїх дітей, виливати відра гарячої смоли і палити вічним вогнем — ми це пережили, не велика штука. Кінець буде такий тихий, як тепер, без жодного писку, як у спалених селах, коли ще пахне паленим, як після проходження військ, коли жодна дитина не пискне, як після нальоту, коли жодна голова не висунеться зі сховку. Кінець буде тихий, і — на відміну від усього іншого — про нього не попередить ніякий великий вибух, жодне падіння зірки й ангели з мечами. Просто настане тиша.

• 6 •

Ніч. Весь будинок востаннє позіхнув, припинилося хропіння і крутіння у важких постелях. До Бучковського надходили чергові рапорти, що ілюстрували рівень убивств, яких останніми місяцями ставало більше. Місто приймало

чергових мешканців сіл, яким загрожувала небезпека, на- томість він, не пам'ятаючи, коли останній раз спав у влас- ному ліжку, хоч і живе зовсім близько звідси, сидів згорб- лений і читав. Загалом це була ніч роздумів. Із зимою попрощалися назавжди, вечори тепліші, прогулянки дов- ші, вікна відчинені, запахи приємніші. От тільки цей на- стирний неспокій, і знаєш, що люди не скоро зітхнуть з полегшенням. Лікар сів на край козетки, налив води до брудної склянки і, випиваючи одним духом, мало не пере- вернувся назад. Підвівся, витер спітніле чоло і, тупо див- лячись у вікно, за яким не було абсолютно нічого, окрім чорняви, пробував іще раз усе систематизувати.

Його стосунки з українцями завжди склалися до- бре. Пам'ятає ще з дитячих років, як їздив до тітки, що жила під Перемишлем, і проминав українські села, які оточували його місто. А тепер ті самі люди до пня виріза- ли його співвітчизників. Він бачив одягнених у великі вишиванки своїх ровесників, які бігали по луках, і немож- ливо було розрізнити хлопців і дівчат. Діти, для котрих праця була забавою, і навіть вантаження картоплі на віз приносило їм неабияку приємність. Пам'ятав, як він іноді заходив до їхньої церкви, і дитиною, і пізніше, коли повер- нувся з практики і прагнув збирати галицький фольклор, за яким так тужив, перебуваючи в давній столиці колиш- ньої монархії. Якби треба було зробити перелік пацієнтів, яким він поміг, поляки, очевидно, були б на першому місці, але якби довелось скласти реєстр безкорисливої медичної допомоги, то безсумнівним переможцем була би україн- ська національність. Аж надмірна впертість Бучковського дозволила витримати всі нецікаві ситуації — шарпанину з п'яним бригадиром, коли рятував його жінку від алко- гольного отруєння, чи багаторазове роз'яснення, що він зовсім не хоче їх полонізувати, і його допомога викликана

справжнім альтруїзмом. Можливо, це важко було зрозуміти тим, хто мріяв лише про кусник своєї країни, про місце, де за вживання власної мови державні функціонери не покарають палицями.

Багато часу доктор витрачав на довгі розмови з пацієнтами, намагаючись роз'яснити їм безглуздість партизанської боротьби, яку вони вели від початку II Речі Посполитої. Їм нічого не дасть убивство поляка, все одно, чи це поліцай, ксьондз або навіть міністр. Кожна спроба закінчиться більшими репресіями. Але це не означає, що Україні кінець, бо після розпаду великих імперій можливе все, і насправді майбутнє буде належати малим державам, а не, як це було досі, багатонаціональним колосам. І, як то завжди буває після таких розмов, одні не довіряли, хтось здвигав плечима, ще інші покладали на його слова великі надії, вважаючи, що така мудра людина не може помилятися. Однак сталось інакше. Ніхто з них не хотів чекати, і відразу після втечі окупантів, яка мала стати для них шансом на незалежність, вони вирішили взяти долю у свої руки. І тепер усі ці випадки, ця їхня козацька фантазія переставали бути лише легендою, стаючи чимось огидно предметним, чимось, після чого навіть такий досвідчений лікар мав бажання блювати в залізне відро. Його не вражали ні кінцівки, відрубані при допомозі серпа чи сокири, ні спалені живцем у костелах і стодолах. З байдужістю він читав про душення колючим дротом, виколювання очей, відрізання язика, грудей, пальців, п'ят, носа та інших частин тіла; чим важче було порушити їхню цілість із тілом, тим їхнє демонстративне виривання викликало більше радості і фантазії. Але він не терпів страждання дітей, відрізання їм голів, а також знущання над жінками. Його розвинена фантазія без труду малювала картини найкривавіших випадків. Він не потребував нічого домислювати,

як це звичайно буває, коли доводиться говорити про щось надзвичайне. Не треба додавати жодного речення, слова, щоби підкреслити міру страждання і тієї — що здавалося йому найменш зрозумілим — безпорадності чоловіків, які дивляться, як у них на очах прибивають їхніх жінок до дверей стодоли, калічать їх тупими інструментами чи копають їхні голови по підвір'ї. Він навіть почав подумки дякувати Богові, в якого ніколи не вірив (особливо в такі моменти, але цей звичай, побачений у домах пацієнтів, здався йому єдиною слухною в таких ситуаціях реакцією), що він не має жінки і дітей. Коли він вичитав про трагедію, яка сталася в одному із сіл недалеко Команчі, де вагітній жінці розрізали живіт і на місце вже досить розвинутого плоду напхали каміння, тоді живіт зашили і кинули її у яр, то почав хапатися за своє рідке волосся і тупо вдивлятися у вікно, в яке вже проникали перші промені сонця.

• 7 •

Кася без ноги — це теж цікава історія. Зрозуміло, що вона втратила ногу не випадково. Випадково можна поранитися, набити ґулю чи зламати руку, а не, холера ясна, втратити ногу. Українці вибрали собі її містечко і чекали на неділю. Ця місцевість, десь на перетині двох доріг, одна з яких вела до Сянока, а друга до Кросна, була неабиякою нагодою для розлюченої сотні. Там жили самі поляки, всі до одного, що було справді дивним і нетиповим для півдня регіону.

Неділя — це постріл у десятку. Хоча постріл у цьому контексті має значення принаймні недоречне, трагічне і зовсім не смішне, але все почалося з пострілу, точно о дванадцятій годині, коли всі йшли до костелу; постріл

прогримів, від пострілу впало кілька осіб, і стріляти більше не було потреби. Останній постріл. Нападники добре знали, що жертви не мають чим оборонятися, до того ж не мають куди втікати. Касю зловили і порізали їй ногу на січкарні. Коли її знайшли польські партизани, вона лежала на купі трупів перед костелом, який ще димівся. Цей стовп диму, який було видно з віддалі кількох кілометрів, напевно, врятував їй життя. Що б не казати, одним словом — диво, але диво небажане, від якого відпираємося, якого не хочемо, бо воліємо краще померти, ніж бути калікою. Зараження і ампутація. Тепер Кася не покидає ліжка. Дивиться у вікно і плаче. Нічого не говорить. Лікарі все знають.

Хованцеві ні з ким не хотілося розмовляти. Відтоді йому всі здавалися ворогами. Діти його не слухали, лікар поводився зверхньо, незважаючи на все, а в театрі ніхто не мав часу. Зате вона чиста і не небезпечна. Така, якої він потребував. У ній було щось від Юлії, але підозрював, що вона ще делікатніша й, окрім каліцтва, все в ній чарівне, а вона, чесне слово, красива. Він знайшов у ній когось, кому можна сповідатися. Не друга. Вона з тими своїми очима була ідеальна. Їй не треба було нічого говорити. Юзек сидів з ранку до ночі біля її ліжка і розповідав. Уперше детально і вільно. Не соромився. Ніщо не стримувало розкривати найприхованіші таємниці.

Через кілька тижнів Юзек відчув себе ще й потрібним. Уперше за дуже довгий час. Він робить щось для когось, сам від себе, а не тому, що так слід, що сидіти на дупі це встид і ганьба, найбільше приниження, бо хоч і лінь та Галичина, але робити треба, бо смітник сам не винесеться. До того ж йому тут ні з ким не вдалося встановити контакту, бо він або застарий, або його мають за дитину. Ще й недорозвинену, яка лиш сліпо дивиться вперед. Тепер

він бігає до кухні за п'ятнадцять хвилин перед роздачею обіду і приносить їй потайки миску густої супи. Вона головою, що ні, ні. Щойно коли він уже ішов, вона всміхалася на прощання і хлебтала її, аж розливала вміст на простираadlo. Врешті почала навіть дякувати і хапати за руку, просячи, щоби він залишався трохи довше, і лишень відверталася спиною, щоби хоч трохи схвати дівчачу збен-теженість.

Вночі поруч. Просила, щоби він її притуляв, обіймав руками, притискав до грудей. Вона збрала волосся у хвіст, знаючи, як Юзек не любить, коли волосся лоскоче лице, коли він спить біля неї. І хоча все виглядало ідилічно, якщо стороння людина подивиться і побачить двох ангеліків, яких навіть хропіння не позбавляло чару, однак ця ідилічно-ангельська картинка була оманною, бо вночі прокидалися демони. Вони прокидалися одночасно з її несподіваними вибухами плачу. Вона піднімала голову вгору, вдивлялася у стіну і ревіла, заливаючи цілу постіль солоними краплями. До наступних вибухів він уже був готовий, витирав їй очі марлею, добутою лиш йому відомо яким чином. Гладив її по голові і шиї, відчуваючи через це небувале збудження. Відтоді він засинав тільки біля неї. Через якийсь час вона теж хотіла відповісти пестощами, але він не дозволив доторкатися до голови, яка для нього була окремою й огидною істотою, а що вже для когось іншого. Натомість Юзек вирішив піти далі, тобто вийти поза стіни, але вийти не самому. Але заки це сталося, він продовжував свою службу у справі повернення усмішки тому, для кого це неможливе.

Він уставав перший і приносив їй сніданок до ліжка. Іноді вдавалося вкрасти яблуко. Він прокрадався до кухні так, щоби ніхто не бачив і, ховаючись під столиками, обмацував рукою стільницю. Коли натрапляв на щось, ховав

за пазуху і чимдуж ніс Касі, витираючи за своїм звичаєм запорошену шкірку шматком тканини. Вкінці він став відважнішим і наступні рази переступав поріг кухні, щоби визбирати найбільші скарби, з піднятою головою. Але далі мав таке відчуття, що цього однозначно замало. Він не знав, як назвати цей стан, але почувався дещо винним. Може, бачив у цій дівчині Юлію і пробував усе виправити? Махнути чарівною паличкою, щоби відбудувати старий світ. Такий, яким його пам'ятав, з усіма тими людьми, котрі його оточували. Усі ті благі проблеми, що переходять у короткочасні сварки, про які ніхто не пам'ятав наступного дня. Він міг собі тільки уявити страждання цієї п'ятнадцяти- чи шістнадцятирічної дівчини. Вважав, що втрата свободи є для неї найбільшою карою. Однаково, чи було це з її вини, а чи ні. У цьому випадку йому не йшлося про її рацію, він хотів добра відповідно до свого розуміння. За її дотеперішніми реакціями він розумів, що рухається у правильному керунку, але самі пошуки того, що мало повернути цю свободу поза лікарняними мурами, тривали кілька днів.

Спочатку до пункту скупки брухту. Нічого-нічогосінько. Таке саме у найменших закапелках госпіталя. У всіх місцях цього міста. Нишпорив по смітниках на Засяні і під костелами на ринку. Просив священників, лікарів і продавців. Блукав по каменицях і вокзалу. Легше було знайти справний автомобіль, ніж візок для перевезення каліки. Нарешті допоміг ординатор. Він витягнув зі стриху, про існування якого Юзек не мав поняття, заіржавілу модель без одного колеса. Подарував її з помітним виразом сорому. Напевно, шкодував, що вручив йому щось, що не придатне до вжитку. Від самого початку він спостерігав за Юзьковими починаннями й успіхами у реабілітації дівчини, і хоча все рідше перебував з пацієнтами, натомість

щораз частіше серед паперів і в операційному залі, почувався зле у своїй безпомічності, тримаючи, однак, кулаки за успіхи Юзька. Хованець навіть не зауважив лікаревого знічення. Він знав своє, а що був упертий, як той віслик, то, зосереджений на цій єдиній меті, не звертав уваги на зміни настрою ординатора. Підстрибував на radoщах, як колись під час спортивних змагань у Лопушках. Він взяв цей кусень поіржавленої бляхи і порізаних шмат з відцентрованим колесом, яке крутилося на вітрі, на плечі й побіг шукати найкращих у цьому місті фахівців. Найкращих на свою думку, бо відомо, що після війни бруд, зараза і могила, але розраховувати на допомогу можна. Вивчені професії — це одне, але спеціальності, здобуті під час окупації — інше. Замість того, щоби волочитися за візком по всьому місті, він відразу пішов до коваля, котрий без проблеми, хоч і з деяким здивуванням, відцентрував одне і доробив друге колесо. Не видно різниці — подумав Юзек задоволено і почав подальший ремонт. Зірвав залишки тканини і помалював візок однотонною гнило-зеленою фарбою. Потім прослизнув до складу, влаштованого в будинку си-нагоги на вулиці Словацького, звідки виніс кілька відрізів шкіри. Хвильку перечекав і скрутив товстий рулон, незграбно ховаючи його під розщіплену камізельку. Виносячи шкіру, упіймав себе на ідіотичній посмішці, адресованій собі самому. Дурна ситуація, ховатися, коли всім до одного місця, що ти робиш, і це останнє, на що хтось міг би звернути увагу. На змашених колесах він провіз першого зустрічного пацієнта. Бо ж колесо може відлетіти, тканина відірватися, або стрілить якась спиця і, не дай Боже, поранить її, а цього Юзек би собі не пробачив. Відразу після обіду він ввалився до палати, не допускаючи будь-якого заперечення. Незважаючи на слабеньке тіло, вона була досить важка, тож перемістити її на візок, віддалений

на кілька сантиметрів від ліжка, було неабияким випробуванням. Він прикрив культю ковдрою, після чого вони рушили вперед. Спочатку повільно, потім щораз швидше, щоб за мить перти спринтом по коридорах так, аби найпокаліченіші пацієнти втікали з дороги, як олімпійські рекордсмени. Вона легенько пищала і затуляла очі блідими руками. Перед ними світло, вони до нього. Не було поділу на те, чого хоче Юзек, і те, чого прагне Кася. Від цього часу вона повірила йому повністю, хотіла, жадала, жадала того самого. Він був у цьому цілковито переконаний, і це додавало йому сміливості. Вони не думали ні про що. Він прийняв роль шаленого водія, котрий годував її проміллями свободи, тим, чого всі хотіли, але ніхто ще про це не думав, зосередившись радше на рівності та на плеканні її спільною працею. Він хотів показати їй те, чого прагнули всі. Бути. Радіти разом з нею. Він ще ніколи не був настільки впевненим у собі. Вона заслуговувала на все це, а він єдиний знав, що для неї добре. Ніколи б від цього не відмовився. Площа перед госпіталем. Дерева вже цілком зелені. Підросли нові. Незліченні снопи світла пробиваються крізь гущавину, вказуючи дорогу. До сонця! Вони зробили коло, він загальмував пальцями, і стартували знову, не останній раз. Між висохлими каштанами і туями, які ще були пасткою для двох молодих безумців, що страшили перехожих, пацієнтів і весь персонал, який зустрічався на цій їхній власній біговій доріжці. Вона перестала затуляти очі й тепер лиш махала руками, наслідуючи птаха.

— Хочу літати, швидше, прошу, швидше!

Юзек погрузає стопами у в'язкий ґрунт, витискає із себе сьомий піт, і все для того, щоби сильніше рванути, щоб швидше, аби більше радості. Возив її по всій території лікарні. Широкою дугою вони оминали будівлі, розбиті

на дрібний мак, зупинялися біля великих дерев. Проганяли шукачів брухту і сердечно махали лікарям, котрі, побачивши їх, стукали себе по чолі. Ще ніколи вона не була такою щасливою. Коли відвозив її до ліжка, не хотіла сходити з візка.

— Ще, ще, прошу, — будила вона благальним криком пацієнтів, що дрімали після обіду.

Вона лягла лише після того, коли він пообіцяв повторення на другий день.

— Але далше, довше, обіцяй, обіцяй.

— Обіцяю, — відповідав він спокійно, як тільки міг.

Вона заснула, як дитина. Тулилася до руки спасителя. Хотіла бути безконечно пещеною. Він накрив її простиралом, бо забруднена ковдра зовсім для цього не підходила. Скільки разів він там падав? — подумав він перед тим, як заснув поруч.

• 8 •

— Ми знайшли тобі квартиру, — почав спокійно, граючись пальцями, нотатками і шматками фарби, що відривалися від огидної поверхні тимчасового письмового стола. — До того ж можеш її доробити, думаю, що нічого тобі не загрожує, і якщо не будеш перевтомлюватися, не бачу перешкод, щоби назавжди відірватися від цієї лікарняної пуповини.

Він вклав Юзькові до кишені пом'ятий квадратик, на якому поганим почерком була записана адреса, за якою треба звернутися. Та відразу зрозумів, яку вчинив дурницю, і, залишаючи все, як лежало, вирішив відпровадити Юзека особисто. Вони пройшли, керуючись виключно вниз, вулицею Міцкевича замість коротшої Словацького, яка виходила прямо на Ягеллонську, де знаходилася

квартира. Дорогою Хованець роздивлявся купи уламків, діри в будинках, металічні конструкції у стінах, розбиті шиби, щораз більшу кількість людей. Може, доходило до нього небагато, але достатньо багато, щоби відчуті неспокої, як у цьому зрівняному з землею місті може бути для когось місце, як можна собі отак увійти до чужої квартири і з порогу визнати її своєю. Хто йому дає право забрати в когось усе майно, бо що? Бо не повернеться? Бо помер? Бо нема сім'ї? А звідки це можна знати? Надія не є матір'ю дурних, а якщо навіть, то хто сказав, що дурним не щастить. Бучковський усю дорогу мовчав, лишень, зиркаючи з цікавістю на Юзька, переконувався, що робить правильно. Можна говорити про зв'язок із цим приблудою, який має величезну таємницю, який багато знав, і ніхто ніколи не дізнається, скільки той пережив, і чи це витіснило таке ж глибоке тавро, як подія, під час якої він мало не загинув, сильно вдарившись головою. Хто знає, чи коли-небудь повернеться до нормальності. Тепер він є майже двадцятирічним чоловіком зі свідомістю тринадцятирічного і, правдоподібно, таким уже залишиться. Не буде йому легко. Доктор уже бачить, як його використовують направо і наліво, як дурять, і як він буде поневірятися до кінця життя, бо ж не няньчитися з ним. Він і так зробив для нього багато. Невже?

Будинок на вулиці Ягеллонській. Маленька кімнатка, лазничка, ще менша кухня. Там не було нічого, крім металевої миски, полиці, ковдри і наполовину розібраної печі, а холодні ночі вже були близько. Вікно виходило на подвір'я, з чотирьох боків оточене мурами, і сприяло відчуттю клаустрофобії. Один великий балкон сполучував усі квартири на поверсі, непозакривані двері, дворовий балаган. Що можна було вкрасти, вкрадено. На решту прийде час. На письмовому столі книжка. Радість

через отриманий виходок, а все ж радість. Дні він проводив у впорядкуваннях, а ночі на варті. Гість у власному помешканні. У вільний час він наївно пробував полагодити пічку й ущільнити вікно, яке врешті трісло від замазки, яку він напихав. Змастити завіси на дверях і повбивати всіх хробаків. Ніщо не вдавалося так, як він хотів. Хоча час пришвидшився, він навіть не знає, коли зауважив цей швидкісний поїзд, якого небезпечно виглядати, те, що більше будов, незнайомих, газет, журналів, установ, машин, і ті двоє у чорному і їхні тупі обличчя, ніби землеробів відірвали від землі й одягнули у плащі й капелюхи — сміх і знущання. Він дізнавався, коли вони приходять, і уникав їх як вогню, якимсь передчуття наказувало, бо невідомо, як і звідки він міг знати, з якою метою, але чи поскладав усе разом, чи якимсь чуття спонукало уникати саме цих осіб, хоча це, мабуть, уперше, бо досі він був довірливий, незважаючи на все. Так, як побитий пес, та все ж. Після миттєвої перевірки території і намірів людей, котрі довкола, він дозволяв себе переконувати. Весь час ті самі запитання, адресовані безпосередньо йому, коли мав нещастя зустрітися з ними на порозі, або Віславі Грицак, сусідці, пліткарці, яких мало і багато водночас. На свою скромну думку, вона знала про Юзека майже все, напевно більше, ніж він сам. Зрештою, навіть якби він умів, то і так не відчував би потреби, щоб комусь розповідати про себе, про те, звідки походить, чи, що найважливіше, що бачив. Він не знайшов би жодного вагомого аргументу на підтвердження того, щоби публічно розповідати, з хірургічною точністю переказувати убивства, писати біографію на сходовій клітці. Зате Віславі таке незнання абсолютно не перешкоджало. Їй вдавалося цілими годинами нудити сусідів і, зрозуміло, чоловіків, котрі відвідували Юзька, тим, що він робить і звідки тут узагалі взявся. У її

розповідях Юзек уже був дитиною багатого рабина, який прибув з Червоною армією, українським збоченцем, який убиває поляків, також австріяком, циганом і, не дай Боже, прихильником Аллаха. Визначеності їй не вистачало, але в одному вона була переконана на сто відсотків. Напевно не був її сусід поляком. Юзек зустрічав також людей доброзичливих і говірких, які шукали в ньому когось, кому можуть розповісти своє, будучи впевненими, що цей тихий хлопець нізвідки у контактах слово—вухо буде навіть кращий, ніж священик, що торочить одне й те саме. Коридор, подвір'я, сходи і брама — всюди, тільки не у власній кімнаті він вислуховував жалі, розлади, був сповідником і хустинкою, підтримкою і пророком. Усе це робило його гордим, а найбільше розповідь про повінь. І це не чудо? — не міг він повірити. І всі ці дітлахи, котрі носили мішки з піском, рятуючи таким чином майно, і не своє, ясна справа, і мільйони комарів і жаб, сморід і гниль, хвороби, брак ліків. Жестикулюючи, мов найкращі актори, йому розповідали, що тут діялося, стрілянина, вода до колін, порох, курява і шибениці на вулицях. Щораз більше переконливих сцен, які його вже зовсім не зворушували, бо він зупинився на самому слові «повінь». Тож ні до чого наслідування мімів, усі ономотопії, дряпання стін, запихання пальців у діри від куль, імітація літаків, карабінів і повішення зі звуком ламання ший включно. Він сліпо дивився у потріскану шибу, і доходило до нього, що все можна витримати, див немає, біди не існують, кари Божої нема.

Відразу після вселення до квартири, коли, підпираючи головою ліжко, він заснув на холодній підлозі, Юзько мав сон, з якого почалася серія кошмарів, які, поруч із вірою, що зменшувалася з кожним днем і трималася тільки на усвідомленні того, що гарна дама, яка час від часу з'являється, є тою, ким її вважати, мучили його найбільше.

Прокидаючись уночі, трясучись від зимна, він подумки просив навіть про болі голови, які остаточно подолав, і вони лиш іноді хапали його у найневідповідніші моменти. Тепер картини, дійсно картини, з'явилися у сонному пролозі. Більшості з них він не міг знати. Важко сказати, чи він узагалі був з ними знайомий, бо ж у Лопушках мистецтва не вчили, але сні керуються власною логікою, і щось йому підказувало, або він просто знав, що саме твориться під його повіками. Попри заплутаний сюжет усе мало свій виразний початок, сім сцен зображали головні гріхи. Строї інші, чужі йому кольори, але поведінка така сама, як і в першому, коли у нього от-от мав поцілити ножем розлючений українець, якого обнімала його жінка, котра справляла враження проводиря цієї ситуації. Втекти Юзек не міг, його голова непорушна, він заплющив очі й побачив, як виносять його майно, родинне добро, бо раніше заздрили, тепер повільним кроком, без страху, на плечах, на гору, у мішках від бульби, грам за грамом, поки нічого не залишиться, і крутився Юзек у тому ліжку, але збудитися не міг, бо хтось або щось якраз почало з ним забаву. І був він монахом, який просить милостиню і не отримує її, бо від нього відвертають голови, товстуном чи збоченцем, що підглядає крізь вікно за Анною. Власне, під час цього сеансу він схопився спітнілий, жадібно хапаючи повітря, і до його голови нічого не доходило. Глуха ніч, жодного крику в цілій околиці.

Цього ж дня повернувся додому після довгої відсутності й сам лікар. Провів пальцем по запорошеній шафці, повісив плащ на крісло і випростував ноги та хребет на незручному ліжку. Уважно оглянув жилаві руки і нігті, яких він не обрізував кільканадцять днів, торкнувся зарослого обличчя і болючих колін. Сьогодні, мабуть, знову не відпочину, — промовив у бік стелі і спокійно заснув.

Поміж театром, де допомагав носити декорації, і лікарнею, де відвідував кількох старих знайомих і Каську, він почав регулярно працювати, на що отримав остаточний дозвіл від ординатора. Він переносив з місця на місце текстильні матеріали, складені на великі купки в уцідільній синагозі, яка донедавна виконувала роль стайні. Потім помагав транспортувати на цвинтар тіла з ближніх сіл. Коли знаходили більшу кількість решток і ніхто не знав, з ким мають справу, ніяких заяв, доказів, ось придорожна падаць, яка лиш фрагментами посилає сигнал, що була колись людиною, то робили спільну могилу і накидали будь-як. Якщо хтось мав хоч якусь інформацію, то переказував її, і менше або більше урочисто відкривали табличку, що саме тут сталося. Очевидно, розстріл кількох осіб до уваги не брали, трагедія, це факт, але треба встановлювати якісь обмеження, бо інакше на кожній вулиці буде стояти пам'ятник або хоч висіти табличка, а під нею квіти, і зробиться цвинтар, а не місто напруженої діяльності, як це є у планах. Майже всі були безіменні. Могил аж до горизонту, а цвинтар під Татарським Пагорбом, який досі значною мірою не використовувався, почав тонути під навалою свіжоприкопаної землі, табличок і хрестів.

Це також закінчилося, не міняючи факту, що людей у місті прибувало. З'явилися сотні, може, тисячі переляканих погублених душ, які тряслися від найменшого шелесту. Людські уламки на кожному. Вулицею Міцкевича прибували все нові, вони приходили зі сторони сходу. З півдня, з плином Сяну. Коли Юзек порівнює це з тим, що бачив відразу після виходу з лікарні, то має враження, що тоді вулиці були порожні й він не зустрічав жодної живої душі. Тут можна було почуватися безпечно. Без

зброї та оборонних мурів, хворі й ослаблені, але безпечні. Однак і це все до якогось часу, бо люди частіше говорять про більшу сміливість бандерівців. Якоїсь ночі почули крики і постріли. У газетах писали про те, як вони відважилися проїхати через місто. Весь Перемишль у бік Красічина, обстрілюючи дорогою Пікулиці та інші села! Було вирішено організувати із мешканців групу, яка б мала завдання обороняти місто. У Громянській міліції кожен четвертий отримав зброю. Пости виставили на головних дорогах, що ведуть до Перемишля. Юзек знову спав неспокійно. Історія ще не закінчилася. Йому ледве вдалося забути попередні, а наступні вже стукали тук-тук, добиваючись до його недоладної голови, проникали крізь усі отвори, душачи його, притискаючи до подушки, мружили йому очі, не давали дихнути, клітина за клітиною, як за кару, як покута, але за що саме — він не знав. Він уже не був їхнім учасником. Цієї ночі він був пасивним спостерігачем, з очима, які не можуть закритися, і ногами, вкопаними в землю, він брав участь у дивних показах, розпочатих цієї ночі образом хлопця, який стояв на тлі безкрайнього поля у солом'яному капелюсі зі штахетою, забитою в спину. Він це зауважив не відразу. Не міг ворухнутися, але образ, пересуваючись, поволі розкривав таємницю. Спочатку Юзек думав, що він лиш дрімає, дозволяючи коровам спокійно наїдатися густою травою, однак коли подивився зблизька, бо образ не лише повертався, але й наближався, то побачив пробиті наскрізь нутрощі, через які було видно, що є за героєм сну, а була за ним наступна картина, дивовижніша, несамовитіша і цілковито не з цього світу. Очерет, жінки над рікою споглядають на ту, яка танцює, піднімається над водою і веде Юзька, аж тут темніє, аж тут густо стеляться трупи, хоч цього відразу неможливо зауважити, бо попри похмурі хмари складається враження,

що вони сплять, відпочивають, б'ють байдики, чухають голови, підпирають підборіддя руками, мочать ноги у ка-лабанях, бо літо і просто так. Однак усі вони холодні, наче лежали у тій ріці цілу ніч, і зима, а не спека, усі сині, дивляться вперед тупим поглядом, і Юзек уже не може дивитися, хоче втекти, і вода висихає, знову поле, але інше, як на початку, і туман, діти втікають, здається, діти. Але далеко втекти не можуть, розпадаються, як кубики, розсіпаються їхні дрібні тіла і навіть не кров'ять, просто кусок за куском. Знову тиха ніч.

Юзек усе частіше відвідував театр. Репетиції і вистави, які відбувались у найрізноманітніших місцях, подиктованих очікуваною відвідуваністю, були його єдиною розвагою. Він повторяв собі тихцем усі репліки акторів, особливо ті, що походили з комедій, які, незважаючи на двозначні підтексти, котрих він, звичайно, не міг зрозуміти, викликали в нього, може, через сміх публіки чи якісь заховані спогади радісний усміх. Коли вже відпускали гальма, він сміявся голосніше, а коли весь зал вгиналася від сміху на незручних кріслах, він разом з усіма майже падав на підлогу, тримаючись з усієї сили за живіт, аби це щасливе голосіння не порвало йому випадково кишок. Його починав тішити сам звук, який він видавав при цьому, його зовсім не обходило, що він викликає загальне співчуття, і він би крутився і заточувався, падав на землю, повзав би на колінах і ревно плакав, якби не вона, але це хіба сон, бо вона промайнула перед закінченням, а він задивився і майже забув про завісу, якою керував. Потім швидко по Гродській на ринок, але нічого, натомість вдома Грицакова, що її від тих відвідин уже болить голова, і вона дуже любить розмовляти, але вони весь час лиш про нього, а вона вже їм більше нічого сказати не може, бо не знає, хіба що Юзек сам ще щось розкаже, бо вона така самотня, голодна

на інформацію, взагалі голодна, бо їсти давно не їла, сухий хліб, нога підвернулася, до магазину далеко, але це нічого, бо передовсім вона голодна до інформації, от чим живе міська людина, бо в селі ні, на селі людина живе рільню і сім'єю, але як хоче тут пристосуватися, з людьми жити, то тільки інформація, новини і газети, то ж нехай він говорить, хай викладе своє життя аж до пуповини, від початку, від завжди, коли і де, бо вони їй не дадуть спокою, а їй лише спокою треба. Спокою і знаття.

• 10 •

Театр Фредра почався, як вже згадував Юзькові лікар, відразу після війни, у 1944 році, і після театру в Любліні був другим, відкритим у повоєнній Польщі. Коли туди потрапив Юзек, відбулися вже чотири спектаклі на вулиці Шопена. Все при свічках, аж страшно собі уявити довоєнний водевіль «Королева передмістя», перемиська прем'єра якого відбулася відразу після відновлення умовної незалежності. Однак усе прийняли із оваціями, бо як же інакше. І ці мрії Малоковського про створення професійного театру, і контакти, переїзд через рік, і переселення на Костюшка ,17. І Юзек заангажований у все це, як у ніщо до цього часу, бо це є чимось більшим, ніж робота, він це знає, виконуючи найменші побажання другорядної акторки чи режисера. Бігає, шурує, поправляє, приносить усе це тоді, коли в Перемишлі велике виселення. Хоча ні, речення повинно звучати так: під Перемишлем розпочато велике виселення. Місто над Сяном виселене вже давно, дев'ять століть традиції зруйнувати за шість років — от на що здатна новочасність, і вцілілі утекли, і будинки розвалено, квартири зайняли, залишилося докінчити справу польських сіл. Села, майже повністю заселені українця-

ми — Кривники, Негрибка, Пікулиці... Тисячі людей вивозили на возах у невідомому керунку. На їхнє місце стільки ж, може, й більше. Муровані церкви з початку століття перетворені на костели. Ті, які залишилися церквами, підпорядковано владі. Воли і коні, картини, як зі страшного сну. Натовпи і тумани.

— Гей, залізай, допоможеш!

Брали на допомогу навіть з вулиці. У купі сила, купи ніхто не рушить, з українцями ніколи не відомо, бо такі страшно, хоч ті села лежать на простягнуту руку від міста. Юзек на возі, віз — це не автомобіль, і швидкість на ньому ніякого враження не справляла.

— Чорти, спалили все, що було, пси, тьху, — один густо сплюнув назад, інший йому підтакував.

— Ну, пане, як вирізали, то всіх, із дітьми і жінками, дерева також рубали, щоби нічого польського не було, ніяких слідів, а тепер знають, що кінець, то палять за собою, щоби й після них ніякого сліду не було. Диявольське сім'я, такі чорти собачі.

— І, пане, ми ще з ними маємо панькатися, як з людьми, якби вони до нас так ставилися, не розумію, вони хіба порядного батога над собою не мали, бо тоді інакше би це все пішло, не пискнули б ні слова, свободи їм захотілося, а чого їм тут бракувало, питаюся, ну чого.

— А весь бруд ми тепер тут маємо прибирати, за які то гріхи нас покарано, добре, що хоч ці йдуть собі покірно, і лише ці дома попалили банди, тьфу, але що робити, ніхто не казав, що легко, ліпше знищене і власне, ніж гарне і з ними. Ясна річ, якби так щось йому перемкнуло, чи не взяло би таке спокійне сокири і не чахнуло пана чи мене, чи його по голові, навіть би не знав коли. Якись холери, а не люди.

— Тижнями, та де, ми це будемо місяцями після них

прибирати, та ж тут каменя на камені не лишилося, от вогнем, як не мечем, ех, кара Божа.

Колона возів доїхала, минаючи дикі сади справа і розлогі поля, оточені високими тополями, з лівого боку. Перше, що Юзек почув, — це сморід згарища, щось, що супроводжувало його роками, і від цього запаху він уже ніколи не втече. Сидів на трубі, що виступала з причепа, на останньому возі з цілої колони. Краєвид перемінився з купи руїн на луки, які зникали на узгір'ях, не такі розлогі, як у Лопушках, але цього вистачило, щоби до його голови завітало кілька сентиментальних думок. Вкінці стовпи диму, рівномірні, густі та чорні.

Кінця валці не видно, а це тільки початок. Провідниками виступають три жінки й дитина, всі вони несуть стільки, скільки дозволяють сили, решту, можливо, хтось везе на причепі, а вони відмовилися від зручного місця заради додаткового метра і вибрали мозолі на користь порятунку кількох родинних пам'яток. У ті часи підперемиські містечка виглядали великими мурашниками, в яких розминалися черги, зі сходу на захід, з півдня на захід і північ, чи який дідько знає, куди ще. Тут, подібно, як і в інших місцевостях, залишилася тільки церква. Довколо спалені доми, до них ведець заболочені дороги, біля яких не росте жодного дерева, а вся зелень, яку побачив Хованець, зводилася до диких садів і тополь, попри які вони проїжджали. Зате святиня була величезна, значно більша, ніж у Лопушках. Він зіскочив з воза і пішов туди, не звертаючи ні на кого уваги. Могутні стіни, великі вікна з повибиваними шибами. Колись це мали бути чудесні вітражі — подумав Юзек, відразу уявляючи собі житньо-червоного Яна Хрестителя, котрий блакитним шклом поливає коричнево-зелену голову Ісуса. Танець кольорів у спекотний день — це щось неймовірне; щось, що, напевно, доводило до люті

духівника, котрого ніхто не слухав через гарне видовище, поринаючи у біблійні історії, що розігрувалися відразу над їхніми головами, люди більше хотіли образів, ніж слів, ставлячи естетику вище від проповідництва.

Він безперешкодно зайшов усередину костелу, який через кілька років мав би зачинятися великими дверима на мосяжний ключ, і замість того, щоби рушити в бік вітара, минаючи великі нави, зацікавився маленькими сіньми зі сходами, що вели під купол, і вибрав саме цей маршрут. Вийшов до місця для хору, тоді драбиною попри обдерті стіни, через віконце потрапив прямо під дзвіницю, розміщену так само, як у його колишньому костелі. Оглядова вежа давала можливість — очевидно, за доброї погоди бачити на кільканадцять кілометрів у всі сторони світу, аж до вершин узгір'я, які приховували дальші села, помітні лише з Татарського Пагорба. Це незвичайне місце було першим пунктом, який Юзек побачив з-під купола дзвіниці. Його погляд досліджував обриси сіл, течію Райву і частини Сяну, що губилися вдалині, досліджував дороги і вози, що ними їхали, або авта, які мов стріли пролітали час від часу. Однак найбільше його вразили обриси міста з Пагорбом, який височів якраз посередині. Якби він мав у руках бінокль, навіть якийсь із дешевших, не офіцерський, а такий, що в першому-ліпшому магазині, то побачив би великий цвинтар, розміщений під тим горбом. Освітлений мільйонами свічечок, за пару років він буде першого листопада казати людям, які живуть саме тут, зупинитися і задуматися над цим банальним сенсом життя. Цвинтар з могилами не лише польськими, а й жидівськими, російськими, українськими чи німецькими, таблички написані кирилицею і на ідиш, з вирізаними важливими датами дев'ятнадцятого століття, спільні могили і забуті горбики, богородиця у плачі і конаючий Ісус, ангелики і ще раз той

юдей, що знову двигаеть хрест. І більшість місць, які ніколи не були зарезервовані, знайшли за останні роки своїх власників. Багато, але не він. Стоїть собі Юзек і нічого не знає, ніщо до нього не доходить.

Ще хлопець подивився на погорілі стодоли і пасовиська. На заболочені колеса возів та на людей, загрузлих у липкій глині до колін. Жінок, що виглядають набагато старшими, ніж вони є насправді. Чоловіків, які будуть усього вчитися від початку, сиріт, старців — частка процента, але така, що однакова у будь-якому місці в Європі, відрізняючись лише краєвидом і мовою. Стрілки на карті, живі у болоті.

• 11 •

Усі ці криниці. Майже біля кожного господарства або принаймні одна на два доми, поставлені, а радше викопані точно на границі паркану, заслонені деревами, закриті дерев'яним віком, на якому відбилося погниле протягом років листя. Забруднені кров'ю, кишками, волоссям, загачені порубаними тілами, знаряддями злочину, блювотинням катів, якщо якимось дивом вони внутрішньо ламалися, і це скручувало їм кишки. І він біля одної з них, видивляючись не знати чого. І Юзек, як укопаний, не міг вимовити жодного слова. Дивився на нього секундами, які видовжувалися до хвилин, а той собі, і вони обидва, мабуть, стали би статуями, якби хтось здалека не крикнув, що далі, рухайся і пакуй, крайній час на північ.

Хлопець повільно рушив до возів, побачив Юзька і спромігся лиш на легку усмішку. Не підійшов, не заговорив, але й не приспішив кроку, просто йшов уперед, беручи якусь жінку під руку. Сіли разом на віз і поїхали.

— Може, це не він, — подумав Хованець.

Юзько вже збирався бігти, рушати до старого товариша, коли його схопив сильний біль голови. Як потрапив додому, не пам'ятає.

• 12 •

Останній був найреальніший зі всіх. Його збудив сильний стук у двері, вона пройшла півсвіту і вибрала Юзька. Нічна мара встала з мертвих серед снігових пустель і примандрувала до вітчизни батьків. Сцена воістину фільмова, тільки знайти режисера, який талантом підійме бюджет, якого світ не бачив. А вона з тим довгим волоссям, розвіяним на всі сторони світу, на південний схід, до Лопушок, Горбів і Малої Лучинки. Наказує їм вставати, кожному зокрема, вона збирає легіон на час помсти. Підходить до стіни стодоли і кліщами витягає цвяхи з ран, вручає знаряддя помсти і каже іти за собою. Виловлює за волосся жінку, позбавлену плоду, вручаючи камінь з її живота. Ідуть усі — без вух, рук, з видовбаними очима, поспішають за гарною жінкою, якої теж уже не повинно бути. Задушлива ніч, Юзек у цьому поході. Помста близько.

Стукіт у двері.

Бо яка то різниця, хто кого. Історія нам пробачить. Історія як Бог — пробачає все. Історію пишуть переможці, і ми можемо ними тут виявитися. Історія не пробачить їм, бо вони програли, завжди так було і не буде інакше, Бог їх покарає за підняте каміння, за осуд без суду, за недотримання його заповідей, за поразку. Бог стоїть за переможцями і не кліпне оком, якщо ми витнемо їх дощенту, спалимо їхні дома і згвалтуємо їхніх жінок. Пробачить нам спалення їхніх церков і свого зображення, бо він є з нами, завжди був, від хрещення, від П'яста до тепер, і пробачить стодоли, байдужість і пробачить чисту Польщу, бо

він хоче чистої країни, одної віри і одного Бога, нема місця для іншості і спротиву. Бог собі нас уподобав і доказав це не раз, а всі кривди — це його попередження, що ми робимо замало. Бог є з нами, тож ріжмо їхніх жінок і копнім їх у живіт. Бог хоче помсти, надто довго були ми байдужі. Однак такого ми собі Бога вимислили й іншого ніколи не хотіли. Адже це наш вибір, і ніхто його нам не наклав. Стосовно чого? Стосовно убивств ті, що кажуть пробачати, говорять про поєднання Неправди, що не можемо судити, бо тільки Бог може це зробити, але ми домагаємося лише правди, навіть кривавої, навіть по трупах, навіть якби вже не мало бути нічого, лишень спалені дома, а в них — сім'ї. Адже ми є витвором цього Бога.

І насправді вона таки ніколи не встала. Не вернулася до своєї країни. Заснула там кам'яним сном, серед безконечних сніжних полів, і привітає ще багатьох, і багато звідти не повернуться, і для чого взагалі про це писати.

• 13 •

Після чергового візиту до театру він не відразу повернувся додому. Подумав про єврейський некрополь. Цвинтар, тобто кіркут, чи, як казали на селі, керков, був одною великою руїною. Зрівняний з землею. Чудові таблиці, на взірць мойсейових, вкопані в землю і поламані. Сліди солдатських чобіт. Браму забрали поляки. Дерев виглядають, неначе побиті блискавкою. Аделя, Сара, Міріам, Малка... найгарніші імена стерті назавжди. Покинений фрагмент землі, який лежить біля підніжжя головного некрополя на вулиці Словацького. Юзек входить і оглядає кожен нагробок окремо. Шукає хоч когось. Нікого. Він заглиблюється далі. В бік поламаних дерев. Туди, де земля осувається, і утворюються такі великі діри, наче невідомо-

ма сила втягає цвинтар усередину планети. Він підходить зацікавлено, як колись. Там стоїть одна особа. Подивилася на Юзька, всміхнулася і зникла за польськими нагробками з іншого боку. Невже? Третій раз? Він повертається до помешкання. Думаючи, що від цих привидів він колись збожеволіє, бо це третій раз впродовж останніх днів.

У квартирі, за відкритими настіж дверима. Один більший від другого. Більший стукав ложечкою по металевому горнятку. Менший якраз закінчив пити.

— Треба було на пана трохи чекати, — сказав нижчий.

Плащі до землі. Він німо дивиться на них. Слідів влому нема. Вони не звертають на нього уваги. У блискавичному темпі переглядають книжки. За шафу і під аварійну піч, якою він майже зовсім не користувався. Він придивився до них сміливіше. Один мав темні окуляри і легкий заріст. Другий зняв капелюх і представив Юзькові круглу лисину замість імені.

— Сядьте, пане, — гаркнув очкастий неглибоким і захриплим голосом. Говорив бездушно, немов тарабанив завчену роль, повторяючи її всоте.

— І розкажіть нам усе, — докинув лисий.

Хотіли сповіді. Він мав їм розповісти про все. Не знати чому, їх не цікавило дитинство. Один почав кричати і гримати кулаком по столі.

— Кажі, але вже!

Юзек перелякався і почав говорити будь-що. Намагався згадати щось, що могло би їх зацікавити. Розповідав про навалу саранчі й німецьку окупацію. Наважився і описав — досить докладно як на себе — погром. Надіявся, що їм про це йдеться, що вони почують те, що хочуть, і підуть.

— Досить цього, — лисий. — Нам ідеться про зрадників, зрадників. Знаємо, що ти був з ними.

— ?

Юзек збаранів. В голові йому з'являлися сотні образів. Страта Анни Сольмарк? Він розповідав про всі обставини. Цього вони також не хотіли слухати.

— Перестань придурюватися! — очкастий наближався до хлопця.

Мабуть, хотів його придушити. Лисий схопив його за руку.

— Почекай, — сказав йому. — Даймо панові час. Я переконаний, що він собі все пригадає.

Вони вийшли, залишивши Юзека, який дивився в порожнє вікно.

• 14 •

Про ситуацію, яка склалася, він не думав жодної секунди. Мав у голові важливіші проблеми, робота наприклад. Йому не раз повторяли, що її повно. От на роботу нарікати не міг. Але йому не йшлося про те, що він робив до цього часу. Він категорично хотів робити щось інше. Його захопив театр. Театр імені Фредра ставав щораз популярнішим, і сьогодні вистава на вулиці Костюшка. Багато людей. Постійно з'являвся хтось новий. Кравчині бігали з голками й нитками, а актори виголошували свої репліки, де тільки могли. По кутках, на підвіконнях, на вході, виходили до парку, ходили вулицею. Хтось полум'яно, зі справжнім стражданням на обличчі, розповідав про фортуна, інші накладали свої голоси, щоби ефект комічності був ще сильнішим. Зваблива Електра і недотепа Папкін в одній парі. Не вдалося перейти на професійність, але це не шкодило пристрасті. Юзек мав просте завдання: вибирався на балконик біля сцени і керував декораціями. Кілька залізних важелів служило для піднімання тла, завіси,

чи що там ще було прикріплене до залізної балки. Іноді дерево, потім криниця чи нагробок. Усе, щоб заощадити час. Він приходив на кінцеві репетиції і терпеливо чекав на помах руки режисера. На вистави отримував сценарій, щоби тут же відкинути його на столик і вхопитися за руків'я. Раз, завіса догори, раз, криниця вниз, і так весь сезон. Найкраща робота, яку він тоді отримав. За цих пару місяців він побачив на власні очі кілька вистав, які знав напам'ять. Цілий стелаж наповнений пом'ятими сторінками сценаріїв, скріплених будь-як. Дилеми Антігони і подвиги гусарів. Найкращий час, який він закарбував у пам'яті. Рівнятися з ним міг тільки рай Лонушок. Гарні жінки, прогулюючись у парку, вивчали ролі напам'ять, і він, бігаючи за ними. Вірний слухач і помічник. Який то був розгардіяш під час репетицій «Помсти». Куни сміття, всюди тривали ремонти, а вони бігають у тих сукнях, зітхають... «Якщо не хочеш моєї згуби...». Гарна Клара, жіночна Підстоліна. З парасольками, широкими сукнями. Закохані в себе. Ніби помилилися їхні ролі, бо чоловіки — ні в одну, ні в другу. До нічого їхні старання. Вони витають у небесах. Очка сяють. Грало у душах і в серці. Вони уявляли собі повну залу і могли на таку розраховувати. Ну те ж, думали собі деякі, що хтось її побачить, витягне звідси і буде кар'єра. У Варшаві, Лодзі, Парижі. Але сьогодні пищали всі разом і кожен окремо. По кутах, у гардеробі, у парку, на вулицях. Обмірковували план. Подібний на міжнародну змову, втечу з найпильнованішої в'язниці. До Перемишля приїжджає він! Казимир Опалінський сьогодні відвідає рідні місця. Він починав іще перед війною. Власне тут. Нині виступає, де лиш захоче. Сьогодні прем'єра «Помсти», і він буде у першому ряді. Жінки тремтять як осики. Чоловіки намагаються приховати переляк і хвилювання.

Усі, проте, перейняті цим однаково сильно. Залежить лише, хто тут найкращий і кому вдається опанувати собою. Усі ті роки, що Юзек тут працював, ніхто не виявляв будь-якого, як вони це називали, трему. Можна сказати, що масовість цих спектаклів призвела до того, що грали щоразу однаково. Добре, але не переймаючись. Знаючи, що вдовольняють смаки численної публіки, вони звикли грати до певної межі майстерності, котрої не переступали. Не піднімалися вище, бо навіщо? І так ніхто не зауважував зміни тексту, іншої поведінки, кроку, розташування на сцені. Тепер приїхав фахівець, знавець. Хтось, хто театр Фредра знає напам'ять. Після короткої розмови з єпископом Бардою він сів у першому ряді, витягнув ноги, а на коліна поклав чорний капелюх. Почухав ідеально поголене обличчя. Зітхнув. Кашлянув. На сцену вийшли Чеснік і Диньдальський. Тоді дурнувятий Папкін. Все йшло як по нотах: «Ах, що кажеш, усе зроблю. Лиш би зараз догнати коня...». Юзек стояв біля завіси, уважно слідкуючи за п'єсою. Біля нього Кася, спеціально запрошена хлопцем. Спираючись на милицю, вона всміхалася, певно, після кожної репліки Папкіна. Проблема в тому, що йому, як і акторам, було не до сміху. Граф Фредро — це коник Казимира, а тут усі перший раз у його п'єсі. Добре, що була Каська, бо вона єдина могла всміхатися у товаристві всієї трупи, котра за лаштунками гризла нігті в якомусь шалі піднесення і невпевненості. Все виявилось непотрібним. Нерви, стрес, хвилювання. «Так є — згода. А Бог тоді подасть руку». Всі як один встали, аплодуючи. Казимир після коротких роздумів теж, поклавши капелюх на крісло, не втримався і подав квіти та поцілував Клару. Спочатку бліду руку. Тоді у розпашілі щоки. Все закінчилося камерним банкетом. Усі полегшено зітхнули. А Опалінський після короткої прогулянки сів до свого поїзда і поїхав у бік Кракова.

На секунду він подумав, що це може бути вона. Ні, ні, це неможливо. Однак якась невідома сила, щось, що витягнуло його тоді з ліжка і що вело тієї ночі, наказувало іти тепер за чужою жінкою. Він ішов униз між нагробками, аж до лікарні. Потім між жидівськими каменицями, оминаючи улюблену вулицю циганів, яких залишилося після цих останніх років не набагато більше, ніж жидів. Кілька щойновідкритих закладів і знищена церква. Вона зупинилася на кілька секунд і рушила до ринку. Він її загубив. Однак невдовзі натрапив на слід, а тоді й на неї. Він ішов ходом слідопита. Пішла до крамниці. Вона в черзі. Мала коротке волосся і плащ. Він стояв, ховаючись за деревом, далі за візками і у брамах. Слідкував, як вона йшла в бік ринку; попри руїни церкви і камениць, що належали до її культури. Нікого не зауважуючи, короткими вуличками, на тлі смітників, де діти влаштували собі ігровий майданчик, кидаючи одне в одного всім, що там знайшли. Він покликав, чи радше виразно викрикнув її ім'я і прізвище. Із затисненого горла вилетіла послідовність складів, що утворюють слова Анна Сольмарк. Вона стояла як громом вражена, ніби хтось у неї вистрілив і вона мала за мить упасти. Натомість дуже повільно обернулася, мов балерина, поміщена у кришталеву кулю, і стала перед Юзеком. Ще ближче, сміливіше. Пробувала змусити себе всміхнутися. Не вдалося. Відвернулася і хотіла піти так, ніби його взагалі там не було. Немов її сумнів у щоденній рутині був викликаний польотом мухи або нерівним тротуаром. Не Юзек. Нічого не кажучи, він потягнув колишню вчительку за лікоть, і вони пішли парком до його квартири. Він сказав щось безсенсовне, якщо вона його не відвідає, не вип'є чаю, то він не дасть їй спокою. Вона невпевнено кивнула головою і сіла

на розхитаний табурет, затискаючи край суконки, як найбільший скарб. Шукаючи чаю між найрізноманітнішими продуктами, які йому вдалося добути, він щохвилі крадькома зиркав на неї. Невпевнена. Вхопила брудну шклянку в руку і хлептала гарячий напій короткими ковтками. Решту дня вона нічого не сказала, сиділа у куті й хиталася з боку на бік. Щомиті зиркала в бік вікна і затуляла вуха. Він нічого не міг зробити.

• 16 •

Дні проминали спокійніше. Щораз більше людей і крамниць, зате менше різноманітності. Тоді він швендявся цілісінький день. Оглядав відбудови костелів і розбирання церкви. Втечу українців і повернення поляків. Безліч калік і дітей, які блукали, як колись він. Може, як він тепер? Відвідав лікарню і доктора Бучковського, котрого не бачив сто років, і йому аж було соромно стукати до кабінету когось, кому завдячував найбільше в житті, і тисячі думок, чи не має лікар до нього претензій, що він навіть зволив поінформувати ординатора про те, чи живий, як почуватиметься і що в нього нового. Нічого більш помилкового. Його зустріли широка усмішка і щирий потиск руки. Порозмовляли як друзі. Це означає, що лікар говорив, а він натомість дивився на нього, підтакуючи або відповідаючи півсловом. Лікарня працювала щораз налагодженіше, і, крім кількох облич, тут були цілком нові пацієнти. Навіть Каську вже давно виписали, і вона намагається нормально жити, ходить до жіночої школи. Лікар висварив Юзька, що він забув про дівчину, аж той зашарівся від сорому. Обіцяв виправитися, але не тепер, коли стільки треба зробити.

Ніч почала наставати швидше. А ще ця чорна хмара, що провіщає велику зливу. Перші краплі, і він дещо наля-

каний, швидше до помешкання, де була вона. Нічого складного, двері недозачинялися з часу перших візитів дивних індивідів. Вона вказала на ліжко. Він невпевнено ліг, а вона провела пальцем по його лиці, зачіпаючи за струпи і рідкий заріст. Схопила його руку, котрою він проводив по малих грудях і гострих кістках. Він ковтав слину і намагався вгамувати небувале серцебиття.

А може, це був сон, як і все до цих пір, і лишень цей стукіт, нестерпний стукіт, як калатальця в костелі, і тільки це є реальне у всій цій історії. Стукіт, далі сильний удар, мокра підлога, сходи і дощ. Лило цієї ночі немилосердно.

— Пан собі що-небудь згадав? — спокійно запитав лисий.

— Ні, — відповів правдиво.

— Пан мусить піти з нами, — сказав очкастий.

В останній момент він вирвався від них і помчав. Знову щось наказувало, бо сам не встиг оцінити ситуації, знов-таки він не як людина, а сарна, і втікає, як колись, уперед, але вони не відпускають, не дозволяють отак утекти. Їх це ще більше розпалило: втікає, значить, має щось на совісті, ага, тепер догрався. За ним, по Міцкевича, вверх Францисканською. Камінці вилітають з-під босих ніг, забиваються і ранять, але він не перестає бігти. Щораз далі, не можуть наздогнати, однак він не збирається спинятися, весь час догори, до катедри, на вежу. Ніч, нічого не видно, між дошками, по цвяхах і шклі, не маючи уявлення, чи за ним женуться чи вже давно втратили слід, але біжить, піднімається, виходить, дошки тріщать, по цвяхах, він стигматизується і нічого не відчуває, все вище, висаджуючи дерев'яні двері. Весь час дощ і нескінченна кількість сходинок і драбин. Ціле місто потопає у цих краплях, і вона на кількадесятьох метрах над цим містом, і якимось нестійко, і навіть не боїться, тільки дивиться зацікавлено на криваві ноги, і тільки цей голос над ним.

— Навіть не пробуй, я тобі обіцяла, що будеш жити довго. Чемно зійди, чемно, щось та придумаємо. Гмм. Добрий хлопець. Що я з тобою маю. Стільки дітей на світі, а я постійно мушу пильнувати тебе...

Тепер

Ви миєте машину. Розвалене вольво, яке служило ще батькам. Агнешка пам'ятає останні канікули з обома, коли це авто викликало загальну заздрість як сусідів, так і водіїв на трасі до Гданська. Щоразу, як вона про це думає, ловить себе на банальному — пропало, навіть більше, часто жаліє, що вона була змушена вибрати сторону конфлікту у справі батьків і доньки. Невелика сім'я, якою вона ніколи не цікавилася, з того моменту зменшилася до одної мами, чого вона не вміє цінувати досі і часом, тупаючи ніжкою, показує, що одиначці належить усе, передовсім час інших, який, до речі, важливий тільки їй. Решта повинні пристосовуватися, а мама має бути, без огляду на те, наскільки вона всім набридла. Тепер можна про це не думати, вона більше зосереджена на командуванні екіпажем, який шурує диски, вікна і трохи заіржавлений кузов. Їй весело, бо Агнешка вміє бути веселою, і саме тепер вона всміхається, тихенько сміється, бо збудження виїзду перемагає меланхолію, яку вона часто дуже незграбно ховає під накидкою дурних шпильок і зауважень найближчим. Але знайомі — це не найближчі, мама, як і вона, добре це знає,

тож сваряться постійно, але тут спокій, і вона спокійна, вона весела, вона збуджена подорожжю. Закінчують мити машину, ховає карту на місце, скидаються на бензин, рюкзак до багажника. Сміх, трохи нервуються і крутять у животі. Подорож на південь.

— Курва, здохне нам ця рухлядь.

— Не ний, Кшисю, не ний, старим служила і нам послужить.

Кшись і Агнешка спереду. Вона, як завжди, у шортах, витягнула ноги мало не у вікно, і всі як один: «ти безбашенна». Ясек і Каська ззаду, вона має бзіка, що ніс знов завеликий, і всі чіпаються, і ніхто її не любить. Все мине, Кшисек не п'є, бо веде, зате Каська охоче, хильне за двох. Поїсти. Дорога на південь, карта наразі не потрібна. Каська, як завжди, з проблемами — як колись зимою, коли, замість спускатися з гори, сиділа цілі дні у притулку, попивала солодкий чай і читала вірші тих поетів, які саме треба читати в ліцеї — тому Рафал, тому Едвард, тому Марія, тому вона, але тепер з ними, на задньому сидінні, без ремнів. Застуджена, вкурвлена, але їй проходить, бо подорож на південь, бо вони, бо канікули закінчуються, і як вернуться, то все, останній рік, треба користатися.

Ви любите привали. Особливо Агнешка. Тоді вискакує на розігрітий дах, сідає зверху і починає лакувати нігті. По одному на кожній зупинці. Це найдивніша штука, яку ви бачили, але, настільки її знаючи, розумієте, що вона має свої вигони, і треба її прийняти такою, яка є, бо змінитися не зміниться, і пощо подразнювати її ускладнену особистість. Її переконаність у своїй правоті рівнялася із завищеною оцінкою власної краси, в якій, незважаючи на багато відхилень від канону красивого, вона була настільки впевнена, як у тому, що живе і має у пачці половину сигарет.

— Ей, Яцьку, а твоя родина не звідси походить, з цих, курва, цілих Бещадів?

— З Підгір'я, ідіоте, є різниця, географії довчися, то поговоримо.

— Що тебе так взяло, переходить на тебе настрої Каськи? Можемо помінятися місцями, як хочеш.

— Відвали, до того ж я вже пив.

— То як там з твоєю родиною?

— Мій дідо звідси, але він був дивний, йому з'їхало в молодості, бо лупнувса в голову і трохи як овоч, знаєш, тобто з віком його проходило, але мама казала, що їй ще бабка розказувала, як було на початку, масакра, знаєш, він мав такі різні заморочки, я тобі кажу. Ніби родина і, може, я також маю такі гени, але слухай, коли поїхав у рідні місця будувати капличку для Марії...

— Нормальне «Радіо Марія».

— Агнешко, ти не смійся, вигон офігенний, але що зробиш, побудував її, бо ніби врятувала йому життя, знаєте, старим попускає, йому до того ж померлося саме там, як її закінчив, і стільки проблем з перевезенням тіла, я вам кажу, але нема такого поганого, маю по ньому кімнату.

— Хоч то добре. Пам'ятаєте, скільки тих речей після нього там було, якби порозпихав по антикваріатах, то бабла стало би на рік.

— Думаєш, що не хотів, тобто я хотів, але бабка, знаєш, пам'яток і подарунків не продається, таке от. Тоді, як він помер і все залишилося після нього як було: кілька ящиків фігні, гілок, каміння, піску, поскладаних на полицях, старі картини, образки, медалі, мундири, книжки російською, гебрейською, молитовники по-латині. Стільки ж сміття, як і скарбів. Мені до сраки, добре, що я не мусив виносити, знаєте, повний сервіз, мені сказали помалювати, бо ніби занадто, що я на готове, ей, курва, не на

Люблін, на Краків, ми мали побачити Краків.

Перший нічліг у цій їхній мандрівці на південь. Зсунені ліжка, всі разом, і ніхто не пам'ятає, коли задрімали, лишень знову всі чекали на Агнешку, поки докурить сигарету, бо вона завжди остання, завжди всі на неї, і завжди найважливіша.

Далі на схід.

— Хто хотів у Перемишль? Я манава, могли відразу їхати на Сянок.

Це не кінець ваших клопотів. Вольво, ця золота машина, це суперавто, чудо, зіпсувалося, і ніхто з вас не зуміє цього зремонтувати.

— Та воно замахалося, а не зіпсувалося, могло літати, але ти заграла, Агнешко.

— Ти сам заграв, як тобі не подобається, то вертайся. Ходи, як уже тут, то хоч вип'ємо, я чув, що в Перемишлі дешева горілка і дівки.

— Бачу, що гумор тебе не покидає, дебіле.

Через дві години вже нікого не покидає, коли вони стрибають по ринку, бігають і перегукуються, ошелешуючи старших мешканців.

— Ей, але я би щось з'їла. Там сидять, питаємо.

— Ей, земляки!

Вони на вас трохи не надто весело, тому Агнешка починає світити очима і, всміхаючись, питається, чи можна тут поїсти. Пара, а радше знайомі, кажуть, що вони не звідси і не мають уявлення.

— А поремонтувати машину?

— Тим більше не знаємо, нам шкода.

Вони повертаються до розмови, ви матюкаєтеся, вони на вас трохи з-під лоба, і ви знову гарцювати по ринку. Для чого існує інтернет?

— А ти десь бачиш?

— Я маю в телефоні, ні. Макдональда тут, напевно, також нема.

— Курва, що за діра!

— Тут гарно, не перди, зрештою твій дідко звідси, не забувай, що? Коріння треба шанувати, бо інакше, знаєш, втрачається ідентичність.

— Але тобі пиво зайшло, може, вже не пий, що, Агнешко, дивися, вони вже сплять. Взагалі я собі, мабуть, також вип'ю, і так звідси нині не поїдемо.

Ви сидите вдвох, дивлячись на решту компаньйонів, у готельному номері, бо ціни тут смішні, тому навіщо мотель. Вона лягає, поклавши голову на твої коліна.

— Знаєш, я не така досконала, яку вдаю.

— Еге, що ти не кажеш, але тепер ти попала, міс перфекція.

— Перестань підколювати, я, мабуть, надто швидко живу, це все повинно виглядати не так, мені навіть не хочеться іти вчитися, хочу вже працювати і передовсім мати гроші в дупі. Адже зі мною неможливо витримати, я найважливіша, курва, одиначка, не хочу узагальнювати, зрештою, ти також такий, але часом, дивлячись збоку, бачу, що це якась масакра.

— Але як я можу тобі допомогти? Хочеш втікти? Втікай, у цьому місті неможливо жити. Ми сміємося з Перемишля, а в нас краще?

— Але я не про це...

— Про це, ти все так говориш про себе, врешті зводиться до втечі, бо постійно говориш про Краків, Гданськ, Варшаву, Берлін... Постійно говориш і нічого не робиш. Ти така, як ми всі, смієшся, що хтось після студій нічого не досяг, а повинен заробляти хоча би п'ять тисяч, це для тебе показник усього, нічого більше для Агнешки не має значення, я і моє личко, з яким я можу мати кожного, чи не так?

— Ходімо спати.

Ви повертаєтеся. Механік дав собі раду: тепер дорога на Красічин, потім серпантини і невдовзі — все ближче — приїхали.

— Йоханий, тут нічого не... — Каська починає робити висновок.

— Яцьку, заспокій її, треба було лишатися зі своїми книжками, а не тепер нарікати, візьми ляж і не вставай, розбудимо тебе за тиждень і буде добре.

Ви ходите довколо хатки. Мала, по сусідству інші, велика кімната на першому поверсі.

— Телевізор! Напевно, є сателітка.

— Та, немає виходу, нічого нормально не зловиш.

— Звідки ти знаєш?

— Мама казала, крім того, я сам тут часто бував дитиною, через діда, знаєш, як хочете, то можу вам і ту капличку показати.

— Здурів, капличку...

— Заспокійся, Касько, нарешті. Яську, ходім, я не буду сидіти на дупі.

— Але то треба трохи вернутися, бо то ближче до Перемишля.

— Що вже там, бери машину, нам що, не стане на бензин, ге-ге. Їдемо до Польщі!

Ви залишаєте речі, і навіть Каська вже не стогне, робите кільканадцять кілометрів, але це нікого не хвилює.

— Ще далеко?

— Ну, тепер пішки або, як говорив дідо, ногами.

Горби тягнуться аж за горизонт.

— Не горби, а полонини.

Капличка стоїть між кількома деревами. Голуба і біла фарби відстають клаптями, змиті й вицвілі. Всередині різьблена фігурка.

- Файна, не, Кшись?
- Капличка як капличка.
- Що, вертаємся?
- Туди, куди лиш захочеш.

І ви повертаєтеся до хатки. Ви вип'єте все, що було пити, після тижня вернетесь і згадувати не будете ці гектолітри горілки, і зайдете до кімнати Яська і забудете. Життя буде тривати далі.

ПОМІЖ ТИМ

Ти йдеш дорогою, і ніщо тебе не дивує. Хтось на ці okazji замалював напис УРА, який висить на шибениці. Розмазаний спрей прикрила густа фарба, дурне, і так усі знають, що там було. Ті самі бари і камениці. Змінюються лише фасади, бо місто почало прикрашати місто ззовні. Найбільше ці камениці на ринку. Інші стоять, як стояли. Зміни тривають тільки в тому, кому вони належать. Вічний розпродаж. Взаємні звинувачення про написи на стінах і те, що ніхто не хоче їх замальовувати. Небезпека уявних вулиць, задвірків і осель. Там, де ліжка приховують таємниці більші від тих, про які говорить увесь світ. Пулицерівська премія за опис одного із сотень безнадійних випадків. Достоевський, що роками читає одні й ті ж газети. «Перемиське життя», тепер «підкарпатське», «Новини». Альманахи і місячники, які ким тільки не видаються. Неіснуюче «Пограниччя». Біло-чорні сторінки на найгіршому папері у світі. Тисячі історій. Ще більша кількість героїв цих подій. Десятки Мишкіних, Раскольнікових, Кірілових, Карамазових. Подивитися у вікно, запідозрити, записати, видати. Подивися на цього, назвемо його

так, Юзька, того, що ходить по автобусах і збирає квитки, весь трясеться, а люди його бояться. Звідки він узявся? Чи має сім'ю? Може, прикидається? Один з багатьох випадків, коли тобі здається, що це дуже поганий театр, але в дуже поганому аматорському театрі люди надто вірять у свій талант, без дистанції до себе і світу, відіграють ролі, постійно волаючи «шоумастгоуон». Все крутиться докколо власної осі. Усі докколо один одного. Так, взаємодія. У цьому місці також.

— Стільки?

— Так, стільки. Я іду. Більше я не спалю.

Базар не змінився. Він роками не міняється. Великі торби з синтетичних тканин і фляшки від горілки. «Олімп», «Хлібний дар». На вішаках підробки адідасу і найку. Чотири смужки. «Odidos» або «Sadida». Все повинно нагадувати оригінал. Але шви розлазяться скоро. Тканина через місяць зсідается від прання. Ніхто цього не купує. Всі це купують. Всі — це батьки несвідомих дітей, котрі хочуть мати куртку з міткою улюбленої марки. Навіть якщо відповідний напис треба читати, дивлячись у дзеркало. На великих торгових столах під гарячою бляхою лежать ножі, ножиці, механічні пили, вудки, роги, іграшки і кольорові футболки з лого найбільших команд світу. Всюди смердить вкладками до взуття і смаженою куркою, яку чути майже у всіх частинах міста. Коли ти їси пристрасними укусами, вона випускає з себе жир та інші паскудства, які капають тобі на пальці та одяг. М'ясо буває раз біле, раз червоне. Все залежить від того, на яке натрапиш. Тобі подав чоловік у заплямленому фартусі. Вкинув птаха до паперової торбини зі стертим написом. Ще можна купити кебаб з м'яса kota або пса. Коштує кілька злотих. Усі люди з іншого боку прилавка мають золоті і срібні зуби. Сьогодні понеділок. Мало людей. Де-не-де крутяться

прогуляники. Волють «Однокласників», а не навчання. Ти зовсім не дивуєшся.

— Завали підера. Бий його, бий. Курва, старий, ти баба. Надавай йому. Або ти, або він. Йо чойс, йо десижн.

Цікаво, що діти роблять менше помилок в англійській мові, ніж у польській. «Нуј» замість «chuј». Зате: «Rules», «Polonia Forever», «Czuwaj King», «Zasanie Hooligans». Колишнє воєводське місто, яке втратило свої привілеї на користь тої діри з огидним вокзалом і пам'ятником, з якого сміється цілий край. Від тебе до нього сто кілометрів. Безумовно, і двіста замало.

Цими вуличками прогулювався сам Пшебишевський. У кінці жовтня 1899. Який символічний рік! Аби лиш бути якнайдалше від Дагни. Можливо, він шукав утіхи в численних борделях, які виникли для вжитку чужої армії. Армії, що служила Францові Йозефові. Якби ти могла, то висадила би це місто в повітря. Без жалю. Найменшого спротиву. Вокзал. Ці мури все ж пам'ятають Швейка. Будівничі залізниць. Усюди проникає Галичина. Не у Кракові, не у Відні, Сяноку чи Празі. Може, зробиш кар'єру, як Казимир Опалінський. Великий Казимир. Великий у Фредра. Великий у Софокла. Всюди. Як заходиш у фойє, всюди висять його портрети. Він молодий і в цьому капелюсі нагадує Івашкевича. Ідол жінок. Сторінка зі щоденника як докір совісті: «Скільки можна? Скільки можна все це згадувати? Доки будемо називати себе центром Галичини? Пупом всесвіту? Місто костелів і сумних людей. Насправді ніхто не знає, що ви існуєте. Досить уже ображатися на весь світ. Ментальність шляхтичів, що програли. Мольєрівські святенники. Понад шістьдесят тисяч мольєрівських святенників. Бульваризує їх абсолютно все».

І сьогодні треба вийти. Ти дивишся у дзеркало і задоволена цією суконкою. На неї пішло майже півзарплати,

і навіть не було шкода. Червона, до колін, на бретельках. Трохи смішно виглядаєш з цими хлоп'ячими ногами. Твоє улюблене заняття — це малювати очі. Раніше, ще кілька років тому, виглядало би дурновато. Тепер це природньо. Завжди коротке волосся. У цей момент воно до пояса. Долгануте й густе. Руки намащуєш бальзамом. Лице тональним кремом. Майже нічим не відрізняєшся від тридцяти тисяч жінок, що живуть у цьому місті. Ти вже була офіціанткою, працівницею банку, вчителькою, репетиторкою. Всім відразу.

— Привіт, погано виглядаєш.

Сидиш поруч із нею. У тому самому кафе, де щодня. Ви не бачилися зі шкільних років. Вона зовсім не змінилася. Тільки має трохи ширші стегна, що ж, третя вагітність. Через кілька років її лице вкриється зморшками. Перша вагітність перед випускними екзаменами. Через це важко їх склали. Тоді вчительки ще не були такими толерантними. Без чоловіка?! Зрештою, вона ніколи не мала хлопця. Була настільки гарна, що можна було з нею переспати, і така безпроблемна, що не хотіла витягати з цього ніяких результатів. Він закінчив професійне училище й утік до Голландії. Вона виховує дитину. Певно, разом зі своїм батьком, котрий занадто гордовито нею опікується. Живе в якомусь селі під містом. У глибокій дірі. Ніхто навіть не знає його назви. Зрештою, вона нічим не ліпша від будь-кого з твого класу. З тридцяти двох осіб школу закінчило двадцять вісім. Ще п'ять не склали іспити. Вчитися пішли п'ятнадцять. Поза місто п'ять. Дві повернулися через рік. Про тих, хто далі не вчився, краще не згадувати. Три особи вже мають громадянство іншої країни. Дві померли.

— Дам'ян, ходи сюди. Я з Касандрою.

Він подивився на вас спідлоба. Сидите і говорите цілу ніч.

— Кажуть, на Україні щось відбувається. Наближаються вибори, і має бути інакше, ніж дотепер.

— Ти в це віриш? Адже це дикий народ, і за нами двадцять років. Але побачимо. Знаєш, бо думають, що вони не знати хто, якщо мають двох добрих боксерів і цицькату дівку, котра виграла Євробачення, то вони боги. Мрійники. Дивися, як принижуються. Подивися на них. На цих жінок на вулиці. Скажеш такій, щоби забиралася, то всміхнеться і подякує. Ненавиджу їх. Вони повинні вертатися до себе. Забруднюють вулиці. Закрити кордони. Виплодки Тараса Шевченка.

Ти замислюєшся, звідки в ньому стільки гіркоти.

— Ти маєш брата, правда?

Несподівана зміна теми.

— Сестру.

Відповідаєш, попиваюче чергове пиво. Бо тільки це тобі тут смакує, вам смакує.

— Молодша на дванадцять років.

На відміну від тебе, вона має тільки польське громадянство. Ти могла залишитися там, далеко, там, де бояться дешевої робочої сили і терористів. Тут ніхто тебе не хоче знати. Навіщо було цього? А Дам'ян? Від якогось часу він тебе ображає, без причини. Напевно, хоче тебе вже кілька років. У класі був такий чемний. Задрот з великої букви. А тепер грає все, що попало, не щадить нікого. Бо так живуть митці.

— Богема, кохана, богема.

Коли падає дощ, він виходить надвір і ловить язиком краплі, випльовуючи їх потім у калюжі. Танцює і кричить до неба, що Бог грає для нього велику сюїту. Він до нього толерантний і розуміє його краще, ніж ці обдерті будинки і затурканих мешканців, яких із-за рогу підслуховують ксьондзи. Підслуховують вулиці. Можливо, однак, це міс-

то є притулком, і насправді він це добре знає. Його тут ніщо не обходить. Хоче жити якомога довше. Він стверджує, що це мистецтво — не збожеволіти поміж дірливими стінами. Біля потрощених сумлінь, людських слабостей. Коли він підмальовує собі очі, каже, що він божественний і що буде мати хлопця на кшталт американської кінозірки. І вони будуть трахатися під час бурі, поки не влупасить у них блискавка, і згорять прахом. Після того їхні душі будуть це продовжувати, поки збожеволіють. Наперекір усім і всьому. Ти також хотіла би мати стільки відваги.

Автобусом, як завжди після алкоголю. Навіть невеликої кількості. Коли з'явиться Марися, стримуєшся на кожному кроці. Ану ж вона прийде і вигадає якийсь привід, щоби її забрати. От так, прийде і візьме собі. Ніби я не знала світу — думаєш. Бо завжди йдеться про добро дитини, хіба ні? Юзек знову появився. Якби кожен мав свого ангела, то саме так виглядав би твій. Цей з рештками ясних кучерів. Він іде і починає трястися. Витягає голову, як пташеня із шкаралупи. Зазирає за крісла і до мініатюрних смітників, аби знайти використаний квиток. Мабуть, він має їх мільйони, окремо розглядає кожен знайдений прямокутник і кладе до пластикового мішечка, щоби його в свою чергу помістити у протерту бутоньєрку або в кишеню штанів. Він не говорить нормальних слів, вимовляє якісь не зовсім уточнені звуки. Кожен має такого ангела, якого заслуговує. За вікном пролітають фари, ти придивляєшся до кожної зокрема, як вони утікають і зникають. Юзек виходить, ти їдеш далі. Марися вже спить. Звичайно, перед телевізором. На екрані Бонд визволяє гарну жінку, яка потрапила у скрутне становище, а потім вона визволяє його. Убивають боса і завалюються у ліжку. Без суттєвої потреби ти поливаєш квіти і витираєш порохи. Складаєш одяг на купку.

Мотиви повторюються надто часто. Клаустрофобія. Душно. Герої приречені на поразку і вигнання. Це не продасться. Навіть як усюди напишуть, що це шедевр. А це? Ну, що ти? Що вона може знати про ідентичність цього народу? І взагалі, теж мені щось, що ніби вона транс-сексуалка. Буде короткочасний скандал, а потім ніхто не буде цього пам'ятати. Покаже в якійсь програмі шрами після операції і того. Повернеться до сірої реальності, а нам скажуть, що видаємо гівно, лиш би заробити. Треба заробити, але на чомусь значному. Знаєш, могло би щось статися. Якийсь рух. А вона вернеться до своїх чотирьох стін, до померлої мами, котра стидалася несправжньої доньки. До брата, котрого не бачила багато років. Врешити не витримає і покінчить з собою. Ми вийдемо на гієн, і так закінчиться пригода. Хоча той фрагмент, як вона йде вулицею, а хлопці з училища свистять, коли бачать її задок, а вона обертається і показує їм пеніса... гм... авторка, мабуть, знає, що таке самотність.

Відповідь:

Дам'ян, маєш рацію. Це якась грана сповідь, не видаємо. Перепрошую. Касандра.

Невдовзі написав і він:

Не переймайся, завтра вишлю тобі щось нове, гівнюх написав якусь історію, що розігрується перед і після війни, що хтось теж пише такі речі. Доброї ночі.

Чоловік. Високий блондин з обличчям хитрого веселуна жував гумку і чекав на який-небудь коментар.

— Пан як фахівець може щось сказати на тему цього всього.

Каже той чувак в окулярах і шапці-вушанці.

— Тільки прошу повернутися до камери. Так, як знавець, трохи профілем, але не так дуже. О, саме так. Прошу говорити.

— У цьому місті ніхто не любить українців. До них тут ставляться гірше. Не знаю, чи через демонів минулого, чи через ситуацію нинішню, з вулиці. Їх можна зустріти на кожному куті. Продають дешевші сигарети і спиртне. На базарах. З золотими чи срібними зубами. На кордоні, куди пхаються, як тварини. Продають товар ще дешевше. Тоді поляки на це ведуться і транспортують до нас. Контрабанда процвітає. Врешті мені соромно за нас. Чим тут пишатися? Коли, в'їжджаючи до країни, бачимо великий напис «Європейський Союз вітає», сором. Ми не кращі за них. Так, так, це правда. Як мені пишатися сусідом, який переносить цигарки у штанині, а горілку в каністрі для бензину? Хабар митникам. Стиснені, як сардинки, спітнілі і злі, ми чекаємо, лиш би пройти. Щоби вернутися додому і все це з себе змити. Змити всю вину, сморід і почуття всього, що найгірше. Ситуація на автомобільному переході є таким самим приниженням. Черга сотень машин. Чекаємо кільканадцять годин, щоби провести кілька літрів горілки, бензин, сигарети. Ми не кращі за них і в себе, коли дивимося на них згори і вважаємо себе справжніми європейцями. Повторюю, європейцями, з великої букви. А може, ми почуваємо себе винними, може, за історію? Не знаю. Кажу це відверто. Не маю уявлення. Або, дивлячись на цвинтар Орлят, то хотіли би вбивати. ОК, але цвинтар на Словацького не є у кращому стані. Мені стидно, справді. Не маю наміру судити. Вирішувати вам. Дякую.

Марися встає раніше, підбігає до ліжка і тягне її за волосся.

— Мамо, вставай, сніданок, мамо!

Не лише канапки. Брак довіри до хімічних витворів, загорнених у срібло, фольгу і тому подібні безумства, викликає в тебе бажання приготувати все самій. Усі батони, цукерки, палички, шоколади, желе, лизаки викликають

у тебе обґрунтовану відразу. Свіжий огірок, помідор, масло і сир. Чай у термосі. Все у спеціальних пакунках. Дівчинка біжить до машини, обвішана всім на світі. Пляцок, торба для сніданку, футляр зі скрипкою. Вона підскакує, так любить школу. Марися має десять років, коротке волосся й окуляри. Ходить до музичної школи на Словацького. Лиш би відросло волосся, бо як це так, лиса скрипалька. Не годиться — картає бабця. Марися звикла до її бідкання. Ви їдете автом, дивлячись, як порожній простір заповнюється закладами, зупинками, будинками, корпусами. Центр. Ще міст, і зараз будете на місці. Зимовий Перемишль відштовхує. Огидний. Нема більш фальшивого міста у цілому світі. Не мав би таким бути, ну, бо на перший погляд є в ньому щось притягальне, просто магнетичне. Всі ці контури міста, загострені через сніг, безлюдний парк і вулички, на яких нема сліду ніг. Неторкані терени, ніби ще не відкриті людиною, пахнуть магією. Але ти знаєш, куди всі вони ведуть. Головні шляхи вириваються поза місто, туди, де дідько добраніч каже. Вулички в центрі міста зникають у базарах, складах вугілля, у гущі сигаретного диму, неретельно заліплені ями псують авта й кістки. Сходи, відремонтовані й посипані сіллю, закінчуються у великих залах катедр, де ти чула : «Поляк на поляка, жид на жида!». Нічого не змінилося. Сніг є лише пудрою. Це дуже акуратна підкладка, яка скоро зникне і все розкриє. Не тільки брудні тротуари, непозамітані й криві. Також те, що по них ходить. Ця набожність міста, з якої воно ніяк не вивільниться. Ці тисячі душ, яких розпирає національна гордість, чиї діти у болоньї відстоюють своє, водночас гаруючи майже задурно, гризучи позавчорашній хліб там, де цей хліб вважається найгіршим на світі. Фонтани, у яких вода чистіша, ніж з-під крану, і відсутність дрібних, що свідчить про те, як це місто трактують чужинці. Одне велике

ошуканство, прикрите фальшивою і пластиковою гідністю, котра вартує скільки, як хутро тієї пані, на яку ти задивилася, в останню мить ледве обминувши людей на переході. Крики, і за мить їдете по зустрічній. Зупиняєтесь. Її серце б'ється як шалене, а ти сама не знаєш, що діється. Три глибохі вдихи — і їдете далі. Прискореним диханням і тремтінням тіла Марися нарешті нагадує живу істоту. Може, це через ранок. Сонце, відбиваючись у вікнах, заліплених снігом, який падав уранці, відразу її розбудило. У квартирі гаряче, тому їй не треба ховатися під грубу перину. Скоком до мами — і за волосся, потім стрибками до машини. Рештки бадьорості вона віддає на вхід до школи і кількогодинні заняття. Після цього вона вичерпується. Її енергія, звичайно, відновлюється, однак робить це найповільніше у світі. Треба півдня і значної частини вечора, щоб вона принаймні всміхнулася, не кажучи про домашнє завдання чи наступну спробу теревити смичком струни. Вона апатична і пригнічена. Коли ти гасиш світло, вона ще сидить на ліжку, вдивляючись у неіснуючу точку на стіні. Засинає в такій позі, а ти її кладеш і накриваєш, цілуєши в чоло. Кожного дня надієшся, що ситуація зміниться, що цілий день вона буде, як вранці. Тобі здавалося, що ситуацію можна виправити, якщо повезти її на довший відпочинок в Угорщину чи у Бещади. Полонини — це щось неосяжне, натомість басейни братнього народу викликали в неї лише непотрібну висипку і ще більшу апатію. Може, це талант. Невідомо. Ти не хочеш думати про лікування, бо, незважаючи на ліберальний і відкритий підхід до світу і людей, не хочеш робити з дитини психічно хворої або якимось чином скривдженої долею сирітки, біля якої зараз буде штаб жадібних до слави психіатрів. Вулиця Словацького, школа. Ти їдеш до редакції. Кілька офісних справ і вислала кілька мейлів. Переглянула три томики, два з яких непогані,

але їхні автори ніколи про це не дізнаються. Опиняються в смітнику. Кошик для сміття повен білого конфетті. Тільки розкидати і дивитися, як воно буде пурхати по всій околиці і як з'їдеться міський патруль, поліція, швидка і що там ще існує. Обурені люди, киваючи головами, мов іграшкові песики в автах, ідуть своєю дорогою, вкриті пальтами. Закриваються в них, як одна матрешка в іншій.

У парку, де знімали «Хроніки любовних випадків», є одна лавка. Звідти видно ціле місто, вона стоїть недалеко від стародавньої альтанки і замку. Лавка навпроти тераси, про яку ніхто не знає, що вона існує, люди воліють виходити на башту і подивитися на три сторони світу, три, бо одну заслоняє парк. Лавка дійсно незручна, але ти й так любиш там посидіти. Іноді приходиш сюди, проходячи повз ту семінарію, яка кілька днів служила за жіночу школу. Щоби там бути, досить було мати довге волосся. Коротковолосих Вайда не задіював. Дівчата блазнювали, носили берети і жили на свій лад, не знаючи, що за кілька місяців вибухне війна. Торбинка зерна для птахів. Наїдяться досхочу. Тобі не шкодить також те, що лавка холодна, вкрита легким льодом, але всюдисущі скалки дряпають і лоскочуть навіть крізь грубий одяг. Ти кладеш туди коцик. Сідаєш і дивишся в бік Сяну, вулиці 3 Травня, далше на узгір'я. Повз тебе проходить кілька прогульників. Дівчина у джинсовій спідничці і двоє хлопців. Рука одного з них мандрує вздовж її сідниць. Їй десь років чотирнадцять. Ти ніколи цього не зробила б, але встаєш, ідеш до них. Вони не обертаються. Низом, уздовж мурів замку, на скромний дитячий майданчик. На гойданку. Хлопець виймає пиво «Мазовецьке», відриває пластиковий корок, вони п'ють, розігриваючи шлунки. Ти навіть не подумала про часи, коли робила з Беатою таке ж. Прискорюєш кроки і вибиваєш фляшку з рук найбільшого.

— Що пані...

Другий не був такий ввічливий.

— Їбанулася!

Вони щось буркали, фарбована чотирнадцятилітня полизала одного у вухо і поправила спідницю, яка раніше підтягнулася до трусів. Подивившись якось мить на тебе, вони пішли геть. Ти була розлючена. Але на кого? На себе, на них, навіщо? Сідаєш на гойданку і плачеш. У злості відштовхуєшся ногами, і гойданка все більше розганяється. Вище. Починає крутитися в голові, але ти не перестаєш. Перед очима розпливається, але ти ні про що не думаєш, а може, про все. Знову плутанина. Ти входиш у транс і не можеш зупинитися. Нарешті зіскакуєш, гойданка ударяє тебе в спину. Буде синяк. Думаєш лиш про те, щоб лягти у ванну. Сльози стерли вже весь макіяж. Однак ти не маєш наміру дивитися у люстерко. Порпаєшся в торбинці, виймаєш ключі і затраскуєш за собою двері, як у детективі, наче хтось за тобою весь час слідкував, а тепер буде всередині та уб'є тебе. Знімаєш одяг. Копаєш це все у кут і набираєш до ванни води. Не додаючи ніяких олійок, застрибуєш, трохи вихлюпуючи на підлогу. Засинаєш. Ванна — це те магічне місце, в якому кожен, якщо має відповідну кількість часу, може медитувати без жодної попередньої практики. Ти вибрала таку більшу, щоби вміститися повністю. Дитячі травми, коли з мідної і потрісканої стирчали ноги і навіть не можна було пірнути, безповоротно минули. Ти кладеш руки на боки. Стільки думок лізе в твою голову. Тобі по фіг, спочатку боронишся від них, потім вони здаються і дають тобі спокій. Є тільки ти і гаряча вода, котру ти вміло підігріваєш. Отож виймаєш затичку, аби її трохи випустити, одночасно відкриваєш червоний кран, щоб температура не зменшилася і щоби її рівень тримався в ідеальному стані, тобто в такому, який накриває твої

груди і кінцівки до висоти колін, бо ти підтягнула ноги до сідниці. Так, як любиш. Успіхом було також облаштування окремого приміщення для туалету. Ти уникаєш ситуації, коли Марися буде кричати: «Мамо, пісяти, мама, впусти!». Простягаєш ноги, і з них капає на підлогу. Тягнучись по губку, торкаєшся ліктем до груді. Дивовижне збудження. Таке, якого ти давно не переживала. Може, так подіяв релакс купелі, поглянула назад у бік дверей, ніби хтось мав тебе підловити. Знаєш, що вони закриваються зсередини на засувку. Опустилася, щоб занурити підборіддя. Рука з'їхала нижче, не обминаючи жодної ерогенної зони твого тіла. За кожним разом роздумуєш, чи це дійсно діє. Врешті рука делікатно занурилася в тебе. Ти не поспішала, ані трохи. Рухаєшся пучкою по горбику, щоб за мить схвати всередині цілий палець. Щораз швидше. Все тривало хвилинку, ти відчула сильне напруження і благу насолоду. Потім задрімала. Вода стала холодною, шкіра легенько поморщилася. Холера, я запізнюся. Після миті роздумів вирішуєш, щоби все ж не йти. Марися зараз ляже спати. Підеш завтра. Заглядаєш до холодильника, не маєш охоти підігрівати вчорашній обід. Ріжеш хліб і мастиш маргарином, плястерок сиру і чай, до цього цитрина, і вперед. Сідаєш перед монітором. Перевіряєш пошту. Якусь мить думаєш про розслаблення у ванні. Заглядаєш до доньки, спить. Вертаєшся на місце і без жодної істотної причини починаєш писати, не на комп'ютері, а на листку.

Після всього ти розрівняла листок і спалила його на плиті. Кинула до зливу, щоб догорів повністю. Ти дивно відчуваєшся, немов чогось не вистачає. Пішла до спальні Марисі і лягла біля неї. Приглядаючись до її лиця, ти бачила себе колишню, тільки вона ще має час. Ви обоє.

Ти встала швидше від доньки і, заки встигла встати вона, ти зробила їй сніданок. Ще зготувала солодке какао,

таке, яке вона найбільше любить, принесла їй до ліжка, будячи ароматом, як у рекламі. Вона поволі відкрила очі, питаючи про годину.

— Сьома, кохана.

Тоді вона розізлилася, що як це, адже це вона має тебе будити.

— Мама, сьогодні не вихідний, щоб це мені було передостанній раз!

Ви смієтеся з цього всього. Вона, сидячи по-турецьки, випиває теплий напій. Канапки з джемом.

— А може, замість до школи, підемо на закупи?

— Мамо, ти збожеволіла.

Після хвилиних роздумів:

— Добре, але я мушу піти на один урок, пиши звільнення.

Тепер вам дуже смішно. Ти з дивишся з гордістю на метке дитя.

— Не треба, я по тебе прийду.

Як ти сказала, так і зробила. З'явилася в класі, коли у доньки була математика.

— Дуже перепрошую, я хотіла звільнити мою доньку Марисю, Марисю Сольмарк. Нам треба піти до лікаря.

Тип подивився на тебе і ствердно кивнув головою. Це був один з найкращих днів, проведених з донькою. Ви робили абсолютно все, від поїдання морозива в морозяний день до приміряння кожної вибраної речі. Втомлені, з повними торбами, ви повернулися додому. Ще трохи попрацювати, а ввечері зустріч.

Зустріч у барі. Ти купила Марисі морозиво. Правда, теж хімія, але коли ти кудись ідеш, дозволяєш їй трохи більше. Напевно, це через молоді роки, витрачені на вагітність і виховання Марисі, і тепер кожну зустріч ти сприймаєш як повернення тих кількох втрачених годин.

Телевізор до двадцять першої, морозиво лише до половини. Зачини за мною двері. Повернуся пізно.

Бар повільно заповнюється людьми. На вулиці концерт. Дехто має кульки і шапочки помаранчевого кольору. Біля сцени, поставленої кілька днів тому, вирує. Навколишні паби обліплені змерзлими аутсайдерами. Ви вибираєте той, що завжди. Над Сяном. О цій годині є ще вільні місця. Не потрібно відкривати другого залу, того, що для концертів, строгого і дерев'яного. Перший набагато цікавіший. Ровер на стелі і старі картинки. Звучить Іггі Поп.

— Дивилася вчора телевізор. Гарно вийшов.

Ти кажеш це без примусу, попиваєш чергове пиво. Ви сидите втрьох за круглим столом. Колони заслоняють оркестр. Щораз більше індивідів у шкірі. З'являється тип у болонї, який звертає на себе увагу. Хоче зачіпки за столики і вилити пиво. Ви не зацікавлені у конфронтації. Платите і виходите. До ринку. Туди, де є телевізор і вигляд на фігуру ведмедика. Один столик вільний. Музика стає все радіснішою. Люди скачуть, при цьому виникає багато пар. Взаємне зігрівання.

— Отже, що в нас на завтра? Комусь треба їхати до Києва. Якнайскорше.

Ви сидите і смієтеся, немов усе це лише жарт історії, котрий зараз закінчиться і повернеться сірість. Бо кого це все насправді обходить? У телевізорі з'являється напис: українське повстання. Ну, колись це означало зовсім інше. Тепер це можна розуміти тільки добре.

— Тихо, — кинув старший чоловік з рідкою бородою, який сидів біля бару.

У телевізорі з'явився чоловік із жахливим обличчям, замотаний помаранчевим шаликом. Раптом з натовпу вибігає приваблива дівчина і цілує його у щоку, кажучи, що й такий він гарний. Він отримує помаранчеві тюльпани,

і всі твердять, що їх ніхто не подолає. Тоді той чоловік каже, що вони не відступлять, допоки не виграють. Весь натовп:

— Разом нас багато, нас не подолати! Ющенко! Ющенко!
Пиво. У барі стає тихіше.

— Зроби голосніше, — гримнув не знати хто.

Трохи шумить, поправили антену.

— Зараз, дивіться.

Раптом з натовпу виходить наша людина. Натовп:

— Валенса, Валенса! Солідарність! Солідарність!

— Ну, то, курва, треба збиратися. Я їду туди вже завтра!

Лукаш практично нічого не бере. Ти сидиш у помешканні й закінчуєш іще кілька статей. Заради святого спокою відписуєш тій дивакуватій жінці, яка всюди бачить зло і пригноблення. Якась емо. Ти даєш вказівки Марисі, вона дивиться на тебе тими оченятами, побільшеними окулярами. Може, це якісь докори, що знову, що далеко, що без неї, що знову вона дізнається в останній момент. Завтра до неї прийде твоя сестра. Ти обіцяєш присвятити їй більше часу після повернення. Через кілька годин ви сидите в найпершому бусі.

— Київ. Якнайшвидше.

— Ти знаєш, що моє прізвище походить з української?

— Спім, прошу.

— Добре, але скажи мені, не видаєте мій роман, правда?

— Дам'ян його читав, казав, що треба почекати.

— Курва.

Ти снила про дідуся Миколая. Вдаряючись головою до його плеча, тобто до вікна буса, в якому не було нікого, крім водія. Складаєш усе ще раз. Ти все більш-менш знаєш. Миколай народився на Сході. Австро-Угорщина, чи Польща, чи тепер Україна. В околицях Станиславова. Може, це

був Самбір? Неважливо. Був учителем початкової школи. Мав трьох жінок. З першою, котра була справжньою українкою, що говорила по-польськи, він оженився молодим хлопцем у неповних дев'ятнадцять років. Здається, вона була дуже гарною жінкою. Нема доказів у вигляді фотографії. Ситуація, коли підходиш до шафки, виймаєш альбом і кажеш, показуючи її на знищеній чорно-білій знімці, всім дивуватися, неможлива. Дивіться, це перша жінка дідуся, гарна, правда? Хтось нагадає про руде волосся і веснянки. Другий заявить, що надто худа. Третій заперечить. Ніхто ні з ким не погодиться. Вона померла після чотирьох років шлюбу. Перед нею, з року в рік, усі діти. Він перебрався до Мостиськ, покинувши кілька могил. Там познайомився з Юзефіною. Полькою, котра народила йому одну дитину. Прадід, дізнавшись, що ці землі не будуть Польщею, переїхав під Перемишль. Жінка не хотіла виїжджати назавжди. Залишилася там і зникла без сліду. Коли він туди поїхав, дізнався, що Одеса або Камчатка. Надто великий простір — подумав він. Оженився втретє.

Він мав трьох дітей. Двоє ще живі. Твій дідусь уже ні. Жінка померла після народження третьої. Дідусь запізнав бджолярку Яніну, з котрою вже не одружувався. Жив з нею на віру. Вона виконувала дві функції. По-перше, виховувала дітей, чого Миколай ніколи не вмів. По-друге, виконувала функцію чисто естетичну. Дідусь, повертаючись із пасовища, куди виганяв стадо корів, годинами дивився, як Яніна виймає щільники з медом і займається бджолами. Йому не шкодив її асексуальний бжоларський одяг. Так для нього виглядав рай. Він помер 1969 року і похований під Перемишлем. Отож діти, серед них твоя мама, походили від третьої жінки, Анни, про яку невідомо абсолютно нічого. Але є одне але! Усі діти прізвище отримували від неї, себто Сольмарк, невідомо чому, твоя мати

також не хотіла вирізнитися і не прийняла прізвища чоловіка. Дивно. Це все, що ти знаєш.

Медика. Ви стоїте в автомобільній черзі. Багато цих людей знають, що митники будуть не такі пильні. Через кордон переїжджає багато відомих осіб. Усі хочуть до Києва. Ніхто не попросить долари. Не буде ретельних обшуків. Ви їдете. Навколо поля. Де-не-де будинки. Зупиняєтеся у Львові. Там знайомий журналіст позичає вам авто. Маєте кілька годин на спання.

— Тут сплять у польських сім'ях, так дешевше.

Лукаш дивився на тебе. Як на дивака. Однак був настільки втомлений мандрівкою в убивчій порі, що йому було все одно.

— Нема води?!

Господар, пан Казимир Залевський, приносить воду у фляшках. Дякуєте. Ти зла на Лукаша за його манери. Робиш нотатки, які і так не придадуться. Ходиш кімнатою і дивишся на десятки фотографій. Виставлені в рамках на столі та висять на стіні в антирамах. Представляють історію мінімум чотирьох поколінь. Чорно-білі й кольорові, деякі настільки знищені, що нічого не видно, а інші, хоч і старі, у дуже доброму стані. Дівчатка у сукенках виглядають як філігранні лялечки, хлопці копають полатаний м'яч.

— Ходи сюди.

Лукаш, як пристало пронозливому журналістові, хоч він був іще ліцеїстом, відчинив велику шуфляду, розміщену під баром, вона заскрипіла. Він збентежився, але це його не стримало. Розглянувся на всі боки, зиркнув на шкляні двері, чи він нікого не розбудив. Тобі не це не подобається, але тебе також розпирає цікавість. Він виймає кілька грубих альбомів. Там іще більше фотографій. Кожен з вас бере грубий зшиток і переглядає. Він швидше,

перекидає сторінки, обклеєні фотографіями. Ти повільно, уважно, кожен кадр окремо. Придивляєшся до цих сильних жінок на тракторах і чоловіків, які рубають дрова. До дітей, що плавають у ставах, ганяють на каяках, на роверах по луці, без протоптаних стежок. Хати, вкриті стріхою, довкола пси гавкають на чужих. Цигани з розстеленими килимами, на яких танцюють їхні жінки з буйним чорним волоссям. Сім'ї, великі, кільканадцяттеро дітей, на табуретах, кріслах, біля хати. Щасливі, задоволені. Може, це комуна? Безтямно гортаєш ці всі родинні історії. Усміхаєшся, дивлячись на їхнє щастя. Лукашеві стало нудно. Ви засинаєте.

Поправка, він засинає. Ти думаєш. Марися, мабуть, уже спить або перехитрила легковірну сестру. Тепер дивиться якийсь жах, триллер чи еротику. Її невинні очка пожадають якогось гвалту чи убивства. Марися — єдине щастя, скажеш ти банально. Тато, ну, як то тато, був і його нема. А може, він дотепер не знає, що має доньку. Для тебе найважливішим є те, що вона анітрохи не схожа на нього. Ти ніколи не боялася так, як тоді. Разом з Беатою пішли працювати до того гастрономіка, бо в іншій школі ти не дала б собі ради — принаймні ти так думала. Надолужила, ідучи студіювати. Хоч і була з донькою. Ото були часи, ви цілими днями сиділи, п'ючи славні пива, розмовляючи про ню ейдж і еру Водолія. Говорили, що поїдете до Яроцина, а доїжджали щонайбільше до Жешува. Ти усміхаєшся при думці про те все і про маму, яка так сильно допомгла, хоч і втручалася у всі аспекти життя. Беата вже також має дитину, тепер викладає історію, а вас так обговорювали, сміялися, що там пропадете, а ви на зло їм. Ти повертаєшся думками до реальності. Вдивляєшся у покривлене гримасами лице Лукаша. Певно, сниться йому щось цікаве. Врешті й тобі стуляються очі.

Цієї ночі ти снила вперше за кілька тижнів. Не маєш поняття, звідки всі ці мотиви. Щоразу, коли ти западала у блаженний сон, у твоїй голові творилися образи, котрі були в певному сенсі віддзеркаленням минулого дня. Люди, краєвиди, почуті слова. А тут усе було нове. Село, благодатне і спокійне, як у поетів. Люди зі своїми благими проблемами. Потім прийшла смерть. Прокидаєшся. Ночівля — це біля п'ятнадцяти злотих. Залишаєте їх на столі.

— Страшенно занедбано.

— Гониш! У нас краще?

— Слухай, нам треба запустити на радіо пісні тої білоруської групи, а я навіть не вмію прочитати назву жодної композиції. Ти знаєш російську?

— Покажи.

— Це білоруська, а не російська, ідіоте! Пустимо сьому, це найвідоміша.

— Але ж ці мови нічим не відрізняються. Ну, бо чим? Якась параноя. Так, як українська. Для чого це все? Адже звучить так само. Назви хоч одну відмінність. Давай...

— Ти жахливий.

— Ну, прошу. Я не відпущу. Давай, захиснице демократії.

— Знаєш, як буде «кохаю тебе» російською?

— Яюсь на «я те»...

— Я тебе люблю. А українською?

— Так само?

— Я тебе люблю! Або кохаю. Є різниця? Ну, бачиш. Більше запитань нема!

Кинула подушку. Точно вирахована ціль. Його голова. Може, помудрішає. Який він був здивований, коли ця невідома йому група виступила на Замковій площі з нагоди п'ятої річниці Солідарності. А біло-червоно-білі прапори Білорусії розвівалися серед тисяч варшав'яків. Але це ні

до чого не привело. До того ж скинути диктатуру вдається не всюди. Ця подорож трохи мучівна. Хоч ви й змінили транспорт, тебе починають боліти ноги і дупа. Знімаєш черевики і кладеш ноги на панель. Лукаш усміхається і після довгого мовчання обриває тишу:

— Я тобі говорив, що зустрів справжню українку. Це можна навіть назвати романом. Ми випадково познайомилися на чаті. Вона дуже гарна. Наталя. Таке щеняче, але справжнє почуття. Я, може, навіть закохався. Дізнався, що вона ходить до школи у Перемишлі. До українського ліцею. Того, що відразу біля ІЛО. У тому місці, де дітлахи з економічного ходять на перекур. Ми почали писати одне одному есемеси. Останніх кілька тижнів я просидів у Варшаві. Я писав усе, абсолютно все. Що був на «Ревізорі» або «Попелюху»². Описував оточення, яка погода і яку книжку якраз читаю в «Емпіку». Вона знала, на якій я вулиці і за кого я віддав би голос на виборах, якби міг. Я справді її полюбив. Навіть домовилися піти на чай. Гарна руда дівчина. Веснянки і тонкі руки. Чудесно говорить по-польськи. Без будь-якого акценту. Вона розповідала про Шевченка і Дрогобич. Це ж через неї я почав читати Андруховича.

— І що далі?

— Не знаю. Вже кілька тижнів я складаю собі якісь вигадані історії, що з нею відбувається. Не думай, що це сталося відразу. Спочатку я пішов до її дому. Тобто туди, де вона казала, що живе. Жодного будинку. Найближчі дома щойно будувалися. Далі були тільки цвинтарі. Номер не відповідав, з аськи відізвався якийсь тип, який прийняв мене за підераса. Не пам'ятаю. Я перевіряв прізвище у телефонній книжці і в довідці. Нема. Факт, на Україні до

---

² П'єса Я. Гловацького. — Ред.

холери, але тут ані одного. В українському ніхто ніколи не чув про Наталю. Опис відповідав одній дівчині, яка виїхала на медицину до Львова. Я готовий був купити квиток і сісти до потяга, лиш би її побачити. Така романтична повість. Після ретельних роздумів я зрозумів, що це все якесь з дупи. Ну, бо, може, вона просто не хотіла мене бачити. Чимось її від себе відштовхнув, а я поводився як якийсь закоханий ідіот, який думає, що здобуде серце коханої, якщо буде наполеглевим. Таке життя. Я волів сидіти вдома і читати есемеси, записані на листку. Уявляв собі її студенткою медицини, як вона виходить за українського лікаря і вони мають руду донечку, крапля в краплю мама. Я підтримував себе оповідками про її розвід і про те, що вона вернеться до мене. Я відомий журналіст, вона видатна лікарка. Ідеальна пара. Гарний будинок під Перемишлем з виглядом на узгір'я. Сусідами є радники і власники жирандолів. Просто диво. Повідомлення в пресі про прекрасний шлюб у двох обрядах і весілля на тисячу осіб. Президент міста і єпископи. Поєднання двох народів. Ах.

Лукаш дивиться вперед. До Києва ще кілька кілометрів.

— Може, по каві?

Ви зупиняєтеся на узбіччі. Десь міліціонер хоче хабара. Поруч бус вирушає на взяття кордону. Люди на завоювання України. Холодно. Вітер розвіває і навіває замети на полях. Може, записує історію цієї країни.

— Зробім це швидко.

Далі проїхати не вдасться. Ви залишаєте авто. Музика, що лунає з гігантських мембран, стає все голоснішою. На площі збирається багато людей. Ні, там уже велика тиснява. Ви обходите кількох, вдягнених у блакитне. Переважно старі, але між ними, як їхні послы, протискаються молоді. Їх небагато. Де-не-де крутиться міліція. Видивляються

із вродженою цікавістю потенційних шпигунів і революціонерів. Нехай, однак, мають спокій. Їх надто багато. Революціонерів тобто. Люди хухають один на одного. Всюди стоять намети. Все це повинно переважити помаранч. Дехто переконує, що ввечері навіть сніг випаде цього кольору. Люди просто щасливі. Вам вручають квіти. У небо вилітають кульки. Неможливо відрізнити. Чути польську й українську. Але не можна відрізнити, хто є ким. Ви не можете. Гарна жінка, яку ти запитала по-українськи, полька, наступна також, і третя.

— Ну, добре, а якась українка є, — смієтеся ви.

Так ви ходите майже цілу ніч. Потім ідете до готелю. Там були два місця. Ти миєшся і ні про що не думаєш. Тобі байдуже, якою є мета всього цього. На столику біля ліжка кілька текстів, диктофон і кілька сторінок того есею Лукаша, котрий ніколи не буде опублікований.

— Знаєш, що загрожує цьому містові? — раптом промовляє він.

Ти не знаєш, про що йому йдеться, заперечно киваєш головою.

— Перемишль, мені йдеться про Перемишль. Це гарне місто, нічого неможливо додати. Бо як можна говорити про негарність, коли дивишся на замок і, виходячи на його вежу, оглядаєш цю велику панораму. Що є негарне у стародавніх костелах, синагозі, церкві, катедрі, каменицях, ринку? Гарні жінки на вулицях, дівчата, котрих я пам'ятаю з молодості, маси туристів, найкраще морозиво на світі, любительський театр, прогулянки в парку, поети на сходах і паби. Це самі люди нищать красу. Ні, ні, я не збираюся робити банальних висновків про те, як вони нарікають і торочать, що все тут погано і взагалі. Люди самі хочуть бути огидними, і це найгірше. Направду, я люблю це місто і не збираюся звідти утікати. Але не говоримо про

мене. Ти подивися на всіх тих бабусь, які щонеділі виходять із костелу, їхні лиця повні гіркоти й ненависті, вони усміхаються до тебе, але це облуда. Вони охоче перерізали б тобі горло. Ні, люба, я не перебільшую. Сама знаєш, що було з Марком. Тим хитруном, що жив наді мною. У нього знамениті батьки і діди — якісь Пливаки чи Скачки, менше з тим, пам'ятаєш, як він кожного дня сидів під сходами, чекаючи на дітей, які поверталися з дискотеки. Згвалтував трьох дівчат, одну мало не вбив. Там нагорі сперечаються про якісь дріб'язкові справи, котрі насправді нікого не хвилюють. Ідучи туди наверх, у владу, втрачаєш здатність розрізняти. Не бачиш усього того, що діється навколо тебе. Ти теж не бачиш, і не кажи мені, що це не так. Ти тепер з Марисею. Привозиш її до школи, закінчуєш роботу, ідеш по неї, і все спочатку. Якби ти пройшлася містом. Скажімо, виходиш десь на Святого Яна і ідеш до ринку, придивися уважно до людей. Вони не хочуть жити в гарному місті. Не скажуть: «Це правда, що вулиця чудова, така чиста, нарешті ми за це взялися». Вони не бачать змін на краще. Тримають у пам'яті образ міста з часів своєї молодості. Вони не зауважують хоч якого-небудь внеску, ну, може, новий костел, та й так за місяць сприймають цю будівлю як щось, що існує тут роками. Звикають і записують його у свою пам'ять як об'єкт, споруджений у «ті» часи. А що роблять молоді? Сплять, дорога моя, саме так. Їм це до сраки, і вони сплять. Просто не мають сили. Я сам на їхньому місці не мав би. Пам'ятаю ще з ліцею суперечку з вихователькою на тему того, що для молоді нічого не робиться. Їх вважають чимось менш важливим. Всі кажуть — навіщо вам розваги, ви й так утечете з цього міста. Саме так, утечете. А навіщо нам втікати? Чи їм ніколи не прийшло до тих тупих голів, що нам не треба утікати, чи те, що тут стає все більше людей, не наштовхує

їх на роздуми? Власне тому вони огидні. Вони вульгарно негарні й переконують усіх, що всі інші також, що ніхто не ліпший. Що всі у цьому граному місті такі самі. Як на мене, це найбільша фігня, яку проголошувало те покоління, яке через кілька років заповнить цвинтар на Словацького. Ніхто мені не впарить, що дівчина, яка йде з випускних екзаменів, котра вже знає, що склала, іде горда вулицями цього міста, усміхнена, підстрибуючи, має бути приречена на те, що ніщо їй в цьому місті не захопить, що метою життя має бути виїзд і повернення хіба що на похорон батьків. Чому їй не повернутися назавжди? Чому повертаються лише люди, які мають амбіції політичні, що в результаті також прирікає їх на еміграцію. Я люблю це місто, але ненавиджу мешканців, усіх тих, які гордяться виключно чистою совістю, а знаєш, що на цю тему говорила Віслава, що нічого гіршого, ніж чиста... зрештою неважливо. Ходім спати.

Ти лягаєш біля нього. Він засинає, кілька разів хаотично повернувшись із боку на бік, він засинає. Ти стуляєш очі, гладячи його по голові, немов це твоя Марися.

Ви сідаєте до машини — і до Перемишля.

— Знаєш, Дам'ян є фрустратом. Я тобі розповідав, як недавно він водив по Варшаві одного українського письменника, як там його...

— Не важливо, і що?

— Ну, і йде і розказує йому, що тут один торговий центр, тут другий, взагалі ексклюзивний. Тут наступний. Ніби, курва, ціла столиця складається з торгових центрів. Ну, і той письменник каже, що ОК, але де є якісь пам'ятки, будинки, будь-що, бо оце йому насправді до сраки. Дам'ян трохи вкурвився і сказав, що у них в Україні цього і так нема. Знаєш, оце дебіл!

— А він?

— А він на це, аби йому показати щось, що має більше ніж двіста років, або хоч якусь ринкову площу. Ну, і Дам'ян зм'як. А той письменник йому каже, що яке ж то місто без ринку, і що він воліє те своє містечко, хоч і в десять разів менше.

Ви виїжджаєте з міста. Обоє смієтеся. Обоє думаєте про одне. І Львів, і Краків, Будапешт, Відень і Прага. Усі могли жити разом. Малі автономії, що утворюють одне велике цісарство. Однак було, мабуть, недобре. Недобре, бо розвалилося. Ви згадуєте всі ті паби, де висить портрет Франца Йосифа. У цілому Божому світі, лиш не в Австрії.

Ви повертаєтеся і бачите маніфестацію. Не помаранчеві. Не блакитні. Одягнені у вигорілі однострої. Виснажені старигани. Чорні окуляри на очах, у стилі Ярузельського. Ідуть маршем. Не мають сили кричати. Гордо несуть два прапори і портрети Степана Бандери. Ти дивишся на них із співчуттям. Лукаш говорить сам до себе.

— Хто це, хто вони такі?

— Переможені? Переможці? Не знаю.

— Хто?

— Я просто не знаю. Їдь.

Ти усміхаєшся сама до себе. Ви об'їжджаєте їх, на площі десятки, може, сотні тисяч людей. А цих хай п'ятдесят. Ніхто на них не дивився, крім них. Через кілька років їх ніхто не буде пам'ятати. На задньому сидінні стара «Газета» і заголовок «Добро сильніше». Свята правда. Ви проминаєте Львів, додому — пряма дорога. Ти думаєш лише про купіль і про те, що Марисі треба завтра йти на урок гри на скрипці. Про дитину забути не можна.

Перемишль—Вроцлав—Лодзь—Перемишль

Лукаш Сатурчак
Галіція

Переклад: *Тарас Прохасько*
Редактор: *Ірина Давидко*
Макет, дизайн, верстка: *Віктор Кузик*

Підписано до друку 19.07.2011
Папір офсетний.
Друк офсетний.
Умовн. друк. арк.: 16
Облік.-видавн. арк.: 17,6
Наклад:
Замовлення № 217

ТОВ «Темпора»
01030, м. Київ,
вул. Б. Хмельницького, 32, оф. 4,
тел./факс: (044) 234-46-40
www.tempora.com.ua

Свідоцтво про внесення до державного реєстру:
ДК № 2959 від 03.09.2007 р.

Віддруковано з готових діапозитивів
в друкарні ТОВ «Друкарня "Рута"
(свід. Серія ДК №4060 від 29.04.2011 р.)
Адреса: м. Кам'янець-Подільський, вул. Кн. Коріатовичів, 11

307. 24

